

Л.В. Леванцэвіч

Маўленчы этыкет і культура зносін

УДК 371.016:811.161.3(076)

ББК 74.268. 1Бєі я2

Л-34

Рэкамендавана рэдакцыйна-выдавецкім саветам установы адукацыі

“Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”

Рэцэнзенты:

загадчык кафедры беларускай і рускай моў УА “Брэсцкі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

Н.М. Борсук;

загадчык кафедры агульнага і рускага мовазнаўства УА “Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна”, кандыдат філалагічных навук, дацэнт

В.Б. Пераход

Леванцэвіч, Л.В.

Маўленчы этыкет і культура зносін : вучэбна-метадычны комплекс / Л.В. Леванцэвіч ; Брэсц. дзярж. ун-т імя А.С. Пушкіна. – Брэст : БрДУ, 2017. – 146 с.

У выданні размешчаны лекцыі, заданні для практычных заняткаў, пытанні для кантролю, дадаткі па курсе “Маўленчы этыкеі і культура зносін”. ВМК мае на мэце паглыбіць і сістэматызаваць веды па маўленчым этыкеце і культуры зносінаў, удасканаліць уменні і навыкі свядомага ўжывання формулаў этыкету ў самых розных чалавечых стасунках; прызваны дапамагчы студэнтам-філолагам дакладна і дарэчна, правільна і свабодна, актыўна і творча выкарыстоўваць этыкетныя моўныя сродкі, максімальна павысіць культуру маўленчых паводзінаў.

Прызначана для студэнтаў філалагічнага факультэта.

УДК 371.016:811.161.3(076)

УСТУП

Курс “Маўленчы этыкет і культура зносін” належыць да ліку новых навучальных дысцыплінаў у ВНУ, якая мае на мэце паглыбіць веды студэнтаў-філолагаў па маўленчых паводзінах у самых розных стасунках, паколькі веданне правілаў маўленчага этыкету з’ўляецца асновай агульнай культуры чалавека. Разгортваючыся ў грамадазнаўчым і чалавеказнаўчым аспектах, курс становіцца неабходным у працэсе фармавання адносінаў і светапогляду асобы, гуртавання грамады. Змест вучэбна-метадычнага комплексу прызваны дапамагчы студэнтам-філолагам дакладна і дарэчна, правільна і свабодна, актыўна і творча выкарыстоўваць этыкетныя моўныя сродкі, максімальна павысіць культуру маўленчых паводзінаў – неад’емную частку агульнай культуры чалавека.

ВМК “Маўленчы этыкет і культура зносін” уключае змест вучэбнага матэрыялу, тэарэтычны курс, матэрыялы да практычных заняткаў, пытанні для кантролю, спіс рэкамендаванай літаратуры, дадаткі.

Мэта ВМК – дапамагчы студэнтам самастойна асэнсаваць і засвоіць асноўныя палажэнні курса; сфарміраваць сістэму ведаў па маўленчым этыкеце і культуры зносін; садзейнічаць авалоданню ведамі пра ўжыванне формул этыкету ў самых розных чалавечых стасунках.

Задачы ВМК:

– азнаёміць з тэарэтычнай базай для ўдасканалення маўленчай чуйнасці і развіцця навыкаў творчага валодання маўленчаэтыкетнымі нормаў і правілаў стасункаў;

– забяспечыць выпрацоўку ўменняў аналізу і ацэньвання этыкетных сродкаў і выяўлення мэтазгоднасці іх выкарыстання ў канкрэтных сітуацыях; выпрацоўку навыкаў свядомага карыстання формулаў маўленчага этыкету, а таксама нямоўнымі сродкаў выражэння этыкетных сітуацый; развіццё здольнасці адрозніваць, выяўляць іх спецыфіку, а таксама адрозніваць варыянты маўленчых паводзінаў;

– пазнаёміць з умовамі рэалізацыі этыкетных сітуацый, з асноўнымі паняццямі і тэрмінаў дысцыпліны;

– садзейнічаць фарміраванню ў студэнтаў паняцця пра тыпы маўленчаэтыкетных сітуацый і пра маўленчую культуру наогул; пра асаблівасці нацыянальнага выражэння маўленчага этыкету і правілы паводзінаў у розных краінах.

Студэнты павінны ўмець адбіраць і выкарыстоўваць неабходныя маўленчыя этыкемы ў адпаведнасці з канкрэтнай сітуацыяй; вызначаць асаблівасці ўжывання маўленчаэтыкетных формулаў; параўноўваць і супастаўляць асаблівасці ўжывання этыкемаў у прадстаўнікоў розных народаў.

Студэнты павінны ведаць месца і ролю маўленчага этыкету ў сістэме агульнай культуры чалавека; сутнасць асноўных паняццяў дысцыпліны; сістэму маўленчаэтыкетных сітуацый і асаблівасці іх рэалізацыі; асаблівасці выкарыстання этыкетных формулаў; нацыянальныя адметнасці выражэння маўленчага этыкету і правілы паводзінаў у розных краінах.

Дапаможны раздзел змяшчае праграму курса “Маўленчы этыкет і культура зносінаў”.

Тэарэтычныя звесткі па маўленчым этыкеце і культуры зносінаў, пададзеныя ў вучэбна-метадычным комплексе, прадугледжаны ў такім аб’ёме, засваенне якога паслужыць трывалай асновай для авалодання практычнымі ўменнямі і навыкамі адбору і асэнсавання маўленчаэтыкетных формул. Курс дапаможа студэнтам разам з тэарэтычнымі ведамі атрымліваць дэтальную інфармацыю пра навуку зносінаў і авалодваць уменнямі і навыкамі майстэрства падтрымліваць адносіны. Студэнты павінны ўспрымаць матэрыялы па маўленчым этыкеце і нормах паводзінаў як састаўную частку ў філасофскіх абгрунтаваннях менталітэту, светапогляду беларусаў і прадстаўнікоў іншых народаў. Прадмет дапамагае авалодаць на семінарскіх занятках навыкамі супастаўляльнага аналізу фактаў маўленчых паводзінаў беларусаў і прадстаўнікоў іншых народаў.

Распрацаваны змест практычных заняткаў па асноўных тэмах (па кожнай тэме дадзены пытанні і заданні, прапанаваны практычныя заданні), асноўная ўвага ў якіх звернута на комплексны аналіз этыкетных формул у пэўных маўленчаэтыкетных сітуацыях.

Для кантролю ведаў прапанаваны тэарэтычныя пытанні.

ВМК дапаможа студэнтам засвоіць тэарэтычныя палажэнні па курсе. Пры выкананні практычных заданняў студэнты змогуць вяртацца да зместу лекцый. Студэнтам прапануецца работа з навуковай літаратурай, выкананне творчых заданняў.

Планавая колькасць гадзін – 50: 24 лекцыя, 26 практычных. Вучэбна-метадычны комплекс напісаны на аснове вучэбнай праграмы “Маўленчы этыкет і культура зносінаў” для спецыяльнасці 1-21 05 01-01 Беларуская філалогія (літаратурна-рэдакцыйная дзейнасць), зацверджанай 29.12.2015 г., рэг. № УД-09-017-15/вуч.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА МАТЭРЫЯЛУ “МАЎЛЕНЧЫ ЭТЫКЕТ І КУЛЬТУРА ЗНОСІНАЎ”

Маўленчы этыкет і культура зносінаў як асобная навучальная дысцыпліна. Прадмет, мэта і задачы курса “Маўленчы этыкет і культура зносінаў”. З гісторыі развіцця этыкету як нарматыўнай сістэмы. Вывучэнне маўленчага этыкету ў беларускім мовазнаўстве. Сувязь курса з іншымі дысцыплінамі.

Паняцці маўленчага этыкету. Паняцці ‘этыкет’, ‘маўленчы этыкет’, ‘культура зносінаў’, ‘культура паводзінаў’, ‘культура мовы і маўлення’, ‘моўная культура’, ‘зносіны’, ‘маўленчыя паводзіны’, ‘маўленчая дзейнасць’, ‘дыскурс’, ‘маўленчая сітуацыя’, ‘ветлівасць’, ‘нямоўная сістэма маўленчага этыкету’, ‘формулы маўленчага этыкету’. Моўны этыкет і культура мовы і маўлення.

Невербальныя сродкі зносінаў. Знакавыя сістэмы этыкету. Адрозненне славеснага (вербальнага) этыкету ад неславеснага (невербальнага). Славесныя (вербальныя) сродкі агульнага этыкету. Неславесныя (невербальныя) сродкі этыкету. Этыкетныя жэсты і іх функцыя. Неславесны (невербальны) знакавы этыкет у прадстаўнікоў усходнеславянскіх краін. Неславесны (невербальны) знакавы этыкет у прадстаўнікоў іншых народаў.

Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Прывітанне”, “Развітанне”. Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Прывітанне” ў сістэме агульнай культуры. Формулы прывітання, іх значэнне і функцыі. З гісторыі развіцця і змянення формул прывітання. Асаблівасці выкарыстання этыкемаў прывітання. Тыпы прывітанняў паводле значэння. Тыпы адказаў на прывітанні. Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Прывітанне” і невербальныя сродкі яе выражэння ў сістэме этыкету прадстаўнікоў розных народаў. Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Развітанне” ў сістэме агульнай культуры. Асаблівасці стварэння развітальнай сітуацыі. Класіфікацыя этыкемаў-развітанняў. Тыпы адказаў на развітанні. Невербальныя сродкі выражэння развітання. Сітуацыя развітання ў сістэме этыкету прадстаўнікоў розных народаў.

Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Зварот”, “Знаёмства”, “Прадстаўленне”, “Запрашэнне”. Зварот як моўная адзінка і як частка этыкетных знакаў. З гісторыі звароту. Функцыі зваротаў. Тыпы зваротаў. Звароты да знаёмага адрасата. Звароты да незнаёмага адрасата. “Ты” ці “вы”? Звароты ў сістэме культуры зносінаў прадстаўнікоў розных народаў. Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Знаёмства”, “Прадстаўленне”. Маўленчыя

паводзіны мужчыны і культура зносінаў пры знаёмстве і прадстаўленні. “Запрашэнне” як этыкетная сітуацыя. Этыкемы “Запрашэння” і іх роля.

Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Падзяка”, “Віншаванне”, “Зычэнне”. Этыкет віншаванняў. Сувязь маўленчаэтыкетнай сітуацыі “Зычэнне” з іншымі этыкетнымі сітуацыямі. Класіфікацыя этыкемаў-зычэнняў. Этыкетная сітуацыя “Зычэнне” ў маўленчай культуры беларусаў. Этыкетная сітуацыя “Падзяка”. Спосабы выражэння падзякі.

Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Парада”, “Прабачэнне”, “Просьба”. Парада як важны элемент культуры ўзаемянаў. Этыкетныя формулы выражэння сітуацыі “Парада” і іх функцыя. Вербальныя і невербальныя сродкі выражэння сітуацыі “Прабачэнне”. Маўленчая сітуацыя “Просьба” і асаблівасці яе адлюстравання.

Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Камплімент”, “Сумненне”, “Захапленне” і “Адабрэнне”, “Упэўненасць”, “Прысяганне”. Камплімент у маўленчай сітуацыі. Функцыі выкарыстання кампліменту. Тыпы і структура кампліменту. Камплімент і ўхваленне: агульнае і адрознае. Ухваленне, захапленне і адабрэнне як важныя структурныя элементы сістэмы ўзаемянаў.

Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Абзыванне”, “Жарт”, “Спачуванне”. Маўленчая сітуацыя “Абзыванне”, “Жарт”: структура і этыкетныя формулы. Этыкетная сітуацыя “Спачуванне”. Спосабы выражэння спачування.

Стылі камунікатыўных паводзін. Стылі зносін паводле стыляў паводзін: аўтарытарны, дэмакратычны, падатлівы, агрэсіўны, драматычны, адчужаны, спакойны, дакладны і інш. Маніпуляцыйны тып камунікатыўных паводзін. Актуалізатарскі тып камунікатыўных паводзін.

Ветлівасць як аснова маўленчага этыкету і культуры зносінаў. Маўленчы этыкет і ветлівасць. Асновы ветлівасці. Правілы паводзінаў у маўленчай сітуацыі. Маўленчыя паводзіны чалавека як разнавіднасць яго сацыяльных паводзінаў. Кампаненты стварэння маўленчай сітуацыі. Правілы паводзінаў прамоўцы. Правілы паводзінаў слухача. Правілы паводзінаў “трэцяга”. Этыкемы ветлівасці і сістэма зносінаў у сям’і. Маўленчая культура дзелавых стасункаў. Маўленчая культура і сістэма зносінаў на працы. Формулы ветлівасці і сістэма зносінаў у тэатры. Формулы ветлівасці і сістэма зносінаў у краме, кафэ, рэстаране, у транспарце (аўтобус, цягнік, таксі і інш.). Формулы ветлівасці і сістэма зносінаў на вуліцы. Маўленчая культура і сістэма зносінаў у культурных збудаваннях. Этыкет тэлефонных размоў. Маўленчая культура ў сістэме сродкаў масавай інфармацыі (СМІ). Віртуальная прастора і праблема маўленчага этыкету.

Этыкет ліставання. Вызначэнне паняцця “ліст”. Стылевызначальныя рысы нацыянальнай лістоўнай традыцыі. Патрабаванні да ліставання. Структура ліста. Віды лістоў.

Нацыянальная спецыфіка маўленчага этыкету і культуры зносінаў. Маўленчы этыкет і культура ўзаемянаў беларусаў. Варыянты маўленчых паводзінаў беларусаў на сучасным этапе. Параўнальная характарыстыка маўленчых паводзінаў беларусаў і прадстаўнікоў іншых народаў.

Прыкладны тэматычны план

№ п/п	Назва тэмы	Лекцыі	Практычныя
1	Маўленчы этыкет і культура зносінаў як асобная навучальная дысцыпліна	2	2
2	Паняцці маўленчага этыкету	2	2
3	Невербальныя сродкі зносінаў	2	2
4	Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Прывітанне”, “Развітанне”	2	2
5	Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Зварот”, “Знаёмства”, “Прадстаўленне”, “Запрашэнне”	2	2
6	Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Падзяка”, “Віншаванне”, “Зычэнне”	2	2
7	Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Парада”, “Прабачэнне”, “Просьба”	2	2
8	Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Камплімент”, “Сумненне”, “Захапленне” і “Адабрэнне”, “Упэўненасць”, “Прысяганне”	2	2
9	Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Абзыванне”, “Жарт”, “Спачуванне”	2	2
10	Стылі камунікатыўных паводзін	2	2
11	Ветлівасць як аснова маўленчага этыкету і культуры зносінаў	2	2
12	Этыкет ліставання	2	2
13	Нацыянальная спецыфіка маўленчага этыкету і культуры зносінаў		2
	Усяго	50	26

ТЭАРЭТЫЧНЫ КУРС

МАЎЛЕНЧЫ ЭТЫКЕТ І КУЛЬТУРА ЗНОСІН ЯК АСОБАЯ НАВУЧАЛЬНАЯ ДЫСЦЫПЛІНА

Маўленчы этыкет – гэта сукупнасць распрацаваных правілаў маўленчых паводзін ва ўстойлівых сітуацыях зносін (сустрэчы, развітанні, прадстаўленні, прабачэнні, падзякі і інш.), а таксама сістэма маўленчых формул камунікацыі, абумоўленая традыцыямі, нормамаі маралі. Правілы маўленчых паводзін, формулы камунікацыі прымяняюцца з мэтай устанавіць і падтрымаць кантакт з суб'яседамі. Маўленчы этыкет выконвае некалькі функцый:

– кантактаўстанаўляльную (ад яе залежыць выбар моўных сродкаў для ўстанаўлення візуальнага кантакту; яна ў пэўнай ступені прадвызначае паводзіны адрасата);

– функцыю арыентацыі на адрасата (праяўляецца ў сувязі з рэалізацыяй адзінак моўнага этыкету і праяўленнем прынятага ў грамадстве абыходжання аднаго з другім членаў калектыву);

– рэгулюючую (з дапамогай тых або іншых маўленчаэтыкетных формул пры ўстанаўленні кантакту рэгулюе характар адносін адрасата і адрасанта, рэгулюе ў моўных формах адносіны тыпу старэйшы – малодшы, начальнік – падначалены і г. д.);

– эмацыянальна-мадальную (праяўляецца пры рэалізацыі камунікантамі выбранай танальнасці зносін).

Паводле сродкаў ажыццяўлення зносін, маўленчы этыкет можа быць эпістальярным (на папяровых носьбітах), тэлефонным, электронным; паводле асяроддзя, у якім адбываюцца зносіны – сямейным, моладзевым, прафесійным і інш.

Кожны выхаваны чалавек павінен ведаць правілы маўленчага этыкету і ўжывання этыкетных формул, каб своєчасова ўстанавіць патрэбны маўленчы кантакт, наладзіць узаемаразуменне з суразмоўцам, стварыць добразычлівыя псіхалагічныя ўмовы, падтрымліваць размову ў пэўнай танальнасці з улікам сацыяльных роляў удзельнікаў, валодаць стылем абыходжання.

Прадметам курса з'яўляюцца маўленчыя правілы этыкетных зносін. Мэта курса – паглыбіць і сістэматызаваць веды па маўленчым этыкеце і культуры зносінаў, удасканаліць уменні і навыкі свядомага ўжывання формул этыкету ў самых розных чалавечых стасунках. Задачами курса з'яўляюцца: паглыбленне неабходнай сістэмы ведаў па маўленчым этыкеце; усведамленне асноўных паняццяў і тэрмінаў дысцыпліны;

фарміраванне навыкаў выкарыстання моўных і нямоўных сродкаў выражэння этыкетных сітуацый; асэнсаванне правілаў паводзін асобы ў моўнай і нямоўнай сітуацыі; вызначэнне асноўных формул маўленчага этыкету і ўмоў іх рэалізацыі, а таксама выпрацоўка ўмення карыстацца гэтымі формуламі; акрэсленне варыянтаў маўленчых паводзін чалавека; азнаямленне з нацыянальнымі асаблівасцямі выражэння маўленчага этыкету і правіламі паводзінаў у розных краінах; выхаванне паважлівых адносін да суб'ядніка.

Самыя агульныя патрабаванні прымянення маўленчага этыкету – ветлівасць і добразычлівасць. Маўленчы этыкет, як і агульная культура ўзаемінаў, пачынаецца з элементарных паняццяў: як вы зайшлі, як паглядзелі, прывіталіся, як стаіце, гледзіце, як гаворыце, які тон і інтанацыя, міміка і жэсты. Само маўленне павінна быць прадумана поўнацю, пачынаючы ад слоўнага націску да стылістычных патрабаванняў. Такім чынам, маўленчы этыкет – необходимая частка культуры маўленчых паводзінаў кожнага носьбіта мовы.

Правілы паводзін на Русі былі прадстаўлены ў “Павучаннях Уладзіміра Манамаха”: *“Где не остановитесь в пути, везде напайте и накормите всякого просящего...”* або *“Лжи блудитесь и пьянства, ибо в них душа погибает и тело”*. У Францыі развіццё этыкету дасягнула сваёй вяршыні пры каралю Людовіку XIV. Падчас прыёмаў у караля гасцям раздаваліся спецыяльныя карткі, якія называліся “этыкеткамі”. На іх былі напісаны правілы паводзін. Этыкет з таго часу стаў успрымацца як пэўны рытуал. Вытанчаныя манеры і моднае адзенне сталі своеасаблівым сімвалам таго часу. Першапачаткова правілы этыкету былі адзінымі і рэгламентавалі адначасова юрыдычныя, эканамічныя, родавыя, рэлігійныя і маральна-эстэтычныя паводзіны, усе гэтыя правілы былі няпісанымі. З часам з’явіўся не толькі побытавы этыкет, але і палітычны. Вялікае значэнне міждзяржаўным справам надавалі ў Старажытным Егіпце. Перамовы праводзіліся ва ўрачыстых абставінах, у адпаведнасці з вялікай колькасцю правіл і складаных рытуалаў. З цягам часу з’явіліся паслы як прадстаўнікі дзяржаў. У Старажытнай Грэцыі паслы насілі спецыяльнае жазло, якое сведчыла пра іх прадстаўнічую місію, – “жазло Гермеса”. Зверху жазла, абвітага лаўрам, былі прымацаваны крылы птушак і два пераплеценныя вузлы. Вузлы сімвалізавалі прадбачлівасць і хітрасць, а крылы – манеўранасць і рухомасць.

У беларускім мовазнаўстве вывучэнне маўленчага этыкету пачалося ў 90-я гг. XX ст. і абумоўлена развіццём міжкультурных камунікацый. Авалоданне замежнай мовай патрабуе не толькі засваення асноўнага лексічнага фонду і граматычнага ладу, але і вывучэння адметнасцей

маўленчых паводзін, звязаных з нацыянальнымі традыцыямі і камунікатыўнымі сітуацыямі пэўнага народа. Не выключэнне ў гэтым плане і беларуская мова, якая мае даволі шырокі і разнастайны слоўны этыкет, што ў многім абумоўлены асаблівай ветлівасцю і гасціннасцю беларускага народа. Яшчэ ў XIX ст. фалькларысты адзначалі, што беларусы адрозніваюцца ад іншых народаў адкрытасцю і павагай да гасцей. Аднак спецыяльнае манаграфічнае даследаванне маўленчага этыкету і культуры зносінаў беларусаў пакуль што не праводзілася. Вербальныя сродкі зносінаў апісаны і сістэматызаваны толькі ў паасобных лінгвістычных працах.

Так, А.А. Крывіцкі, А.Я. Міхневіч і А.І. Падлужны ў дапаможніку *“Белорусский язык для говорящих по-русски”* (1990) вылучылі раздзел з назвай *“Моўны этыкет”*. У ім аўтары сабралі распаўсюджаныя на той час формы вербальных зносінаў і аб’ядналі іх па наступных семантычных групах: зварот, просьба, запрашэнне, падзяка, сустрэча, развітанне, пажаданне, пачуцці, віншаванне, прабачэнне, згода, адмова, пытанне. Гэта фактычна першая спроба семантычнай класіфікацыі адзінак слоўнага этыкету беларускай мовы. Аўтары не імкнуліся шырока вывучыць праблематыку маўленчага этыкету, паколькі іх выданне – не школьны падручнік і не граматыка для філалагічных факультэтаў. Хутчэй гэта *“навукова-папулярныя нарысы, у якіх расказваецца пра беларускую мову”*, і ў першую чаргу *“для тых, хто хацеў бы паглыбіць свае веды мовы ці пачаць яе практычнае вывучэнне”*.

Нацыянальна-культурны ўздым, звязаны з атрыманнем Беларуссю дзяржаўнай незалежнасці, выклікаў цікавасць да вывучэння беларускай мовы ў яе прагматычным аспекце. Таму пачынаюць рыхтавацца і друкавацца розныя размоўнікі.

Сярод першых быў *“Русско-белорусский разговорник”*, складзены А.Я. Міхневічам. Адзін з раздзелаў дадзенага выдання называецца *“Моўны этыкет”* і прысвечаны вербальным сродкам этыкетных формаў зносінаў. У размоўніку падаюцца розныя сітуацыі (прывітанне, развітанне, зварот, сустрэча, знаёмства, згода, нязгода, просьба, дазвол, забарона, удзячнасць, прабачэнне, спачуванне, віншаванне, запрашэнне), у якіх носьбіт рускай мовы павінен выбіраць пэўны беларускамоўны адпаведнік.

Варта ўгадаць імёны А.Я. Міхневіча і Н.М. Навічэнкі ў сувязі са стварэннем імі *“Англа-беларускага размоўніка”*. Адзін раздзел у ім таксама прысвечаны маўленчаму этыкету. Пададзеныя англійскія выразы абраны ў адпаведнасці з сітуацыяй маўлення: час, месца, статус суразмоўцаў і г. д. Англійскія этыкетныя выразы ў размоўніку перададзены адпаведнымі сучаснымі беларускімі формуламі.

У 1996 г. Т.М. Саўчук абараніла кандыдацкую дысертацыю *“Рэчевой этыкет в русских и белорусских народных сказках”*. Мэта дадзенага даследавання – устанавіць падабенства і адрозненне моўных сродкаў, якія абслугоўваюць маўленчаэтыкетныя сітуацыі прывітання, развітання, просьбы, згоды і адмовы ў рускай і беларускай мовах. У працы адзначаліся таксама: сіметрыя і асіметрыя маўленчай сітуацыі (камуніканты могуць быць роўныя або няроўныя па ўзросце, сацыяльным становішчы, ролевай пазіцыі і г. д.); ступені блізкасці камунікантаў, а таксама характарыстыка абставін зносін – умоў, пры якіх здзяйсняецца маўленчы акт.

Праблеме маўленчага этыкету прысвяцілі шэраг сваіх публікацый Т.А. Піваварчык, С.А. Важнік, М.І. Канюшкевіч, С.С. Клундук, С.А. Язерская і В.А. Васілевіч, А.В. Солахаў, Д.А. Доўгаль, Т.С. Томчык. Імі друкуюцца артыкулы, у якіх разглядаюцца розныя камунікатыўныя сітуацыі зносін (вітанне, развітанне, абяцанне, парада і інш.). Навукоўцы акрэслілі сутнасць камунікатыўнай сітуацыі, паказалі на канкрэтных прыкладах беларускага маўленчага этыкету важнасць выбару адпаведных адзінак у залежнасці ад розных абставін зносін.

Да гісторыі фарміравання беларускага маўленчага этыкету звярталася Н.П. Старавойтава ў артыкуле *“Гісторыя і сучаснасць беларускага слоўнага этыкету”*, дзе аўтар падрабязна апісала гісторыю вербальных сродкаў зносін, падала звароты і спосабы прыцягнення ўвагі, вітанні, развітанні, падзякі, прабачэнні, зычэнні і адрасаванні. У выніку атрымалася кароткая, але дастаткова змястоўная гісторыя развіцця слоўнага этыкету, прааналізаваны яго сучасныя формы з улікам гістарычных адметнасцей і заканамернасцей ужывання ў сучаснай беларускай літаратурнай мове.

Функцыянальныя асаблівасці маўленчага этыкету беларусаў у параўнанні з рускім маўленчым этыкетам аналізуе ў цыкле артыкулаў С.А. Важнік. Праз супастаўленне дзвюх этыкетных сістэм аўтар вылучае своеасаблівасць нацыянальнай беларускай сінтаксічнай ідыяматыкі. Навукоўца скіроўвае сваю ўвагу на апісанне спосабаў звароту да адрасата, формул вітання і развітання, сітуацый прыцягнення ўвагі, просьбы, прапановы, падзякі, прабачэння, спосабаў выражэння сумнення і ўпэўненасці, захаплення, ухвалення і зычлівасці і г. д. Акрамя таго, у сваіх працах С.А. Важнік прапануе “просты спосаб навучыцца казаць кампліменты”, а таксама звяртаецца да тэмы эпістальнага этыкету беларусаў, аналізуе ветлівыя звароты ў беларускім сеціве.

Асноўныя тэрміны і паняцці маўленага этыкету і методыка навучання маўленчаму этыкету малодшых школьнікаў на ўроках і ў пазакласнай працы разглядаецца А.В. Солахавым у дапаможніку

“Навучанне маўленчаму этыкету” (Мазыр, 2016). Аўтар распрацаваў прыёмы працы па навучанні маўленчаму этыкету на ўроках мовы, для фарміравання ўяўленняў праз сродкі і нормы маўленчага этыкету ў перыяд навучання грамаце; прапанаваў разнастайныя метады, якія будуць садзейнічаць авалоданню дзецьмі маўленчым этыкетам на ўроках літаратурнага чытання; распрацаваў віды работы па пазакласнай працы.

Нельга не звярнуць увагі і на манаграфію беларускай даследчыцы Н.С. Грабеншчыковай “*История русского приветствия (на восточнославянском фоне)*”, дзе аўтар даследуе ўтварэнне і развіццё рускага вітання, разглядае семантычныя і словаўтваральныя вітальныя стэрэатыпы, што трансфармаваліся ў рускую мову яшчэ з агульнаўсходнеславянскага перыяду. Акрамя таго, даследчыца адзначае спецыфіку выражэння вітання ў рускай, беларускай і ўкраінскай мовах. У манаграфіі разглядаюцца не толькі вербальныя, але і кінетычныя аспекты прывітання, падаюцца шматлікія звесткі з летапісаў, фальклорных твораў, этымалагічных слоўнікаў.

Распрацоўвае курс маўленчага этыкету С.С. Клундук, якая звярнулася да аналізу дадзенай тэмы ў сістэме народных выслоўяў, да гістарыяграфіі праблемы маўленчага этыкету. Даследчыца грунтоўна разгледзела этыкетную сітуацыю “зычэнне” ў маўленчай культуры беларусаў, вызначыла асаблівасці рэалізацыі названай сітуацыі, акрэсліла тыпы зычэнняў, апісала сферу іх ужывання, склала слоўнік зычэнняў.

Праблемы сучаснага стану даследавання беларускага вербальнага этыкету, а таксама вербальныя і невербальныя кампаненты беларускага эпістальярнага этыкету і інш. знайшлі адлюстраванне ў працах Д.А. Доўгаля.

Д.С. Томчык займаецца гісторыяй вывучэння этыкетных формаў зносін, аналізуе элементы ветлівасці ў вербальных адзінках этыкетных зносін, формы просьбы і прабачэння, вербальныя спосабы звароту і прыцягнення ўвагі як сродку ўсталявання кантакту ў маўленчым этыкеце беларусаў і інш.

Пра застольны этыкет старабеларускай шляхты XVII–XVIII стст. піша І.Р. Вуглік, спецыфіку прывітальных формул у старабеларускіх і стараўкраінскіх прадмовах XVI–XVII стст. асвятляе І.П. Клімаў, тыпы формул у дзелавых і афіцыйных тэкстах аналізуюць Н.В. Паляшчук і В.А. Скачкова, з моўнымі і графічнымі асаблівасцямі газетных абвестак знаёміць у сваёй працы Ю.С. Сёмка.

Даследаванні прафесара Вроцлаўскага ўніверсітэта (Польшча) Л. Пісарэк прысвечаны разгляду этыкетных форм беларускай мовы на

славянскім фоне. Яна звяртае ўвагу на выражэнне адзінак беларускага моўнага этыкету ў супастаўленні з рускім і польскім.

Праблеме маўленчага этыкету прысвяцілі некаторыя свае працы М.І. Канюшкевіч, А.В. Барысевіч, Н.У. Бяганская, Н. Перавалава, І.У. Швайка, А. Каўрус.

ПАНЯЦЦІ МАЎЛЕНЧАГА ЭТЫКЕТУ

Асноўнымі паняццямі курса “Маўленчы этыкет і культура зносінаў” з’яўляюцца этыка, этыкет, культура паводзінаў, культура зносінаў, маўленчыя паводзіны, культура мовы і маўлення, маўленчы этыкет, маўленне, сецікет, ветлівасць, нямоўная знакавая сістэма маўленчага этыкету, маўленчая сітуацыя, кінетычныя нямоўныя сродкі, міміка, жэсты, формулы маўленчага этыкету.

Этыка (грэч. звычай) – сукупнасць нормаў паводзінаў пэўнага грамадства.

Этыкет (фр. ярлык, этыкетка) – прыняты парадак паводзінаў чалавека ў якім-небудзь асяроддзі, у грамадстве. Т.У. Ціўян прапаноўвае больш дакладнае разуменне этыкету: “Гэта такія правілы рытуальных паводзін чалавека ў грамадстве, якія адлюстроўваюць істотныя для дадзенага грамадства сацыяльныя і біялагічныя крытэрыі і пры гэтым патрабуюць ужывання сацыяльных прыёмаў...”. Але і гэта азначэнне мае дачыненне пераважна да зносінаў камунікацыі ўвогуле. А. Байбурын і А. Тапаркоў трактуюць этыкет як “сукупнасць спецыяльных прыёмаў і рысаў паводзін, з дапамогай якіх адбываецца выяўленне, падтрыманне і абыгрыванне камунікатыўных статусаў партнёраў па зносінах”. У “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” этыкет тлумачыцца наступным чынам: сукупнасць правіл і форм паводзін, вызначаны парадак зносінаў у пэўным сацыяльным асяроддзі; частка знешняй культуры грамадства. Этыкет уключае паводзіны ў грамадскіх месцах, формы звароту і прывітання, адзенне, манеры, уменне паводзіць сябе за сталом, сустракаць і праводзіць гасцей і г. д.

Этыкет складае частку знешняй культуры грамадства і праяўляецца з самых розных бакоў чалавечых узаемінаў. У залежнасці ад характару сацыяльнага жыцця асобы адрозніваюць прыдворны, дыпламатычны, воінскі, агульнаграмадзянскі, дзелавы (службовы), педагагічны, урачэбны і інш. этыкеты. Вылучаецца этыкет сям’і і дома, агульнаграмадскі, дыпламатычны (палітычны), свецкі, застольны, этыкет падарункаў, паўсядзённы, мужчыны і жанчыны, вадзіцеля і пасажыра, этыкет асаблівага выпадку (тэатр, бібліятэка, музей, рэстаран і інш.). Этыкет

вызначае, як трэба адносіцца да іншых людзей, характарызуе яго манеру паводзінаў. Жэсты, рухі, пастава, спосабы прывітання, паводзіны за сталом, густ і ўменне апранацца з’яўляюцца своеасаблівай этыкеткай. Па вонкавай этыкетцы часам мяркуюць пра чалавека падчас першага знаёмства. Этыкетнае значэнне могуць мець разнастайныя рухі чалавека, яго становішча, пастава, якія ён прымае.

Культура паводзінаў – сукупнасць формаў паўсядзённых паводзінаў чалавека, у якіх знаходзяць знешняе выражэнне маральныя і эстэтычныя нормы гэтых паводзінаў. У паняцце ‘культура паводзінаў’ уваходзяць усе бакі знешняй і ўнутранай культуры чалавека: правілы абыходу і паводзінаў у грамадскіх месцах; культура быту; эстэтычныя якасці мімікі, пантамімікі.

Зносіны – складаная з’ява, якая вывучаецца шэрагам навук: псіхалогіяй і сацыялогіяй, лінгвістыкай і псіхалінгвістыкай – з боку спецыфікі моўных і маўленчых адзінак зносінаў, разнастайнасці тэкстаў з пункту гледжання стыляў і жанраў; этнаграфіяй – з боку нацыянальнай і групавой спецыфікі зносінаў. Вылучаюць наступныя віды зносінаў:

1. Паводле становішча камунікантаў у прасторы і часе адрозніваюць:

– кантактныя зносіны – абапіраюцца на сітуацыю. Жэстава-мімікавыя і інфармацыйныя сігналы. Пры такіх зносінах шмат зразумела з паўслова, а падчас міміка, выраз вачэй, жэст, фразавы націск, інтанацыя гавораць больш, чым словы;

– дыстантныя зносіны – камуніканты раздзелены прасторай і часам. Гэта можа быць размова па тэлефоне, ліставанне і інш.

2. Па наяўнасці або адсутнасці якога-небудзь апасродкавага “апарата” адрозніваюць зносіны:

– непасрэдныя – звязаны з кантактам (звычайная размова, даклад, гутарка і інш.);

– апасродкавыя – гэта тэлефонная размова, ліст, перадача інфармацыі па радыё, тэлебачанні, праз кнігу.

3. З пункту погляду формы існавання мовы адрозніваюць зносіны:

– вусныя зносіны – звязаны з прыметамі кантактнасці і непасрэднасці;

– пісьмовыя зносіны – звязаны з прыметамі дыстантнасці і апасродкавасці. Пісьмовы тэкст патрабуе абдумвання, ён падпарадкаваны больш строгім правілам лексічнага і граматычнага адбору; яго можна дапрацаваць і выправіць; ён зафіксаваны.

4. З пункту погляду пераменнай і пастаяннай пазіцыі я-гаворачы і ты-слухач:

– дыялагічныя зносіны – утвараюцца зменай камунікатыўных роляў “я” і “ты”, што ўтвараюць тэкст як суму рэплік. Дыялог характарызуецца адноснай кароткасцю і прастатой сінтаксічнай будовы рэплік, вялікай колькасцю пропускаў (эліпсісаў): *Добра было б заўтра пайсці на выставу! / Заўтра іду на англійскую;*

– маналагічныя зносіны – “я” як гаворачы адносна доўгі час не пакідае сваю камунікатыўную ролю, хаця тэкст можа быць адрасаваны канкрэтнай асобе.

5. З пункту погляду колькасці ўдзельнікаў адрозніваюць:

– міжасобасныя зносіны – будуюцца на колькасных адносінах “1–1” і “1–некалькі”;

– масавыя зносіны – будуюцца на колькасных адносінах “1–многа”.

6. З пункту гледжання абставін зносінаў і ўзаемаадносінаў адрозніваюць:

– прыватныя – сяброўскія, інтымныя, фамільярныя зносіны;

– афіцыйныя – абмежаваны строгімі правіламі ўзаемных паводзін і адносін камунікантаў як прадстаўнікоў арганізацыі, таму ў тэксце шмат стэрэатыпных кампанентаў: *Даводжу да Вашага ведама...; Зацвярджаю...*

7. З пункту гледжання характару зместу, які перадаецца:

– інфармацыйныя зносіны – змяшчаюць логіка-зместавыя аспекты (навуковы, афіцыйна-дзелавы, большасць публіцыстычных тэкстаў);

– фатычныя зносіны – перадаюцца веды пра эмацыянальныя і ацэначныя адносіны да прадмета гутаркі і да адрасата, пра характар узаемін камунікантаў, пра іх жаданні.

Культура зносінаў – сукупнасць формаў паводзінаў чалавека ў адносінах да іншых людзей.

Маўленчыя паводзіны звязаны з сітуацыяй маўлення, з роляй, якую выконвае носьбіт мовы, напрыклад, адзін і той жа чалавек па-рознаму паводзіць сябе ў маўленчай сітуацыі з аднагрупнікам, выкладчыкам, маці. Зразумела, чым вышэйшы ўзровень культуры чалавека, тым вышэйшая культура маўленчых паводзінаў.

Псіхалінгвісты вызначаюць маўленчыя паводзіны як паводзіны, пазбаўленыя ўсвядомленай матывацыі, як стэрэатыпную маўленчую праяву. Як адзначае Н.І. Фарманоўская, маўленчыя паводзіны звязаны з асаблівасцямі выхавання, месцам нараджэння і навучання, з асяроддзем, у якім ён звычайна мае зносіны. Да маўленчых асаблівасцей варта дадаць невербальныя сродкі, жэсты, міміку, танальныя асаблівасці. У маўленчых паводзінах выяўляецца асоба, якая прыналежыць пэўнаму часу, краіне, рэгіёну, сацыяльнай групе, сям’і.

Чалавек, звыклы да публічных выступленняў (напрыклад, лектар, журналіст, дыктар, выкладчык), свабодна адчувае сябе пры зносінах. Наадварот, не звязаны з “маўленчай” прафесіяй чалавек, апынуўшыся перад мікрафонам, паводзіць сябе скавана, міміка яго штучная, ён не ведае, куды падзець рукі, вымучана шукае словы. Развітая маўленчая асоба здольная мяняць свае моўныя паводзіны ў залежнасці ад абставін, партнёраў, сітуацыі. У школе хлопчык кажа: *Гэй ты! Дай падручнік*. Калі заходзіць настаўнік: *Мама, дай паглядзець сшытак*. Самому настаўніку: *Ганна Сяргееўна, я сёння не падрыхтаваўся. Дазвольце мне адказаць заўтра*. Чым вышэйшая культура чалавека, тым вышэйшая яго культура зносінаў і тым дасканалей яго здольнасць пераключацца. Даследчыкі вылучаюць *сіметрычную* сітуацыю зносінаў, калі ў зносінах удзельнічаюць “роўныя” па службовым становішчы, па грамадскім статусе, і асіметрычную, калі ў зносінах удзельнічаюць “няроўныя” суб’яднікі.

Варта дадаць, што кожны чалавек выбірае для сябе сацыяльна-псіхалагічную ролю, прынятую менавіта для яго, менавіта ў гэтым калектыве: хтосьці – “рубыха-парень”, хтосьці – “казёл адпушчэння”, хтосьці – “Папялушка”, хтосьці – “прынцэса”, хтосьці – “непрызнаны геній”, хтосьці – “завадатар”, хтосьці – “лідар”, хтосьці – “ныцік”.

Культура мовы і маўлення – элемент агульнай культуры чалавека, аднак, адрозніваецца ад маўленчага этыкету, паколькі асновай культуры мовы і маўлення з’яўляецца правільнасць маўлення, а таксама ўменне чалавека выбіраць і сумленна выкарыстоўваць тыя элементы адзінай сістэмы моўных сродкаў, якія дазваляюць прамоўцу найлепшым чынам забяспечыць дасягненне мэты камунікацыі.

Маўленчы этыкет – сістэма ўстойлівых моўных формул і правілаў маўленчых паводзін, прынятых у пэўным грамадстве ў канкрэтны час для ўстанаўлення, падтрымання і перарывання паміж суразмоўцамі ветлівых, добразычлівых маўленчых зносін у самых розных сітуацыях афіцыйных або неафіцыйных абставін.

Для абазначэння вербальных этыкетных зносін у беларускай лінгвістыцы выкарыстоўваецца тэрмін моўны этыкет, пад якім разумеюць нормы (правілы) моўных паводзін асобы, прынятыя ў тым ці іншым нацыянальна-моўным калектыве. Пры характарыстыцы моўнага этыкету ўлічваецца тое, што яму ўласціва яркая нацыянальная спецыфіка, звязаная з непаўторнасцю ўзуальных маўленчых паводзін, звычайў, рытуалаў, невербальнай камунікацыі прадстаўнікоў канкрэтнага соцыума, рэгіёна, што дае падставу разглядаць моўны этыкет як прадмет даследавання этналінгвістыкі і лінвакультуралогіі.

У беларускім мовазнаўстве, акрамя тэрмінаў *моўны этыкет*, *маўленчы этыкет*, выкарыстоўваюцца і тэрміны *слоўны этыкет*, *вербальны этыкет*. Апошнім часам даследчыкі этыкетных формул спрабуюць вырашыць пытанне тэрміналогіі. С. Важнік лічыць, што этыкетныя формулы разам са свабоднымі словазлучэннямі, фразеалогіяй, прэцэдэнтнымі тэкстамі і выпадкамі сацыякультурнай спалучальнасці складаюць аб'ём нацыянальнай сінтаксічнай ідыяматыкі, залічваючы такім чынам этыкетныя адзінкі да адметнасцей моўнага ўзроўню, таму ўжывае тэрмін моўны этыкет. Н. Старовойтава выкарыстоўвае спалучэнне слоўны этыкет, які з'яўляецца сінонімам выразу вербальны этыкет. А.Д. Томчык лічыць моўны і маўленчы этыкет разнавіднасцямі этыкетных формаў зносін. Пад моўным этыкетам ён разумее “спосабы афармлення вербальных сродкаў маўленчага этыкету сродкамі мовы згодна з нормаў, што існуюць у ёй”.

Маўленчая дзейнасць ёсць працэс, які складаецца, фарміруецца з дзейных актаў. Іх характар, успрыманне залежаць ад розных сітуацый, у якія трапляе чалавек. Напрыклад, неабходна ўладкавацца на працу, рэалізаваць вырабленую прадукцыю, прыняць удзел у канферэнцыі. Гэтыя і іншыя акалічнасці вызначаюць характар маўленчай сітуацыі.

У першым выпадку неабходна падрыхтавацца да гутаркі, у другім – прадумаць агітацыйную гаворку (дыялог), у трэцім – напісаць даклад.

Маўленчыя сітуацыі бываюць разнастайнымі, але этапы ажыццяўлення маўленчай дзейнасці галоўным чынам адны і тыя ж. У якой бы маўленчай сітуацыі ні апынуўся чалавек, калі ён імкнецца дамагчыся поспеху, дасягнуць мэты, звярнуць на сябе ўвагу, то павінен першым чынам зарыентавацца ў тым становішчы, якое склалася, усвядоміць, што можа прывесці да поспеху, чым варта кіравацца. У беларускай мове ёсць дзеясловы *абдумаць*, *прадумаць*, *разважаць*, *абмазгоўваць*, *цяміць*. Усе яны маюць на ўвазе дзеянне, характэрнае для пачатковага этапу любой дзейнасці, у тым ліку і маўленчай. У выніку абдумвання, развагі нараджаецца ўнутраны план выказвання. Гэта першы этап маўленчай дзейнасці. На другім этапе адбываецца нараджэнне, структураванне выказвання. З памяці ўсплываюць патрэбныя словы, па сінтаксічных мадэлях будуецца прамовы. Механізм узнікнення гаворкі, на жаль, яшчэ недастаткова вывучаны. Суб'ект маўленчай дзейнасці апавядае, дакладвае, разважае, іншымі словамі, прамоўца выкарыстоўвае вербальныя сродкі зносінаў.

Размова, выказванне – прадукт маўленчай дзейнасці, яе спараджэнне. Па гаворцы можна вызначыць псіхалагічны стан моўцы (маўленне ўсхваляванае, шчырае, ліслівае і грубіянскае, ласкавае), яе мэтавае

прызначэнне (маўленне пераконваючае, інфармацыйнае, агітацыйнае), яе камунікатыўную значнасць (маўленне змястоўнае, бессэнсоўнае, пустое, глыбокае, асэнсаванае), стаўленне моўцы да суразмоўцы (маўленне пагардлівае, іранічнае, хвалебнае, пагрозлівае).

Маўленчая дзейнасць часцей за ўсё пераследуе нейкую мэту, таму важны вынік. Пра вынік мяркуюць аб зваротнай сувязі, па тым, як успрынята сказанае, як на яго рэагуюць.

Каб зразумець значэнне зваротнай сувязі, варта памятаць, што ў маўленчай дзейнасці бяруць удзел суб'ект і адрасат, першы спараджае гаворку, а другі яе ўспрымае, таму варта разглядаць маўленчае дзеянне не толькі ў генератыўным плане, з пункту гледжання яго спараджэння, прайгравання, але і з пункту гледжання яго ўспрымання.

Для адрасата, як і для суб'екта, важна, у якую маўленчую сітуацыю ён трапляе. Напрыклад, службоўцу выклікае начальнік; яго запрашаюць на лекцыю па маркетынгу; адбудзеца вытворчая нарада, прысутнасць на якой абавязковая. У першым выпадку імкнуцца вызначыць прычыну выкліку, калі яна невядомая, абдумваюць, як сябе весці, пра што будзе гаварыць начальнік, якія пытанні задасць, што можа прапанаваць. У другім выпадку адрасат вызначае круг пытанняў, на якія жадаў бы атрымаць адказ. У трэцім сітуацыі паводзіны запрошанага на нараду вызначаюцца яго роляй на гэтым мерапрыемстве. Калі ён на ім толькі прысутнічае, то дае сабе ўстаноўку: слухаючы выступоўцаў, зразумець, што са сказанага адносіцца непасрэдна да яго працы, што яму неабходна ведаць і выкарыстоўваць у сваёй дзейнасці.

Як бачыце, у адрасата на першым этапе маўленчай дзейнасці, этапе прагнавання, таксама нараджаецца ўнутраны план выказвання (магчымыя рэплікі, адказы, пытанні, удакладненні, пярэчання).

На другім этапе адрасат успрымае гаворку. Успрымання гаворкі складаецца з дэкадавання сказанага суб'ектам, разумення, утрымання і ацэнкі атрыманай інфармацыі.

Трэці этап – рэагаванне. Яно можа быць выяўлена вербальна. Адрасат падхоплівае гутарку і выказвае сваё разуменне. У такім разе адрасат становіцца суб'ектам (суб'ект і адрасат мяняюцца ролямі). Рэагаванне можа быць перададзена мімікай, жэстамі (выраз на твары здзіўлення, зацікаўленасці, увагі; ківок галавы ў знак згоды, пры нязгодзе ківанне галавой налева/направа; пацісканне плячамі як выказванне сумніву і інш.). Яно можа быць выяўлена паводзінамі адрасата/адрасатаў (апладысменты як ухвала, падзяка, тупанне нагамі, свіст як неўхваленне, дэманстратыўны сыход з залы і інш.). Рэакцыя на маўленне служыць яе адзнакай. Зваротная сувязь – вельмі важны кампанент любога віду зносін.

Даследаванне маўленчай дзейнасці арганічна злучана з псіхалогіяй, псіхафізіялогіяй, сацыялогіяй. У маўленчых зносінах вывучаюцца розныя аспекты, якія адпавядаюць пастаўленай суразмоўцамі мэты: інфармацыйнай, прэскрыптыўнай (уздзеянне на адрасата), экспрэсіўнай (выраз эмоцый, ацэнкі), міжасобаснай (рэгуляванне адносін паміж суразмоўцамі), гульнявой (апеляцыя да эстэтычнага ўспрымання, уяўлення, пачуцця гумару) і інш.

Адрозніваюць чатыры віды маўленчай дзейнасці. Два віды спараджаюць тэкст – гэта гаварэнне і пісьмо (пісьмовая форма), а два здзяйсняюць успрыманне тэксту – гэта слуханне і чытанне (вусная форма).

Напісанне (пісьмо). Дастаткова разнастайнае і складанае па відах і функцыі. На напісанні прафесійна спецыялізуюцца стэнаграфісты, машыністкі, тыпаграфскія і выдавецкія работнікі, сакратары, журналісты, пісьменнікі, вучоныя.

Чытанне. Чалавек дзейнічае ў процілеглым пісьму накірунку: там мы закладваем, кадзіруем інфармацыю ў тэкст, а тут – вымаем, дэкадзіруем сэнс з тэксту.

Гаварэнне. Гаварыць можна па-рознаму ў залежнасці ад матыву і мэты слухача, абставін, сферы дзейнасці, асяроддзя. Гаворачы праследуе пэўную мэту – паведаміць новую думку і інфармацыю, выказаць ацэнку, спытацца пра што-небудзь, скіраваць на дзеянне, пераканаць у чым-небудзь, зрабіць уражанне, прынесці асалоду, выказаць адносіны і інш.

Слуханне. Праз слых чалавек атрымлівае 25 % інфармацыі пра навакольны свет. Людзі слухаюць з рознай мэтай.

Адзін са стваральнікаў тэорыі маўленчых актаў Г.П. Грайс вылучае пастулаты, якія дапамагаюць правільна пабудаваць маўленчую дзейнасць. Гэтыя пастулаты ён дзеліць на чатыры катэгорыі – колькасць, якасць, адносіны і спосаб.

Катэгорыю колькасці ён звязвае з той колькасцю інфармацыі, якую патрабуецца перадаць. Да гэтай катэгорыі адносяцца наступныя пастулаты:

1. Тваё выказванне павінна ўтрымліваць не менш інфармацыі, чым патрабуецца (для выканання пастаўленых мэт у дыялогу).

2. Тваё выказванне не павінна ўтрымліваць больш інфармацыі, чым патрабуецца.

Да катэгорыі якасці Г.П. Грайс адносіць агульны пастулат “Імкніся, каб выказванне было праўдзівым”, а таксама два больш адназначныя:

1. Не кажы таго, што ты лічыш ілжывым.

2. Не кажы таго, для чаго ў цябе няма дастатковых падстаў.

З катэгорыяй стаўлення, па меркаванні навукоўцы, звязаны адзіны пастулат рэлевантнасці: “Не адхіляйся ад тэмы”.

Катэгорыя спосабу адносіцца не да таго, што гаворыцца, а да таго, хто сказаў. Да яе адносіцца агульны пастулат: “Выказвайся ясна”. А таксама прыватныя:

1. Пазбягай незразумелых выказаў.
2. Пазбягай неадназначнасці.
3. Будзь кароткі (пазбягай непатрэбнага шматслоўя).
4. Будзь арганізаваны.

Маўленчая дзейнасць уключае два асноўныя кампаненты:

1) славесную гаворку (тое, што гаворыцца, паведамляецца) і тое, што яе суправаджае (жэсты, міміка, рухі і інш.), ці дыкурс;

2) умовы, становішча, у якой адбываюцца маўленчыя зносіны паміж удзельнікамі, уключаючы саміх удзельнікаў, якія істотна ўплываюць на маўленчую падзею (маўленчую сітуацыю).

Такім чынам, маўленчую дзейнасць можна перадаць у выглядзе формулы: дыкурс + маўленчая сітуацыя.

Маўленчы этыкет як маўленчае дзеянне. Для ажыццяўлення шматлікіх чалавечых дзеянняў маўленне не патрабуецца як сродак ажыццяўлення дзеяння (напрыклад, дзеянні “рэзаць”, “хадзіць”, “жыць”, “бегаць” і нш.). Аднак для некаторых дзеянняў маўленне з’яўляецца адзіным сродкам ажыццяўлення (напрыклад, “абяцаць”, “дзякаваць”, “раіць”, “вітацца” і інш.). Для выражэння маўленчага дзеяння выкарыстоўваюцца перфарматывы (дзеяслоў у форме першай асобы, цяперашняга часу, абвеснага ладу): *Прашу! Абяцаю! Дзякую! Вітаю!* Камунікатыўныя намеры гаворачага адлюстраваліся ў мове і замацаваліся як камунікатыўныя стэрэатыпы: *Прашу вас* (зрабіць гэта) – сэнс просьбы; *Раю вам* (не рабіць гэтага) – сэнс парады; *Прашу прабачэння* – сэнс прабачэння. Той самы сэнс можа выражацца і ўскосна, напрыклад, замест *Прашу прабачэння!*, гавораць: *Прабачце мне! Прабачце! Вінаваты! Прыміце мае прабачэнні!* У такім выказванні, нават ізаляваным ад кантэкста, слухач распознае іменна прабачэнне. Аднак ёсць і кантэкстуальныя, маўленчыя спосабы выразіць той ці іншы камунікатыўны намер: *Я выпадкова!*

Акрамя перфарматываў, маўленчае дзеянне можна выразіць:

- словамі: *Прывітанне! Салют! Здарова;*
- кароткімі прыметнікамі: *Згодзен! Вінаваты!;*
- выразамі: *Са святам! Пospехаў табе!*

Дыкурс – гэта розныя віды маўленчай практыкі: бытавы дыялог, інтэрв’ю, лекцыя, гутарка, перамова і інш., ці маўленне, “пагружанае ў жыццё”. Дыкурс – звязны тэкст у сукупнасці з экстралінгвістычнымі – прагматычнымі, сацыякультурнымі, псіхалагічнымі і іншымі фактарамі;

тэкст, узаты ў падзейным аспекце; маўленне як мэтанакіраванае сацыяльнае дзеянне, як кампанент, які ўдзельнічае ва ўзаемадзеянні людзей у механізмах іх свядомасці (кагнітыўных працэсаў). Дыскурс – гэта маўленне, “пагружанае ў жыццё”. Дыскурс суправаджаецца жэстамі і мімікай.

Маўленчая сітуацыя – складаны комплекс знешніх умоў зносінаў і ўнутраных рэакцый камунікантаў, што знаходзяць выражэнне ў якім-небудзь выказванні (тэксце). Маўленчая сітуацыя вызначаецца такімі абставінамі, якія вынуджаюць чалавека штосьці сказаць (або ўдзельнічаць у маўленчай дзейнасці), пры гэтым дзейнічаць (з дапамогай маўлення) у больш або менш строгай адпаведнасці з прыметамі, якія вызначаюць сітуацыю. Сітуацыйныя прыметы можна звесці да наступнай схемы: хто – каму – пра што – дзе – калі – чаму – навошта.

Варта мець на ўвазе, што выказванне ўзнікае ў вызначаным месцы ў пэўны час і мае акрэслены набор удзельнікаў – гэта прамоўца і слухач.

Маўленчая сітуацыя дапамагае зразумець сэнс паведамлення, канкрэтызуе значэнне шэрагу граматычных катэгорый, напрыклад, катэгорыі часу, займенных слоў тыпу *я, ты, гэты, цяпер, тут, там, вось* і інш. Яна дазваляе таксама правільна інтэрпрэтаваць выказванне, удакладняць яго мэтавую функцыю (пагроза, просьба, парада, рэкамендацыя), выяўляць прычынныя сувязі дадзенага выказвання з іншымі падзеямі і інш.

Маўленчая сітуацыя дыктуе правілы правядзення размовы і вызначае формы яе выражэння. Напрыклад, тыповыя дыялогі на іспытах, ля чыгуначнай касы, на прыёме ў доктара, каля юрыдычнай кансультацыі; свецкія размовы ў гасцях, на бяседах; публічныя дыскусіі.

Неабходна ўлічваць, што выказванне нароўні з уласна семантычным значэннем (прамым сэнсам) валодае прагматычным значэннем, абумоўленым маўленчай сітуацыяй. Напрыклад, фраза “*Хутка ўбачымся*”, сказаная пры растанні з блізкім чалавекам, у залежнасці ад сітуацыі можа азначаць наступнае: “*Не хвалюйся, усё будзе добра*”, “*Не турбуйся аба мне*”, “*Хутка пра ўсё даведаешся*” і інш.

Выказванні, у якіх семантычнае значэнне разыходзіцца з прагматычным, завуцца ўскоснымі.

Маўленне – від дзейнасці чалавека, якая праяўляецца ў выражэнні думак і пачуццяў праз выкарыстанне слоў і іх спалучэнняў, словазлучэнняў, сказаў і іншых сродкаў мовы. Маўленне выконвае функцыі зносін, паведамлення, эмацыянальнага самавыражэння і ўздзеяння на іншых людзей, дапамагае ўстанавіць кантакт паміж людзьмі, дазваляе абмяняцца думкамі, пабуджае да дзейнасці і ўзгадняе яе. Маўленне бывае знешняе (звернутае да іншых праз гаворку або пісьмо) і

ўнутранае (выражэнне думак асобы чалавека ў самім сабе). Таксама вылучаюць маналагічнае (маналог) і дыялагічнае (дыялог) маўленне.

Паводле прызначэння маналог бывае:

– унушальны (агітацыйны, прамоўніцкі) – уздзеінічае на свядомасць і настрой людзей;

– лірычны – выказваюцца ўласныя думкі, настрой, перажыванні;

– паведамляльны (інфармацыйны) – распавядае і апісвае падзеі;

– маналог-споведзь – расказ пра сваё жыццё;

– маналог-разважанне – абмеркаванне пытання або доказ якога-небудзь палажэння.

Вылучаюць маналог вусны (разважанне, выступленне, даклад) і пісьмовы (дзённік, мемуары).

Да асноўных тыпаў дыялогу адносяцца сацыяльна-бытавая размова, дзелавая гутарка, суразмоўніцтва, інтэрв’ю, перамовы. Мова дыялогаў насычана вялікай колькасцю звароткаў, часціц і выклічнікаў, эліптычных канструкцый, паўтораў, пытальных, клічных і няпоўных сказаў: – *Ну, дык добры вечар у хату вам, – аддыхваючыся сказаў дзед. / – Як у вас цёпла тут. Уга! – жвава выгукнуў дзед* (М. Стральцоў); – *Пятровіч, родненькі, толькі ж прашу, не зрабі ж ім благога. / – Ага! Так-так. Ну, ясна. Дзе яны цяпер?* (В. Быкаў). Актыўна выкарыстоўваюцца нямоўныя сродкі (невербальныя): міміка, жэсты.

Камунікатывная прастора суразмоўцаў. Калі мы абменьваемся рознымі звесткамі, то акрамя моўцы і суразмоўцы можа прысутнічаць трэцяя асоба. Гэта могуць быць “ён” ці “яны”, якія не ўдзельнічаюць у размове паміж “я” і “ты”, але якія знаходзяцца на такой адлегласці, што могуць быць вольнымі або нявольнымі слухачамі. Калі мы хочам выключыць трэцюю асобу з размовы, то карыстаемся фразамі: *Не так громка!, Гэта не для лішніх вушэй..., Нам трэба перагаварыць з вока на вока..., Пагаворым сам-насам, без сведкаў.* Калі ж “трэцяга” не атрымліваецца пазбегнуць, то мы кажам: *Пагаворым іншым разам (у іншым месцы).*

Этыкет паводзінаў патрабуе ад “трэцяга” не праяўляць зацікаўленасці ў размове: яго поза, выраз твару, вачэй скажа пра тое, што ён быццам бы не чуе.

Сецікет – паводзіны ў сетцы Інтэрнэт.

Ветлівасць – моўна-этычная катэгорыя, якая выражаецца з дапамогай формул маўленчага этыкету і нямоўных сродкаў (мімікі, жэстаў, рухаў і інш.) і праяўляецца ў павазе, далікатнасці, прыязнасці, тактоўнасці, уважлівасці, цяргімасці, у выражэнні добразычлівасці, ласкавасці і цеплыні ў маўленчых зносінах, прызнанні значнасці чалавека ў грамадстве.

Кожны з нас чуў: *Які харошы чалавек – заўсёды вітаецца, усміхаецца; Слаўная ў вас дачка – заўсёды вінішуе мяне з Днём настаўніка.*

Прынцып ветлівасці – адзін з галоўных прынцыпаў маўленчага этыкету. Ветлівасць уключае такт, велікадушнасць, ухвалу, сціпласць, згоду, сімпатыю.

Такт прадугледжвае, што камунікатыўная мэта суразмоўцы можа быць прадметам абмеркавання толькі тады, калі яна экспліцытна (адкрыта) пазначана ім. У размове не варта закранаць тэм, звязаных з інтымным жыццём.

Велікадушнасць прадугледжвае адсутнасць дыскамфорту для суразмоўцаў. Напрыклад, просьба павінна быць сфармулявана такім чынам, каб не звязвала суразмоўцу абяцаннем або клятвай.

Ухвала выражаецца ў пазітыўнай ацэнцы іншых.

Сціпласць – непрыманне пахвалы на ўласны адрас, аб’ектыўная самаацэнка, якая з’яўляецца адной з умоў паспяховага разгортвання маўленчых зносін.

Згода, або неапазіцыйнасць, прадугледжвае адмаўленне ад канфліктнай сітуацыі для захавання прадмета ўзаемадзеяння.

Сімпатыя праяўляецца ў добразычлівасці і стварае спрыяльны фон для перспектыўнай прадметнай гутаркі.

Вербальнае выражэнне ветлівасці ў беларускім этыкеце адлюстроўваюць маўленчаэтыкетныя формулы *калі ласка, будзь ласкавы, майце ласку, зрабіце ласку, на ласку*. Разам з прыметнікамі *ласкавы* яны выкарыстоўваюцца ў асноўных маўленчых сітуацыях, а гэта:

– пры звяртанні да адрасата, прыцягненні яго ўвагі: *Едзем прысадамі на шырокі трактат, ласкавы пане!* (З. Бядуля);

– пры выражэнні просьбы: *Толькі аддайце мне, калі ласка, пісьмо* (А. Макаёнак);

– пры запрашэнні: *Заходзьце, зрабіце ласку!* (М. Зарэцкі);

– пры падзяцы: *Рыбы прынёс пану начальніку. За ласку яго, што човен вярнулі* (І. Шамякін);

– пры просьбе аб выбачэнні: *Прабачце, Галіна Уладзіміраўна. Прабачце, калі ласка* (І. Шамякін);

– пры выказванні згоды, дазволу: *Можна ўвайсці? – Калі ласка* (І. Шамякін);

– пры нязгодзе, адмаўленні: *З якой ласкі я адзін паеду?* (У. Караткевіч);

– пры папярэджанні: *Майце ласку заўтра рабіць гэта лепей* (У. Караткевіч);

– пры выказванні прапановы: *Можна, з ласкі сваёй купіце ў мяне маркі?* (Я. Купала).

У японскай і карэйскай мовах існуе лексіка-граматычная катэгорыя ветлівасці. У гэтых мовах шмат словаўтваральных, марфалагічных, лексічных сродкаў, з дапамогай якіх утвараюцца формы выражэння адносінаў гаворачага і да адрасата, і да аб'екта маўлення – ад урачыстага, афіцыйнага, нейтральнага да сяброўскага і фамільярнага. У беларускай, як і ў большасці моў свету, такога спецыяльнага граматычнага паказчыка няма, аднак ёсць шмат іншых спосабаў, каб выказаць ветлівасць.

Нямоўная (знакавая, няслоўная, невербальная) сістэма маўленняга этыкету – гэта камунікатыўная сістэма, заснаваная на фанатычнай, кінетычнай (жэстыкуляторна-мімічнай) і графічнай асновах. Невербальныя сродкі былі даследаваны Чарльзам Дарвінам у рабоце “Выражэнне эмоцый у людзей і жывёл” (1872 г.). З таго часу вучонымі было выяўлена больш за 1000 невербальных знакаў і сігналаў. А. Меерабіян вызначыў, што перадача інфармацыі адбываецца за кошт вербальных сродкаў (толькі слоў) на 7 %, за кошт гукавых сродкаў (тон, інтанацыя) на 38 % і за кошт невербальных сродкаў на 55 % (у розных працах прыводзяцца лічбы ад 55 % да 80 %). Чарлі Чаплін і іншыя акцёры нямога кіно былі родапачынальнікамі невербальнай камунікацыі. Кожны акцёр класіфікаваўся як добры або дрэнны, мяркуючы па тым, як ён мог выкарыстоўваць жэсты і іншыя рухі цела для камунікацыі.

Кінетычныя нямоўныя сродкі ўключаюць позірк, выраз твару (міміка), рухі рук (жэсты), галавы і цела (пастава) і дазваляюць чалавеку выразней выказаць свае пачуцці, паказваюць, наколькі ўдзельнікі дыялогу валодаюць сабой, як яны ў рэчаіснасці адносяцца адзін да аднаго.

Міміка – выраз твару, які выражае пэўныя пачуцці чалавека. Так, паднятыя бровы, шырока расплюшчаныя вочы, апушчаныя ўніз вугалкі вуснаў, прыадкрыты рот сведчаць пра здзіўленне.

Жэсты – рухі або становішча рук, ног, усяго цела. Паводле паходжання жэсты падзяляюцца на прыроджаныя, генетычныя, набытыя і культурна абумоўленыя. Да *прыроджаных* адносяцца жэсты тыпу здольнасці смактаць, усміхацца. Пры складванні рук накрыж на грудзях мы не задумваемся, якую руку (правую ці левую) над якой мы перакрыжоўваем. У адным выпадку мы будзем адчуваць сябе ўтульна, у другім – не. Такі жэст лічыцца *генетычным*, бо ён не можа быць зменены. Аб некаторых жэстах цяжка сказаць, набытыя яны ці генетычныя. Напрыклад, большасць мужчын апранаюць сваё паліто, пачынаючы з правага рукава, а жанчын – з левага. Асноўная колькасць жэстаў невербальных паводзін лічыцца набытымі і культурна абумоўленымі. Паводле прызначэння жэсты бываюць рытмічныя, эмацыйныя, указальныя, выяўленчыя, сімвалічныя, пераймальныя.

Рытмічныя жэсты звязаны з рытмікай маўлення і акцэнтуюць увагу на лагічным націску, паўзах, запаволенні і паскарэнні гаворкі.

Эмацыйныя жэсты перадаюць разнастайныя адценні пачуццяў: радасць, захапленне, здзіўленне, хваляванне, засмучэнне, прыкрасць, разгубленасць, збянтэжанасць, нянавісць.

Указальныя жэсты дапамагаюць вылучыць які-небудзь прадмет з ліку аднастайных, паказаць на месца.

Выяўленчыя жэсты ўжываюцца тады, калі не хапае слоў, каб цалкам перадаць уяўленне (павышаная эмацыйнасць, невалоданне сабой, нервовасць, няўпэўненасць).

Сімвалічныя жэсты выражаюць адносіны да каго-небудзь. Напрыклад, паклоны артыста, шырокае развядзенне рук у бакі як знак удзячнасці за цёплы прыём.

Пераймальныя жэсты выкарыстоўваюцца тады, калі мы гаворым пра вядомага чалавека і імкнёмся намаляваць яго.

Формулы маўленчага этыкету – моўныя стэрэатыпы, якія служаць для выражэння вітання, развітання, удзячнасці, для ўстанаўлення кантакту паміж суразмоўцамі, звязаны з народнымі звычаямі і традыцыямі і суправаджаюць наша паўсядзённае жыццё пры зносінах.

Адзінкамі вербальнага этыкету з’яўляюцца “адметныя камунікатыўныя адзінкі, якія маюць устойлівыя (непарадыгматычныя) катэгорыі мадальнасці, часу, асобы, устойлівую сінтаксічную структуру, пастаянную лексічную прадстаўленасць”. У мовазнаўчых артыкулах яны называюцца – **этыкетныя формулы (выразы, выказванні), формулы этыкету, устойлівыя формулы зносін, этыкетныя стэрэатыпы, маўленчаэтыкетныя (этыкетныя) адзінкі, этыкемы, моўныя формулы, ветлівыя фразы, формулы ветлівасці**. Як заўважае М.І. Канюшкевіч, “формулам маўленчага этыкету не знаходзіцца месца ў лексіка-граматычных класіфікацыях, якія ўжо склаліся: гэта ці выклічнік, ці фразеалагізмы, ці нечлянімыя выказванні, ці гэта спецыялізаваны клас маўленчаэтыкетных стэрэатыпаў”.

НЕВЕРБАЛЬНЫЯ СРОДКІ ЗНОСІНАЎ

Невербальнымі зносінамі называюць камунікатыўнае ўзаемадзеянне паміж асобамі без ужывання слоў (перадача інфармацыі або ўплыў адзін на аднаго праз вобразы, інтанацыі, жэсты, міміку, пантаміміку), гэта значыць, без маўленчых і моўных сродкаў, прадстаўленых у прамой або якой-небудзь знакавай форме.

Як і любая іншая мова, мова цела (жэсты) складаецца са слоў, сказаў і знакаў прыпынку. Кожны жэст падобны да аднаго слова, а слова можа мець некалькі значэнняў. Дакладна зразумець значэнне слова мы можам тады, калі будзем з яго сказ. Жэсты таксама выступаюць у форме “сказаў”, ці комплексна. Акрамя ўліку сукупнасці жэстаў і адпаведнасці паміж словамі і жэстамі, для правільнай інтэрпрэтацыі жэстаў неабходна ўлічваць кантэкст, у якім жывуць жэсты. Калі вы, напрыклад, у халодны зімовы дзень убачыце на аўтобусным прыпынку чалавека, які сядзіць з перакрыжаванымі нагамі, складзенымі накрыж на грудзях рукамі і схіленай галавой, то гэта хутчэй за ўсё будзе абазначаць, што ён замёрз, а не крытычныя адносіны да вас.

Навуковыя даследаванні паказалі, што чым вышэй сацыяльнае або прафесійнае становішча чалавека, тым лепшыя яго здольнасці ўжываць словы і фразы і тым менш ён карыстаецца жэстамі. Чалавек, які знаходзіцца на вяршыні сацыяльнай лесвіцы або прафесійнай кар’еры, часцей карыстаецца багаццем свайго слоўнікавага запасу ў працэсе камунікацыі, а не жэстамі, у той час як менш адукаваны чалавек будзе часцей карыстацца жэстамі, а не словамі.

Хуткасць некаторых жэстаў і іх бачнасць залежыць ад узросту чалавека. Напрыклад, калі пяцігадовае дзіця скажа няпраўду сваім бацькам, то адразу пасля гэтага яно прыкрые адной альбо абедзвюма рукамі рот. Калі падлетак гаворыць няпраўду, рука прыкрывае рот амаль гэтаксама, але толькі пальцы злёгка абводзяць лінію губ. Калі дарослы чалавек хлусіць, яго мозг пасылае яму імпульс прыкрыць рот у спробе затрымаць словы падману, як гэта робіць дзіця або падлетак, але ў апошні момант рука ўхіляецца ад рота і ўзнікае іншы жэст – дакрананне да носа. Гэта прыклад таго, што з узростам жэсты людзей становяцца менш кідкімі і ў пэўнай меры прыхаванымі, таму заўсёды цяжэй “счытаць” інфармацыю 50-гадовага чалавека, чым маладога.

Ці магчыма падрабіць уласныя жэсты? Звычайна спецыялісты адказваюць, што не. Таму што будзе неадпаведнасць паміж жэстамі, мікрасігналамі арганізма і словамі. Напрыклад, раскрытыя далоні асацыіруюцца са шчырасцю, але, калі падманшчык раскрывае свае абдымкі і ўсміхаецца вам, адначасова гаворачы няпраўду, мікрасігналы яго арганізма выдадуць яго. Гэта могуць быць звужаныя зрэнка, паднятае брыво або скрыўлены куточак рота, частае міганне, і ўсе гэтыя сігналы будуць пярэчыць абдымкам і ўсмешцы. Аднак існуюць выпадкі, калі мове цела спецыяльна навучаюць для дасягнення неабходнага ўражання, напрыклад, палітыкаў, “міс”, адвакатаў, акцёраў, тэлекаментатараў і інш. Мікражэсты паяўляюцца толькі на нейкую хвілінку, і заўважыць іх могуць

толькі вопытныя спецыялісты. Для таго, каб не выдаць сябе, калі вы гаворыце няпраўду, трэба зрабіць так, каб не было поўнага агляду вашай паставы. Лягчэй за ўсё хлусіць па тэлефоне.

Самымі простымі жэстамі мы карыстаемся кожны дзень. Але не ва ўсіх краінах свету жэсты маюць такое ж паняцце, як і ў нас. Напрыклад, хітанне галавой з боку ў бок у Расіі і ў большасці краінах Еўропы “не”. У Балгарыі, Грэцыі і Індыі азначае адабрэнне, згоду, у той час як ківок галавой – нязгоду. Адмоўны жэст у неапалітанцаў, таксама трохі для нас нязвыклы, гэта ўскінутая ўверх галава пры няўхвальна адтапыранай ніжняй губе. Пагляджанне дзіцяці па галаве звычайна з’яўляецца жэстам прыязнасці і пяшчоты. Аднак у будысцкай рэлігіі макаўка галавы з’яўляецца вышэйшай кропкай цела, гэта значыць, месцам, дзе жыве душа. Дакрананне да яе з’яўляецца агрэсіўным пранікненнем у прастору дзіцяці або дарослага. Варта пазбягаць гэтага жэсту ў краінах, дзе большасць людзей прытрымліваецца будысцкай рэлігіі. Указальны палец каля скроні абазначае “глупства” ў Францыі, “розум” – у Галандыі і “жыві сваім розумам” – у Вялікабрытаніі. Амерыканцы часам стукаюць указальным пальцам сабе па лобе. Гэтым яны хочуць сказаць, што лічаць кагосьці вельмі хітрым. Для іспанца лічыцца абразлівым дотык да мочкі вуха. Справа ў тым, што ў Іспаніі такі жэст азначае “сярод нас гей”.

Калі на Тыбеце сустрэчны пакажа вам язык – не варта крыўдаваць. Гэта будзе абазначаць: “*Я нічога не задумваю супраць цябе. Будзь спакойны!*”. Але прытрымлівацца такога прачытання жэсту, знаходзячыся ў Еўропе, не варта. Для таго, каб выказаць захапленне, жыхары Іспаніі і Мексікі складуць тры пальцы, прыціснуць іх да вуснаў і ўзняць гук пацалунку. Паціраць падбародак знізу ўверх сабранымі разам пальцамі – даволі грубы жэст у Францыі, Бельгіі і на поўначы Італіі. Гэта ўсё роўна, што паказваць сярдні палец у нас.

У Афрыцы не прынята пільна глядзець суразмоўцу ў вочы. Працяглы прамы позірк на чалавека лічыцца бессаромнасцю. Дакранаючыся пальцам да вейка, італьянец выкажа сваю добразычлівасць: “*Я бачу, ты слаўны хлопец!*”. У Іспаніі гэты жэст абазначае сумненне ў праўдзівасці вашых слоў, а для французга гэта – “*Хлус ты, братка!*”. Пачухваць брыво ў Ліване абазначае: “*Сярод нас гей!*”. Нявіннае падміргванне сімпатычнай дзяўчыне не зусім бязвіннае ў Індыі. Гэта намёк на канкрэтную прапанову, гэта значыць, жэст непрыстойны.

Ні ў якім разе не трэба вітацца з жанчынай у Саудаўскай Аравіі. Згодна з Шарыятам, для жанчыны павітацца з мужчынам на людзях або мець зносіны з кім-небудзь, акрамя мужа, ды яшчэ і без нагляду старэйшых жанчын у сям’і ці сваякоў мужчынскага полу – верх

амаральнасці. У многіх дзяржавах, уключаючы Кітай і Японію, пры знаёмстве прынята спачатку называць прозвішча. У Японіі імя практычна не выкарыстоўваецца, нават пры нефармальных сустрэчах, а афіцыйны паклон з’яўляецца неабходным рытуалам пры знаёмстве. У Лапландыі, вітаючы адзін аднаго, трукца насамі. Еўрапейцы, развітваючыся, махаюць далонню, падымаючы яе ўверх і варушачы пальцамі. Амерыканец успрыме гэты жэст як заклік “ідзі сюды”. Развітваючыся, амерыканцы трымаюць далонь гарызантальна, толькі злёгка яе прыўздымаючы, як быццам паляпваюць кагосьці па галаве альбо па плячы. Рускія пры развітанні звычайна махаюць рукой не наперад/назад, а з боку ў бок, праўда, лацінаамерыканец успрыняў бы гэта як жэст запрашэння. А жыхары Андаманскіх астравоў на развітанне падносяць далонь знаёмага да сваіх вуснаў і лёгенька дзьмуць на яе. Італьянцы рэдка падаюць руку, але з задавальненнем пляснучь вас па спіне пры расставанні. У іх суседзяў французаў такі жэст азначае “*Прэч і больш не з’яўляйся тут ніколі!*”. У Лацінскай Амерыцы пры развітанні махаюць далонню так, як робім гэта мы, калі клічам каго-небудзь да сябе. Скрыжаваныя ўказальны і сярэдні пальцы ў Еўропе – сімвал пажадання ўдачы, але ва В’етнаме гэта жэст непрыстойнасці і азначае жаночыя геніталіі. У некаторых рэгіёнах Усходняга Казахстана падаюць толькі правую руку, а левую прыціскаюць да грудзей. Казахі пры прывітанні падаюць толькі адну руку, рукі не паціскаюць, а толькі злёгка датыкаюцца далонямі.

Жэст “усё О’Кей”, або “усё добра” ў англамоўных краінах успрымаецца адназначна як ухваляльны, станоўчы жэст. А ў Францыі – гэта выраз адмоўных эмоцый, “*не варта ўвагі*” або “*поўны нуль*”. У Азіі і Бразіліі гэты жэст лічыцца непрыстойным і вульгарным і сімвалізуе пятую кропку. У Турцыі і Венесуэле так ідэнтыфікуюць гомасэксуалістаў. У Японіі гэты жэст абазначае грошы, у Сірыі – “*найшоў к чорту*”, а ў Тунісе – “*я цябе заб’ю*”. У розных культурах гэты жэст тлумачыцца парознаму – ад захаплення да сур’ёзнай абразы (маўляў, ты – абсалютны нуль). Напрыклад, у Германіі ў судзе быў прэцэдэнт, звязаны з гэтым, здавалася б, бяскрыўдным жэстам. Нейкі вадзіцель міжволі абразіў паліцэйскага, паказаўшы яму з акна машыны вялікі і ўказальны пальцы рукі, самкнутыя колцам. Нямецкі паліцэйскі пакрыўдзіўся і падаў у суд. Суддзя, грунтоўна вывучыўшы адпаведную літаратуру і распытаўшы псіхолагаў, прыйшоў да высновы, што ў Германіі прыняты абодва значэнні гэтага сігнала, а як яго разумець – ваша асабістая справа. Вадзіцель быў апраўданы.

Падняты ўверх вялікі палец. У “аўтастопшчыкаў” усяго свету ён служыць для спынення спадарожнага транспарту. У Амерыцы, Англіі,

Аўстраліі і Новай Зеландыі падняты ўверх вялікі палец мае тры значэнні. Звычайна выкарыстоўваецца для спынення транспарту. Другое значэнне – “усё добра”, а калі вялікі палец рэзка выкідваецца ўверх, гэта становіцца абражальным жэстам. У Грэцыі гэты жэст абазначае “замаўчы”.

Жэст V (“вікторыя”, перамога). Два паднятыя ў выглядзе лацінскай літары V пальцы ў Англіі і Аўстраліі ўспрымаюцца як міралюбівы знак, калі пры гэтым далонь звернутая ад сябе; калі ж рука павернутая даланёю да таго, з кім гавораць, то гэты жэст набывае абразлівае значэнне “змоўкні”. У большасці краін Еўропы гэты жэст мае значэнне “перамога”.

Жэст “каза”, паказаны каму-небудзь за спінай у Італіі ці ў Іспаніі, азначае, што муж ці жонка “настаўляюць рогі”. У ЗША падобны жэст абазначае “Я цябе кахаю”. У хрысціянскай культуры, у прыватнасці ў іканаграфіі, жэст выкарыстоўваўся для перадачы добрай весткі. Дадзены жэст у хрысціянстве бярэ свой пачатак з эліністычнай антычнай культуры, дзе ён выкарыстоўваўся ў выступленнях грэчаскіх і рымскіх прамоўцаў. Пазней гэты жэст стаў лічыцца магічным знакам, якім засцерагаліся ад зла. Выкарыстоўваўся забабоннымі людзьмі як у Еўропе, так і ў Азіі для абароны ад сурокаў і ведзьмаў. «Рокерская каза», папулярная спеваком Роні Джэймсам Дзіа (Black Sabbath), часта выкарыстоўваецца прадстаўнікамі самых розных музычных субкультур як знак адабрэння выканаўцу. Дзіа навучыла гэтаму жэсту яго бабуля, забабонная італьянка. Па ўспамінах Роні, яна складала гэты знак, калі сустракала цыган ці іншых падазроных людзей, а ўнуку тлумачыла, што гэта абараняе ад “дурнога вока”.

У Грэцыі жэст павернутай ад сябе далоні лічыцца абразлівым. Ён ідзе з тых часоў, калі па вуліцах вялі злачынцаў, а разывакі кідалі ў іх розныя прадметы разгорнутай даланёй. У многіх краінах людзі не звяртаюць увагі на тое, якой рукой яны прапануюць нешта іншым людзям. У многіх краінах, уключаючы Індыю, Шры-Ланку, Афрыку і ўсё рэгіён Блізкага і Сярэдняга Усходу, левая рука лічыцца бруднай. Есці левай – сама непрыстойнасць. Прарок еў выключна правай рукой, а Каран паведамляе, што Сатана быў ляўшой. Нават ляўшы варта есці правай рукой, бо толькі яна лічыцца прыдатнай для яды. У Японіі ветлівым лічыцца дарэнне і перадача любых прадметаў дзвюма рукамі, у той час як перадача адной рукой можа ўспрымацца як грэбаванне. Тыповы жэст італьянцаў – далонь у форме лодачкі – абазначае пытанне, заклік да тлумачэння. А такі самы жэст у Мексіцы – заклік заплаціць за інфармацыю: “Нічога табе не скажу бясплатна”. У Пакістане самы абразлівы жэст для мужчыны ад жанчыны – накіраваная на яго раскрытая далонь, а ад мужчыны да мужчыны – два пляскі ў ладкі. Гэта канкрэтны намёк на нетрадыцыйную арыентацыю.

Дуля (кукіш, фіга). У Францыі вядомы нам “кукіш” мае такі ж непрыстойны сэнс. У Японіі і Тайландзе яго ўспрымуць як прапанову сексуальных паслуг. У Бразіліі гэта добразычлівы жэст, якім дэманструюць пажаданне ўдачы і абароны ад сурокаў. У Турцыі ён мае агрэсіўны і грубы характар, эквівалентам жэста з’яўляецца сярэдні палец. У славян дуля здаўна мела магічнае значэнне як абярэг ад нячыстай сілы. Нашы продкі з дапамогай дулі адганялі сурокі: каб абараніць сябе ці дзіця ад сурокаў, трэба было незаўважна скласці дулю. Лічылася, што вядзьмак ці ведзьма не могуць спакойна мінуць чалавека, які склаў у кішэнях дзве дулі, і абавязкова чым-небудзь сябе выдадуць.

Жэст указальным пальцам, які абазначае “падыдзі да мяне” – забаронены ў азіяцкіх краінах. На Філіпінах гэты рух дарэчны толькі ў дачыненні да сабак і гаворыць пра тое, што вы лічыце суразмоўцу горшым за сябе. Выкарыстанне падобнага жэсту можа прывесці да арышту ў гэтай краіне.

Калі ў Азіі вы седзіце насупраць незнаёмага чалавека, то сачыце за тым, каб падэшвы вашага абутку ні ў якім разе не трапілі яму на вочы. Гэта лічыцца глыбокай абразай. Калі вас запрасілі ў госці ў шведскую ці нарвежскую сям’ю, то найперш, уваходзячы, вам варта разуцца. Прычым, зрабіць гэта трэба яшчэ на палавічку, не ступаючы ў абутку ў калідор. У Галандыі традыцыі вельмі адрозніваюцца ад скандынаўскіх. Калі вас запрасіла ў госці галандская сям’я, смела заходзьце ў хату ў абутку. У Галандыі ўсе ходзяць абутымі. У Японіі госці разуваюцца і абуваюць мяккія шлёпанцы. На падлогу ў японскім доме нельга ступаць брудным абуткам. Калі госці ўваходзяць у пакой з цыновачным пакрыццём, то яны здымаюць і шлёпанцы. Хадзіць па цыноўцы прынята толькі ў спецыяльных шкарпэтках “табі” альбо ў звычайных шкарпэтках.

Адзіным універсальным сродкам выклікаць да сябе прыхільнасць партнёра з’яўляецца ўсмешка, яна дарэчна і правільна ўспрымаецца ў любой краіне і любой культурай. Усмешка з’яўляецца найбольш эфектыўнай формай зносін і самым добрым камплімантам, які мы можам выказаць свайму суразмоўцу. Выпраўляючыся ў госці ў іншыя краіны, не “забудзьце” сваёй усмешкі.

Вочы. Вачыма можна выразіць любыя пачуцці: радасць, смутак, гнеў, захапленне, любоў, нянавісць, сумненне, давер, агіду і інш.

Прамоўца звычайна менш глядзіць на суб’ядніка, чым слухач. Лічыцца, што гэта дае магчымасць прамоўцу больш канцэнтравання на змесце сваіх выказванняў. Але прыкладна за секунду да заканчэння доўгай фразы прамоўца кідае позірк на слухача, як бы дае сігнал: я заканчваю, цяпер ваша чарга. Слухач выражае позіркам увагу і адабрэнне або нязгоду.

Па вачах можна зразумець эмацыянальны стан чалавека. Позірк дапамагае падтрымліваць кантакт пры размове. Пры станоўчых эмоцыях мы часцей глядзім на суб'ядніка, пры адмоўных – радзей.

Позірк мае нацыянальную спецыфіку. Напрыклад, студэнты з Малі не глядзяць у вочы выкладчыку, бо гэта няветліва, непрыстойна глядзець у вочы старшаму па пасадзе.

Усмешка. Усмешка першапачаткова была праявай пакорлівасці і ўступкі. У наш час усмешка выражае больш складаны комплекс сігналаў. Псіхологі вылучаюць дзевяць тыпаў усмешкі.

Верхняя усмешка. Гэтую цёплую “грамадскую” ўсмешку можна бачыць, калі людзі вітаюцца з сябрамі або размаўляюць з імі. Такая ўсмешка ўзнікае падсвядома, калі людзі глядзяць адно аднаму ў вочы.

Сарамлівая ўсмешка. Так усміхаецца сарамлівае дзіця, якое выпадкова сустрэлася позірмам з незнаёмым дарослым чалавекам. Дарослыя так могуць усміхацца, калі збянтэжацца, але хочуць захаваць пачуццё гумару.

Фальшывая ўсмешка. Так усміхаюцца людзі, якія нудзяцца на вечарынах або пазіруюць фатографу. Гэтая ўсмешка можа лёгка ператварыцца ў пагардлівую.

Шырокая ўсмешка. Так чалавек усміхаецца, калі ўбачыць, як хто-небудзь знячэўку ўпадзе, або калі яго будуць казытаць, або калі ён пачуе вельмі дасціпны жарт.

Нацягнутая ўсмешка. У ёй перамешаны агрэсіўнасць і страх або настойлівасць і задавальненне.

Жартаўлівая ўсмешка – усмешка дзяцей, якія ў задавальненні ад цікавай гульні, і дарослых – калі, напрыклад, пасля ўдалага жарту чакаюць наступнага.

Простая ўсмешка. Так вы усміхаецеся самі сабе, згадваючы які-небудзь шчаслівы ці смешны выпадак.

Крывая ўсмешка. Праяўленне вашай збянтэжанасці, неадабрэння без агрэсіі.

Змушаная ўсмешка. Ветлівае папярэджанне ці неадабрэнне, напрыклад, каб даць зразумець суб'ядніку, што яго жарт не зусім дарэчны.

Фальшывую ўсмешку можна распазнаць па зморшчынах у верхняй частцы твару, бо міміку рота лягчэй кантраляваць, чым рухі лба і вачэй. Таму чалавек з фальшывай усмешкай не можа паўтарыць рысачкі пад ніжнімі вейкамі, якія з'яўляюцца важным складнікам натуральнай усмешкі. Натуральная ўсмешка трымаецца прыкладна чатыры секунды. Больш працяглая ўсмешка можа выклікаць недавер.

Далоні. Калі чалавек з вамі шчыры, то ён паказвае вам далоні. Гэта цалкам падсвядомы жэст. Ён падказвае, што субяседнік гаворыць праўду. Калі дзіця падманвае або нешта недагаворвае, яно хавае далоні за спінай. Калі чалавек хоча пра нешта змаўчаць, ён хавае рукі ў кішэні. Існуе тры асноўныя віды камандных рухаў далоні: уверх – даверлівы, непагражальны жэст; уніз – дамінуючы, жэст начальніка; палажэнне ўказальнага пальца – агрэсіўны жэст, які патрабуе чалавека падпарадкавацца.

Традыцыя вітацца за руку ідзе са старажытнасці. Нашыя продкі падавалі адзін аднаму руку, чым паказвалі, што яны без зброі. Гэты жэст з часам набыў розныя формы.

Дамінантны поціск рукі – найбольш агрэсіўны від поціску, бо ён дае чалавеку мала шансаў на наладжванне адносінаў роўнасці. Такі поціск рукі характэрны для агрэсіўнага, уладнага чалавека. Ён з’яўляецца ініцыятарам поціску і жэстам рукі, з накіраванай уніз далонню, прымушае чалавека падпарадкавацца, таму што даводзіцца адказваць рукой, павернутай далонню ўверх.

Поціск рукі “пальчатка” звычайна выкарыстоўваецца палітычнымі дзеячамі. Гэтым жэстам можна падкрэсліць, што чалавек шчыры і яму можна давяраць.

Некаторыя поціскі рукі бываюць неэмацыянальныя, вялыя, гэта стварае ўражанне, што вы датыкаецеся да мёртвай рыбы, асабліва калі рука халодная і ліпкая. Людзі звычайна гэта асацыююць з бесхарактарнасцю чалавека, асабліва з-за таго, што рука такога чалавека лёгка паддаецца націску.

Поціск несагнутай прамой рукой з’яўляецца прыкметай агрэсіўнага чалавека. Галоўнае прызначэнне – захаваць дыстанцыю і не дапусціць чалавека ў сваю прастору. Гэты жэст выкарыстоўваецца і для абароны сваёй тэрыторыі тымі людзьмі, якія выраслі ў сельскай мясцовасці.

Поціск кончыкаў пальцаў робіцца для ўтрымання партнёра на адлегласці.

Рукі. Калі мы хлусім, то спрабуем прыкрыць рот, вочы або вушы рукамі. Калі малое дзіця хлусіць, то яно будзе рукою прыкрываць рот са спробай спыніць ілжывыя словы, якія хочуць вылецець з рота. Калі яно не жадае выслухоўваць павучанні бацькоў, то закрывае вушы рукамі. Калі чалавек становіцца дарослым, ён спрабуе кантраляваць свае жэсты, аднак не заўсёды ў яго гэта атрымліваецца. Самыя частыя жэсты рук наступныя.

“Ахова рота рукой”. Гэты жэст чалавек выкарыстоўвае, калі хоча стрымаць словы, якія вымаўляе. Некаторыя спрабуюць замаскіраваць гэты жэст прытворным пахіхваннем.

“Дакрананне да носа”. Гэта вытанчаны, замаскіраваны папярэдні жэст. Ён можа выкарыстоўвацца і тым, хто гаворыць няпраўду, і тым, хто слухае, але сумняваецца ў шчырасці моўцы.

“Паціранне носа”. Гэты жэст выкліканы тым, што чалавек хоча ўхіліцца ад падману, падазрэння ці хлусні ці жаданнем не глядзець у вочы чалавеку, якому ён гаворыць няпраўду. Мужчыны, замест носа, звычайна паціраюць века вельмі энергічна, могуць апусціць вочы долу. Жанчыны вельмі далікатна выконваюць гэты рух, праводзячы пальцам пад вокам.

“Пачэсванне і паціранне вуха”. Жэст выкліканы жаданнем чалавека, які слухае, адмежавацца ад слоў, паклаўшы руку каля вуха або зверху.

“Пачэсванне шыі”. Чалавек пачэсвае ўказальным пальцам правай рукі месца пад мочкай вуха або бакавую частку шыі. Такі жэст гаворыць пра сумненне і няўпэўненасць (“*Я не ўпэўнены, што я згодны*”).

“Адцягванне каўняра”. Хлусня выклікае сверб у мышцавых тканках твару і шыі і патрабуе пачэсвання, каб суцішыць сверб. Некаторыя людзі адцягваюць каўнер, калі хлусяць і падазраюць, што іх падман раскрыты.

“Пальцы ў роце”. Гэта падсвядомая спроба чалавека вярнуцца да бяспечнага часу немаўляці, калі ён смактаў грудзі маці. Пальцы ў роце гавораць пра ўнутраную патрэбу ў адабрэнні і падтрымцы.

“Падпіранне далонню шчакі і падбародка”. Такія жэсты гавораць, што слухачу стала сумна. Калі ўказальны палец накіраваны вертыкальна да скроні, а вялікі палец падтрымлівае падбародак, то гэта азначае, што слухач негатыўна або крытычна адносіцца да лектара або да прадмета паведамлення.

“Пагладжванне падбародка”. Жэст азначае, што чалавек спрабуе прыняць рашэнне.

“Рукі на грудзях”. У дзяцінстве мы хаваліся за сталамі, крэсламі, мэбляй, мацінай спадніцай, як толькі траплялі ў небяспечную для сябе сітуацыю. Дасягнуўшы шасцігадовага ўзросту, навучыліся скрыжоўваць рукі на грудзях пры любых прыкметах небяспекі. А ў падлеткавым узросце пачалі спалучаць з гэтым жэстам перакрываўванне ног. Замкнутыя на грудзях рукі выражаюць спробу схавацца ад неспрыяльнай сітуацыі.

“Няпоўны бар’ер”. Жэст, пры якім адна рука ідзе папярэкам цела і трымаецца за другую. Такім жэстам чалавек карыстаецца, калі знаходзіцца сярод незнаёмых людзей або пры няўпэўненасці. Варыянт гэтага жэста – чалавек трымае сам сябе за рукі. Такі жэст звычайна выкарыстоўваецца людзьмі, якія стаяць перад аўдыторыяй пры атрыманні ўзнагароды або пры прамове.

Ногі. Перакрыванне ног з’яўляецца прыкметай негатыўных або ахоўных адносін чалавека. Закладванне нагі на нагу – стан для стрыманай

або ахоўнай пазіцыі. Калі ж чалавек пры гэтым абхопіць нагу рукамі, то гэта сведчыць пра яго ўпартасць.

Ступня адной нагі на голені другой – жэст выключна жаночы. Яго выкарыстоўваюць як засцерагальны прыём сціплыя і сарамлівыя жанчыны.

У навукова-папулярнай літаратуры прапануецца абагульненая інфармацыя пра сутнасць жэстаў:

адкрытыя далоні – жэст шчырасці;

лёгкае пагладжванне носа або дотык да яго – хлусня, няўпэўненасць або падазрэнне ў ілжывасці суразмоўцы;

асцярожныя рухі рукамі (дотык да прадметаў) – нервовасць, насцярожанасць або збянтэжанасць;

пагладжванне або дотык да розных частках галавы (патыліцы, лоба, макаўкі, шчок) – няўпэўненасць, збянтэжанасць;

сцісканне кулакоў – агрэсія або ўнутранае ўзбуджэнне;

стрэсванне варсінак з адзення – незадавальненне;

паціранне падбародка – момант прыняцця рашэння;

нахіл галавы набок – праява цікавасці да таго, што кажуць.

Калі міміка і жэсты ў зносінах для вас недастаткова красамоўныя, звярніце ўвагу на позу суразмоўцы:

апірацца рукамі на крэсла або стол – абарона ад гутаркі або адчуванне няпоўнага кантакту з суразмоўцам;

рукі за спіной, а галава высока паднятая – пачуццё перавагі над суразмоўцам;

“адкрытыя” (не скрыжаваныя) ногі і рукі, расшпілены гузік на каўняры і злёгка развязаны гальштук – прыкмета даверу і прымання суразмоўцы;

скрыжаваныя рукі ці ногі (закрытая пастава) – скептыцызм ці абарона ад суразмоўцы;

счэпленыя пальцы рук – спроба не выказаць расчаравання ў суразмоўцу або негатыўнае стаўленне да яго;

частая змена паставы – напружанасць і ўнутраны неспакой.

Гэта далёка не ўсе праявы рухаў цела, якія можна заўважыць падчас разумовага працэсу суразмоўцы. Найбольшую цікавасць для многіх уяўляе мова жэстаў у адносінах паміж мужчынам і жанчынай, ці міміка і жэсты закаханых.

Міміка і жэсты мужчыны. Жанчыны задаюцца пытаннем, як зразумець, што ён зацікаўлены ў зносінах з табою і праяўляе да цябе сімпатыю? Мужчыны хоць і ўмеюць не выдаваць свае эмоцыі, але знешнія

праявы ўсё роўна выдаюць іх намер. Напрыклад, меркаваць, што жанчына яму спадабалася, можна па наступным:

у мужчыны ацэньваючы позірк, які “прабягае” па ўсёй постаці;
пры размове рот мужчыны прыадкрыты і вусны трохі паторгваюцца – ён адчувае пачуццё сімпатыі;

цярэбіць гузікі на вопратцы – ён нервуецца ў прысутнасці жанчыны;
мужчына ў прысутнасці дамы ўцягнуў живот і выцягнуўся па струнцы – ён міжволі стараецца выглядаць у яе вачах лепш;

мужчына прапануе свой пінджак ці куртку – гэта сведчанне прызнання жанчыны ў якасці сваёй абранніцы;

рука мужчыны на плячы – жаданне быць бліжэй і страх выпусціць даму з-пад увагі.

Міміка і жэсты жанчыны. Міміка і жэсты жанчын не менш цікавыя для назірання:

гульня са сваімі валасамі, у прыватнасці, адкідванне іх з твару, праява зацікаўленасці мужчынам і жаданне звярнуць на сябе ўвагу;

жанчына глядзіць на сваё запясце і дэманструе яго – яна разглядае мужчыну як сексуальнага партнёра;

пагладжванне якога-небудзь прадмета ў форме цыліндра дае зразумець, што жанчына думае пра магчымасць больш блізкіх зносін з мужчынам;

калі жанчыну зацікавіў мужчына, яна міжволі паставіць ногі трохі шырэй, чым звычайна;

гульня з туплем таксама гаворыць пра зацікаўленасць мужчынам.

Жэсты могуць мець як чыста фізіялагічнае, так і камунікатыўнае значэнне. Напрыклад, чалавек пачасаў патыліцу, таму што чэшацца (фізіялогія). Ён чэша патыліцу з заклапочыным выглядам (камунікацыя). Можна пацерці лоб, каб зняць галаўны боль, а можна – прыпамінаючы штосьці; можна паціснуць плячыма, калі мы стаміліся, а можна сказаць гэтым жэстам “не ведаю”. Чытаючы мастацкія тэксты, мы сустракаемся з апісаннем невербальнай камунікацыі персанажаў. *Ніка глядзела на яго быццам са здзіўленнем, бо бровы няроўна прыўзнятыя* (У. Караткевіч) – здзіўленне; ... *бо я верыў. Верыў гэтым устрывожаным вачам, злёгка скрыўленаму роту, неспакойным пальцам, нервовай спіне, напятай, як лук (вось-вось выскачыць звер) ...* (У. Караткевіч); *Я ўстаў. Трэба было ісці дахаты. І тады Пташынскі нібыта ўнутрана замітусіўся. Пачаў трапаць цёмныя валасы. Вочы сталі беспарадныя ...* (У. Караткевіч) – мы разумеем, што герой нервуецца, трывожыцца; *І ён паклаў сваю белую далікатную руку на яе маленькую, з доўгімі пальцамі ручку. Рука яго была вільготная і ледзь прыкметна ўздрыгвала. І яшчэ яна была халоднай* (У. Дамашэвіч) – герой узрушана чакае адказ.

МАЎЛЕНЧАЭТЫКЕТНЫЯ СІТУАЦЫІ “ПРЫВІТАННЕ”, “РАЗВІТАННЕ”

Сітуацыі маўленчага этыкету ўмоўна дзеляцца на тэматычныя групы: *Прывітанне, Развітанне, Зварот, Знаёмства, Прадстаўленне, Прабачэнне, Падзяка, Просьба, Віншаванне, Зычэнне, Пажаданне, Запрашэнне, Спачуванне, Згода, Адмова, Ухваленне, Камплімент, Прапанова, Парада, Спагада* і інш.

Сітуацыі маўленчага этыкету дзеляцца на дзве групы: адны з іх з’яўляюцца ўзаемнымі – вітанне, развітанне, удзячнасць і прабачэнне. Другая група маўленчых актаў – выражэнне спачування, віншаванне і інш. – функцыянуе аднабакова.

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Прывітанне”. Адна з самых распаўсюджаных формул ветлівасці. Вітаючыся са знаёмым, мы пацвярджаем гэтым сваё знаёмства і выражаем жаданне працягнуць яго. Перастаць вітацца – значыць перапыніць адносіны, знаёмства. І наадварот, калі з вамі вітаецца незнаёмы, то гэты чалавек жадае вам лепшага і хоча кантактаваць. Заходзячы ў кабінет, вітаюцца, заходзячы ў купэ вагона, таксама вітаюцца. На вёсцы існуе традыцыя вітацца з усімі, хто ідзе, нават з незнаёмымі.

Нацыянальная адметнасць назіраецца ў формулах маўленчага этыкету. Так, старажытныя грэкі, сустракаючыся, казалі: *Радуйся!*, старажытныя егіпцяне пыталіся: *Як вы пацеце?* Сучасныя жыхары Грэцыі кажуць: *Будзь здароў!*, Манголіі – *Як зімуеце? Як качуеце? Як ваша жывёла?* Пры вітанні яўрэі жадаюць: *Мір вам!*, кітайцы пытаюцца: *Ці еў ты?*, персы зычаць: *Будзь вясёлы!*, зулусы – *Я цябе бачу!*, арабы гавораць: *Мір з табой!*, індзейцы – *Усё добра!* Расіяне пры сустрэчы жадаюць здароўя: *Здравствуйте!*, палякі – добрага дня ці вечара: *Dzień dobry! Dobry wieczór!*

Як жа віталіся і вітаюцца беларусы? У “Хроніцы Літоўскай і Жамойцкай” (XVII ст.) знаходзім: *Дяк царский вшедиши пытал пословъ: “Как ся мают по вчораинем”;* у рыцарскім рамане “Аповесць пра Трышчана”: Король прышоў і рек ему: *“Пане, якъ ся маешъ?”;* *Поздравивши, пытала его: “Мой добрый а почестный пане, якъ ся еси мель у своей речы?”.* І сёння зрэдку мы можам пачуць: *Як маешся?,* але часцей польскае або рускае: *Дзень добры! Добры вечар! Здароў! Прывітанне!*

Вітанне – знак добразычлівасці, дружалюбнасці, добрага пажадання і пад., які выражаецца праз словы, рух, жэст, звернутыя да каго-небудзь

пры сустрэчы: – *Дзень добры табе, Захар’я!* / – *Добр дзень, – мармытнуў Захар’я* (В. Казько).

Кожная формула мае сваю сферу выкарыстання, выражае асаблівыя адносіны. Выбар прывітаньня залежыць не толькі ад узросту, полу, ступені збліжэння, а таксама ад часу і роду дзейнасці. Словы *салют, здарова* выражаюць блізкія, вольныя, а таксама роўныя стасункі, часам фамільярныя. *Добрага здароўя* выкарыстоўваюць звычайна дарослыя людзі. У афіцыйных абставінах, асабліва пры вялікай аўдыторыі, гавораць *вітаю вас. Хлеб ды соль* гавораць тым, хто есць. Ва ўсіх сітуацыях да месца будзе прывітанне *добры дзень*, яно ўніверсальнае.

Паводле семантычных асаблівасцей С. Важнк вылучае наступныя групы формул вітаньня:

Вітанне-пажаданне – этыкетная формула, якая выражае пажаданне таму, да каго звяртаюцца пры сустрэчы:

– добрага здароўя: *Добрага здароўя! Здароў! Здаровы былі! Будзь здароў! Здаровенькі былі! Здароў вам у вашу хату! Адказы – Здароў і ты! Хэло! Прывітанне! Здароў-здароў! Жыў, здароў, хаджу без штаноў, таго й табе жадаю! Здароў, калі змалоў! Здароў, калі не кпіш! Добрага здароўя! А, добры, добры! Здароў вам у вашу кучку!*;

– дабра з пазначэннем часу сустрэчы: *Добры дзень! Добры дзень вам! Добрага дня! Дабрыдзень! Добры дзень у хату! Добрага ранку! Добрай ранічкі! Дзень добры вам! Добры дзень таму, хто ў гэтым даму! Добрай раніцы! Добры ранак! Добрай ранічкі вам! Добры вечар! Вечар добры ў хату! Добрага вечару! Вечар добры вам у хату! Добры вечар добрым людзям! З панядзелкам вас!*;

– дабрабыту: *Малочна вам! Рыбна вам! Вялік падходам! Смачна есці! Смашнога Вам! Сыць вам, людцы!*;

– выказванне павагі да адрасата: *Маё шанаванне! Гонар маю! Чэсць! Нех бэндзе пахвалёны! Няхай будзе пахвалёны, шапка сіня, верх зялёны!*;

– міласці і дапамогі Бога: *Памажы, Божа! Памагай Бог! Бог у помач! Бог напомач! Божа, дапамагай! Няхай Бог дапамагаець! Памагайбо! Паздароў, Божа! Сыць, Божа! Радзі, Божа!*;

– плёну ў працы, добрага выніку ў працы: *Спору ў працы! Спешна вам! Спорна вам! Паспары, Божа! Зарадзі Божа! У зямлю зярнамi, у гумно тарпамi! У арудзе спорам, у прудзе намолам! Радзі, Божа, на каменi і пад каменем! З вядро качаны! З коласа асьмінка, з зярнятка – аладка! Каб вам вялося! Каб вы на лета дабром поўныя гумны панаклалi! Каб з аднаго каласочка было паўрашаточка, а з аднаго снапочка была цэлая бочка! Корабам сонца, сітом дождж! Перанёс бог цераз сярпок, перанясі, божа, цераз душок і цапок! Прыспары, божа, жыта! Сячы, сячы, дождж,*

на дзедаў плеш, нам на кулеш! Умалотна вам! З коласа – асьміна, з зярнятка – аладка! (на полі, у агародзе, на таку) Спору ў дзяжу! Праходна вам! Багат на ўчын! Вары, вары, Варка, прыйдзе кухарка! Вялік падходам! Прыспары, божа, хлеба-солі да канца веку! Скачком бліны! У печ комам, з печы волам! (прыгатаванне ежы) Клёў на рыбу! Рыбна вам! Ляшчы ды акуні! Лешич, акунь, язь – на вуду! Поўна карма! Поўны сеці! (рыбалову) Густы і высокі верас перад вамі! Каб былі кашлатыя! Каб хутка ў воўну абраслі! (калі стрыгуць авец) Малочна вам! Дай жа, божа, штолета то гэта! Комам масла! На здароўе спажыць! (пры дойцы кароў) Багата на ўток! Што застаў, той на стаў! Спешна вам і спарышна, а астанкі на ўток! Бяло табе! Крывіна ў лес, праміна ў кросны! Шоўкам лён, сястрыцы! Што заспела, то на ўток! (пры прадзенні, тканні). Адказы – Казаў бог, каб ты памог! Казала бажніца, я не памачніца! Дый ты памажы! Памагай божа, дый ты не лянись, нябожа! На бога спадзявайся, а сам памагай!;

– смачнай ежы: Смачна есці! Сыць вам, людзі! Сыці вам! Смачнога! Хлеб-соль! Адказы: Просім есці! Просім за стол! Ем ды свой! Ядзім ды свой, а ты ў парозе пастой! Ем, да свой, а ты міма сталу ды к палу! Яшчэ твая цешча жыва! (нагадваюць, што ў госьця ёсць блізкія, якія могуць накарміць яго) Просім, за капеек восем. Садзіся, госьцем будзеш;

– лёгкай пары: З лёгкай парай! З лёгкім духам! Шаўковы венік, лёгкі дух! Па пары бані! Дай бог салодкі дух, мужчынам рэдзьку, бабам пастарнак. Каб табе паздаровіла, палешала! Крэпкага духу мужом пачэсным! Некалі сягаць. Я прыйшоў цябе ў баню зваць;

– лёгкай дарогі: Гладкае вам дарожкі! Добрае вам пуці! З богам на марозцу! Каб цябе ліха ў дарозе мінавала! Калясом дарога! Пухам дарожка! Рушнічком дарожка! Сакалінага лёту! У добры час! Шчасліва едзьце, у добры час! Шчасць, божа, на дарозе!;

– розныя іншыя зычэнні: А каб цябе добра гадзіна пазнала! Бадай ты здарова з’еш! Бадай цябе ліха мінула! Барані, божа, ад буры, агню і благой жонкі!

Вітанне-шанаванне – этыкетная формула, якая выражае адносіны глыбокай павагі да таго, да каго звяртаюцца з маўленнем: *Маё шанаванне! Гонар маю! Чэсьць! Чалом табе!* (біць чалом, нізка кланяцца).

Вітанне-перфарматыў – этыкетная формула, якая абазначае камунікатыўны акт-дзеянне: *Вітаю вас! Маё вітанне! Вітаю, шаноўнае спадарства! Мае шчырыя вітанні! Дазвольце вітаць вас на нашай гасподзе! Сардэчна запрашаем! Дабраслаў!*

Вітанне-эматыў – этыкетная формула, якая выражае пачуццё радасці ад сустрэчы: *Вельмі рады! Вельмі рад вас бачыць! Якая нечаканая*

радасць! Якая сустрэча! Вось дык сустрэча! Каго я бачу! Якімі шляхамі! Якім ветрам! Сем гадоў і памяці няма, калі мы ўжо бачыліся! Гады ў рады! Гара з гарой не сыдуцца, а чалавек з чалавекам заўсёды!

Вітанне-пытанне – этыкетная формула, у якой з дапамогай пытання выказваецца цікавасць адрасанта: *Як жыццё? Як жывяце? Як маецеся? Як табе жывецца? Як ужо вы там жывяце? Што чуваць у вас? Як ты? Як вы жывы-дужы на гэткай стужы?* (пры сустрэчы ў гарачы летні дзень) *Як справы? Што новага? Як тваё нічога? Як вы сябе адчуваеце? Як чуешся? Як Ваша здароўе? Як дуж-здароў? Як жа вам там бог паводзіў? Ці жывенькі, ці дужэнькі? Ці ўсе ў вас дабры, здаровы? Як вы жывы-дужы на гэткай сцюжы? Адказы – Жывём, бога звелічаючы! Крыў бог! Жывём, як гарох пры дарозе: хто ідзе, той шчыпне! Жывецца, як валу ў ярме! То бокам, то скокам! То плачучы, то скачучы! Нічога сабе, памаленьку! Нічога сабе, жыву патроху! Валочымся патроху! Так сабе!*

Вітанне-віншаванне – этыкетная формула вітання, у якой выражаецца віншаванне пры сустрэчы з якой-небудзь нагоды: *З прыездам! З добрым прыбыццём! З панядзелкам вас! З аўторкам вас!*

Вітанне-запрашэнне – этыкетная формула вітання, у якой выражаецца запрашэнне ў госці, да пачастунку: *Калі ласка! Заходзьце, сядайце, частуйцеся!*

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Развітанне”. Развітанне – момант расставання, выказванне слоў пажадання з гэтай прычыны. Гэта заключная стадыя зносін: або планаванне наступных сустрэч, або спыненне зносінаў. Вясёлы і жыццярадасны грэк пры развітанні казаў *‘радуйся’*; практычны рымлянін, што прыдумаў выслоўе *‘здоровая душа ў здаровым целе’* казаў *‘будзь здароў’*; расіянін пры развітанні просіць прабачэння – *‘прощай’* (яшчэ ў XIX ст. *прости* ўжывалася ў рускай мове як формула развітання).

Сітуацыя развітання ў беларускім маўленчым этыкеце лічыцца адной з самых экспрэсіўных. Уласцівая ёй ласка, цеплыня даюць суразмоўцу надзею на добрыя адносіны ў далейшым. Народная мудрасць сцвярджае: *як развітаешся, так і прывітаешся*. Асаблівасцю менавіта развітальнай сітуацыі з’яўляецца вялікая колькасць суправаджальных рэплік. Аднак этыкетнымі нормамі не прынята занадта моцна фіксаваць увагу на факце развітання. Амаль ніколі не бывае так, каб формула развітання прагучала нечакана для суб’яседніка. У гэтым выпадку ён можа падумаць, што на адыход нечым моцна пакрыўдзіў суразмоўцу. Звычайна развітанню папярэднічаюць указанні на закончанасць размовы. Хоць яны не такія стандартныя, але даволі ўстойлівыя, напрыклад, перад тым, як развітацца, мы спасылаемся на неабходнасць пайсці (*трэба ісці; мне ўжо пара; іхада, але я павінен ісці*), нярэдка выказваем падзяку за размову або

выражаем незадаволенасць сустрэчай. Некаторыя формулы папярэджаюць пра неабходнасць развітаньня: *я вымушаны развітацца; развітаемся ці што*. Пасля формулы развітаньня мы зычым таму, хто сыходзіць, усяго добрага, выражаем надзею на хуткую сустрэчу, перадаём прывітанне блізкім. Той, хто адыходзіць, турбуецца пра тую памяць, што пакіне пасля сябе, таму звяртаецца з просьбай не думаць пра яго блага (*каб не паміналі ліхам*) або зычыць здароўя і шчасця тым, хто застаецца (*заставайся здароў*). Нярэдка ў якасці адказу адрасат выкарыстоўвае тую самую формулу, што атрымаў ад адрасанта, або падобную да яе: *пакуль – пакуль; бывай здароў – і ты бывай здароў; няхай вам будзе ўсё шчасліва – і табе таксама*. У штодзённым жыцці развітальныя формулы звычайна падлягаюць мінімізацыі, спрашчэнню. Гэта нейтральныя *бывай, усяго, пакуль*.

Пры рэалізацыі сітуацыі развітаньня трэба ўлічваць тры ўмовы: удзельнікаў сітуацыі, хто, з кім і чаму развітваецца; самі формулы (колькасць формул, разгорнутасць іх граматычных структур, лексічныя асаблівасці, ступень стэрэатыпнасці); абставіны, што характарызуюць сітуацыю і ўплываюць на выбар формул, напрыклад, афіцыйнасць/неафіцыйнасць.

С. Важнік вылучае наступныя групы формул развітаньня паводле іх значэння: развітанні-пажаданні; развітанні з указаннем на сустрэчу ў будучыні з тым, з кім развітваюцца; развітанні-перфарматывы; развітанні-эматывы; развітанні-просьбы.

Развітанне-пажаданне – этыкетная формула, якая змяшчае пажаданне таму, з кім развітваюцца. Ужываецца пры развітанні як на малы, так і на доўгі тэрмін. Пажаданні бываюць:

– добрага здароўя: *Бывайце (будзьце) здаровы! Заставайцеся здаровы! Здаровы бывайце, нас не забывайце! Добрага Вам здароўя! Будзь (бывай, бывайце) здароў (здоровенькі)! Ідзі здароў! Будзьце жывы, здаровы! Ідзіце здаровы! Вялікі расці! Трымайся! Трымайцеся!*;

– шчасця: *Шчасця Вам! Хай Вам шчасціць! Шчаслівай дарогі! Шчасліва вярнуцца! Шчасця! Шчасліва! Шчасліва заставацца! Бывай шчаслівы! Хай табе доля дае шчасце!*;

– міру: *Мір табе! Жывіце з мірам!*;

– дабра, дабрабыту: *Усяго найлепшага! Усяго добрага! Зычу (жадаю) Вам дабра (усяго найлепшага)! У добры час! Удачы! Пospехаў! Бывайце здаровы, жывіце багата! Усяго!*;

– лёгкага сну: *Дабранач! Добрай ночы! Дай Бог лёгкі сон да свету! Спакойнай ночы: спіце да паўночы, глядзіце ў паталок, каб чорт не звалок! Спаць да паўночы, а ад паўночы вытарашчыўшы вочы!*;

– удалай паездкі (падарожжа): *Гладкай дарогі! Шчаслівай дарогі! Зялёнай вуліцы! Чыстага неба! Добрае вам пуці! Ручніком дарога! Гладкае вам дарожкі! Калясом дарога! Пухам дарожка! Мяккая дарожка вам! Каб цябе ліха ў дарозе мінула! Шчасці божа ў дарозе! З богам на марозцу! З богам! Засцеражы цябе божа! Хай табе бог скрозь памагае! У добры час! Час добры на дарогу!*

Развітанне з указаннем на сустрэчу ў будучыні з тым, з кім развітваюцца, з пазначэннем часу – этыкетная формула, з дапамогай якой выказваецца надзея на новую сустрэчу: *Да пабачэння! Да спаткання! Да хуткай сустрэчы! Да новай сустрэчы! Да новага спаткання! Пакуль! Да раніцы! Да вечара! Да заўтра!*

Развітанне-перфарматыў – этыкетная формула, якая абазначае камунікатыўны акт, роўны поўнаму дзеянню: *Дазвольце развітацца! Бывайце! Заставайцеся здаровы! Дазвольце развітацца з вамі!*

Развітанне-эматыў – этыкетная формула, якая выражае пачуццё радасці ад сустрэчы, якая адбылася: *Мне было вельмі прыемна! Мне было прыемна з Вамі! Як хутка прайшоў час!*

Развітанне-просьба – этыкетная формула, якая змяшчае просьбу аб чым-небудзь: *Не ўспамінайце ліхам! Не забывайцеся на нас! Наведвайцеся часцей! Ну, давай, пакуль!*

Развітанне з нябожчыкам – этыкетная формула, якая мела абарончае значэнне, цяпер набыла этыкетнае значэнне: *Чэсць яго памяці! Няхай яму вечная памяць будзе, але няхай жа і доўга нас чакае! Светласць векавечная няхай яму свеціць! Няхай ён з богам спачываець і на нас з неба паглядаець! Няхай ён са святымі спачываець, нам хлеба-солі засылаець!*

МАЎЛЕНЧАЭТЫКЕТНЫЯ СІТУАЦЫІ “ЗВАРОТ”, “ЗНАЁМСТВА”, “ПРАДСТАЎЛЕННЕ”, “ЗАПРАШЭННЕ”

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Зварот”. Зварот – маўленчы акт, у час якога адна маўленчая асоба накіроўвае свае словы, маўленне да другой асобы. Зварот да субяседніка – самая распаўсюджаная моўная адзінка, звязаная з этыкетнымі знакамі. Зварот – важны элемент усталювання кантакту з субяседнікам пры дэманстрацыі ўзаемных і асабістых адносінаў. Грубы зварот можа стаць першай і адзінай перашкодай у развіцці зносінаў. Звароты, ці звароткі, узнікаюць на базе слоў-найменняў: назваў роднасці, асабовых імёнаў, абазначэнняў прафесіі ці роду заняткаў, нейкіх прыкмет. Да зваротаў належаць і спосабы акцэнтавання ўвагі без назвы адрасата тыпу *даруйце; прабачце*, якія па функцыі блізкія да зваротаў: *Спадар, вы выходзіце? і Даруйце, вы выходзіце?* Як правіла,

прыцягненне ўвагі звязана з просьбай, што вымушае выкарыстоўваць разгорнутыя формулы тыпу *даруйце, вы не скажаце; не маглі б вы сказаць; будзьце ласкавы.*

Даследчыкі класіфікуюць звароты паводле самых розных прыкмет, напрыклад: у залежнасці ад таго, што азначае зварот (прозвішча, імя, роднасць, сваяцтва і г. д.); у залежнасці ад таго, знаёмы ці незнаёмы адрасат; па стылістычнай афарбоўцы; у залежнасці ад характару зносін (афіцыйны, неафіцыйны). Як адзначае А.В. Солахаў, сярод неафіцыйных вылучаюцца сяброўскія, інтымныя, жартоўныя, безназоўныя і іншыя звароты. Назавём некаторыя з іх:

– афіцыйныя: *Глыбокапаважаная Лукер'я Пятроўна! Шаноўны Міхась Дзям'янавіч!*;

– сяброўскія: *Дружа! Мілья жанчыны! Мае дарагія сябры, Анатоць і Міхась!*;

– інтымныя: *Марусечка! Марусечка родненькая! Мілая мая, родная, дарагая Маруся! Марусенька, мая слаўная, дарагая! Мой даражэнькі Міхасёк! Мой дарагі сыноч Данілачка!* (Я. Колас). У інтымных зваротах звычайна ўжываюцца прыметнікі *дарагі, мілы, родны, слаўны, любы* і іх памяншальна-ласкавыя формы;

– жартоўныя – выкарыстоўваюцца мянушкі-перыфразы, якія дапускаюцца ў размовах самых блізкіх сяброў: *Ах ты, блудлівая ты каза!* (А. Макаёнак); *Ну, ідзі, ідзі, брат... Ах ты, фрукт гэтакі* (Я. Колас);

– безназоўныя – нейтральныя формулы, якія ўжываюцца пры зваротах да незнаёмых людзей і непасрэдна не называюць асобу: *Прабачце... Выбачайце... Будзьце ласкавы... Скажыце, калі ласка... Вы не скажаце... Прабачце за турботу...* і фамільярныя: *Стойце! Эй!*

У мове зварот выконвае розныя функцыі:

– намінатыўную: *Дзень добры табе, Захар'я!* (В. Казько); *Будзь здароў, князь Вячаслаў* (Л. Дайнека);

– фатычную, якая адлюстроўвае працэс зносін паміж удзельнікамі дыялогу, што складаецца з устанаўлення, падтрымання і заканчэння маўленчага кантакту: – *Ну, Васіль, проша з намі за стол. – Не, не, цётка, дзякую вам, дужа дзякую за вашу просьбу, я толечкі што ад вячэры, не хачу, не, нізвання не хачу* (Ц. Гартны);

– сацыяльна-рэгулятыўную, якая раскрывае рангі сацыяльных і міжасобных адносін камунікантаў: – *Татчка!* – *пачала прасіць панна Юлія* (Ю. Татарынаў); – *Та, хаця, сынку, не забяўся ў лесе, а прыходзь вячэраць, – напрасіла Стэпа* (Ц. Гартны); *Авой! Здароў быў, сват...* (М. Стральцоў);

– ацэначна-характарыстычную, што выражае адносіны адрасанта да адрасата праз адносіны да яго ўчынкаў, паводзін, складу жыцця: станоўчыя або адмоўныя, даверлівыя або пагардлівыя: *Не жадаю слухаць цябе, нягодны хлапчук!* (Ю. Татарынаў); *Таварышы! Так нядобра! Чаго вы так крычыце? Супакойцеся!* – *крычаў ва ўсю глотку “прафесар”* (Я. Мрый);

– этыкетную: – *Дзякуй табе ў ногі, князь-заступнік, хвала, бо не было сіл, – загаманіў натоўп* (Л. Дайнека); *Прашу вас, дарагія браты, у горад бацькі нашага* (Л. Дайнека);

– прагматычную, што заключаецца ў імкненні кіраваць паводзінамі чалавека. Зварот, які выконвае прагматычную функцыю, прызначаны аказваць пэўнае ўздзеянне на эмоцыі, думкі, дзеянні адрасата: – *Добры вечар, дарагія мае! Ці не заблудзілі толькі, родненькія? – разлілася яна і напрасіла ўвайсці ў хату* (Ц. Гартны); *Ганна, Ганна... Ты гэта... Сядзь... Супакойся... Не трэба так... Зараз вады дам...* (А. Дударай);

– вакатыўную, пры якой зварот выражае заклік або іншае пабуджэнне да адказу або дзеяння: *Заходзь, Анця, заходзь, – запрасіла Люба* (А. Жук); *Садзіся, Марыя, падвязу* (А. Жук);

– ідэнтыфікацыйную, якая знаходзіць сваё выражэнне ў высвятленні адпаведнасці імя асобе: *Вы не Вера Сымонаўна Ручанка?* (Б. Сачанка);

– дэйктычную (указальную), пры якой зваротак толькі ўказвае на адрасата маўлення, не называючы яго: *Эй ты, чаго маўчыш?*

Зваротак з’яўляецца шматфункцыянальным сродкам камунікацыі, які ў кожнай маўленчай сітуацыі рэалізуе адначасова некалькі функцый, што ўтвараюць складаную сістэму ўзаемадзеяння. Выбар звароту залежыць ад жыццёвага вопыту адрасанта, яго намераў і імкненняў, ступені развіцця яго маўленчых здольнасцей і творчай думкі, а таксама паводзін суразмоўніка.

Назваючы суб’ядніка, мы выбіраем найбольш прымальныя прыкметы, напрыклад: пол (*мужчына, жанчына*), узрост (*дзяўчынка, бабуля*), прафесійную прыналежнасць (*вадзіцель, доктар, афіцыянт*), месца жыхарства (*пінчукі, брастаўчане*). Аднак такія прыкметы нярэдка прыводзяць да недарэчнай сітуацыі.

Формулы звароту да незнаёмага і знаёмага адрасата адрозныя. Звароты да незнаёмага рэалізуюцца ў сітуацыях нейтральных зносінаў: на вуліцы, у транспарце, краме, гасцініцы, канторы, майстэрні, на пошце і інш. Тады мы звяртаемся: *грамадзянін, спадар, спадарыня, таварыш* або *даруйце, калі ласка, прабачце*. На жаль, на вуліцы часцей мы чуем звароты без слова *даруйце* (*скажыце, як прайсці*) і нават без *калі ласка* (*ці не можаце вы сказаць; вам няцяжка сказаць*).

У апошні час з ужытку выкідваецца зварот *таварыш*, толькі ў афіцыйна-дзелавых сітуацыях яно яшчэ зрэдку ўжывальнае ці ў сітуацыях са значэннем ‘сябра, прыяцель’. У 20-я гг. XX ст. слова *таварыш* выкарыстоўвалася як у адносінах да незнаёмых, так і да знаёмых. Слова *грамадзянін* сёння звычайна ўжываецца ў значэнні ‘жыхар краіны’.

Сучаснае грамадства вяртае былыя звароты, таму нярэдка ўзнікаюць непаразуменні пры іх выкарыстанні. Так, у беларускую мову вяртаюцца словы *спадар, спадарыня, спадарства*. Да саслужыўцаў звяртаюцца са словамі *калегі, колега*. Словы *спадар, пан, таварыш, грамадзянін* могуць выкарыстоўвацца ў спалучэнні з прозвішчам, імем і імем па бацьку. Адно прозвішча як зварот дазволена ў мове настаўніка пры звароце да вучня, выкладчыка да студэнта. Зварот *грамадзянін* разам з прозвішчам ужываецца прадстаўнікамі ўлады, органаў аховы правапарадку. Да жанчыны ці мужчыны найчасцей звяртаюцца з дапамогай формул *жанчына, мужчына, малады чалавек*. Формулы *сябра, дружа* ўжываюцца нячаста. Пры звароце да афіцыянта, касіра, вадзіцеля праяўляецца прыкмета прафесіі ці роду дзейнасці, заняткаў, напрыклад, у сферы медыцынскага абслугоўвання выкарыстоўваюцца формулы *доктар, сястра, пацыент, хворы* і інш. Раней можна было пачуць *таварыш афіцыянт*, цяпер – *спадар афіцыянт* ці *афіцыянт*. Рускамоўныя формулы *судар, сударыня* могуць успрымацца па-рознаму, паколькі не ў любой сітуацыі яны ўспрымаюцца як зварот, без падтэксту (*сударыня, я ўдзячны і сударыня, ану, прыбяры пасля сябе*).

У адносінах да незнаёмага выкарыстоўваюцца шматлікія звароты па роднасці (*дзядзька, цётка, сыноч, унучак, дачушка, мамаша*). Слова *мамаша* мае негатыўную афарбоўку, таму асобу, якая яго выкарыстоўвае, характарызуе як нявыхаваную. Звароты *бабуля, дзядуля* маюць адценне ласкальнасці. Словы *сыноч, дачушка, унучак* ужываюць людзі старэйшага ўзросту ў адносінах да маладых. У афіцыйных абставінах супрацоўнікаў, у тым ліку блізкіх па ўзросце, службовым статусе, прынята называць па імені і па бацьку. Ужыванне займенніка *мой*, які ў заходнееўрапейскім маўленчым этыкеце выкарыстоўваецца як этыкетны зварот (*майн фрэнд*), звязана з выказваннем сімпатыі, неафіцыйнасці, спачування: *мае вы людцы, мой ты даражэнькі*. Важную ролю мае парадак слоў: калі назоўнік папярэднічае займенніку, то зварот выражае жаласлівасць, спачуванне або папрок, нараканне (*сірацінка ты мая, гора ты маё*).

У вусным маўленні беларусаў да гэтага часу жывуць ветлівыя ласкавыя выразы: *А мой ты сакол! А мой ты братка! Братачка мой родненькі! Галубка мая! Галубок мой! Дзіцяточка ты маё роднае! Зорачка мая ясная! Каточак ты мой! Крывіначка ты мая! Мамачка любая мая!*

*Мая ты зязюлька! Мілае маё дзіцяточка! Рыбачка мая залатая!
Салавейка ты мой галасісты! Сіраціначка ты мая! Сыночак мой залаты!
Ягадка ты мая салодкая! А мая ж любачка! Бабулька мая, галубка мая!
Братулінька мой! Бязрозухна ты мая белая! Дзеткі мае, галубяткі мае!
Дзядулечка ты мой! Журавінка мая! Зязюлечка мая! Зорынька мой ясны!
Коцік любы мой! Крывіначка ты мая! Куманька, галубанька! Ластавачка
мая маленькая! Мамачка, любачка, сахарная галубачка! Мая таечка, мая
любая! Мая ты галовачка! Мая ты саколка! Мая ты цётка, мая ты
залаценькая! Міла мая дзіцятухна! Мой кроўнічак дарагі, дзяцёнчак ты
мой! Мой ты дзядзюхно! Мой ты каласок! Птушанятка маё маленькае!
Раднюсенькі мой, мілюсенькі! Родны татухна! Рыбінька, рыбулінька мая!
Сакалок, сакалочак мой! Сонейка маё залаценькае! Сыночак мой любенькі!
Сыночак-яварочак мой! Яблычак мой салодзенькі! Ягадка, ягадзінка мой!
Яснулька, яснулінька мой! Ясны, ясычка мой!*

Формы зносінаў на “ты” і “Вы”. Важную ролю ў этыкетных зносінах мае выбар формы “ты” ці “Вы”. У рускай размоўнай і пісьмовай мове да XVIII ст. традыцыйным быў зварот на “ты”, які ўжываўся назалежна ад узросту, саслоўя і адносін паміж людзьмі. Форма “Вы” як адзнака еўрапейскага стылю паводзінаў была ўведзена ў Расіі Пятром I у XVIII ст. Паяўленне ў Заходняй Еўропе ўказання на адну асобу ў форме множнага ліку звязваюць з рознымі гіпотэзамі, адна з якіх заключаецца ў наступным. Падчас распаду Рымскай імперыі, калі два імператары займалі прастолаў ў Рыме і Канстанцінопалі, пры звароце да аднаго з іх, каб не пакрыўдзіць аднаго і не праігнараваць другога, адрасавалі форму множнага ліку. З гэтым звязваюць і ўжыванне “множналікавага” мы, якое зыходзіць ад аднаго адрасанта (так званае “мы-імператарскае”). Расіяне спаконвеку звярталіся на “ты”, нават пры звароце да цара: “*Ой ты гой еси царь Иван Васильевич*”. У беларускім маўленчым этыкеце форма “ты” з’явілася значна пазней. Яна сімвалізуе блізкія, сяброўскія адносіны, дапускаецца паміж людзьмі аднолькавага ўзросту і сацыяльнага становішча, роднымі і блізкімі. Яна недапушчальная пры афіцыйных стасунках, асабліва пры выкарыстанні асобай, якая знаходзіцца на больш высокай службовай ступеньцы ў адносінах да падпарадкаванага яму. Падначалены ў такім выпадку павінен звяртацца на “Вы”. У дзелавых стасунках панібрацкае “ты” ўспрымаецца як зніжэнне годнасці. Варта памятаць, што пераход на “ты” азначае не толькі найлепшую ступень знаёмства, але і сімвалізуе пэўнае збліжэнне людзей, скасаванне дыстанцыі, што не заўсёды можа быць жаданым. У паўсядзённым жыцці даследчыкі вылучаюць наступныя формы “ты”: ты-“блізкае” – для сяброў, ты-“роднае” – для родзічаў, ты-“дзіцячае” – у адносінах да дзяцей і з боку дзяцей, ты-“малодшае” – ад

старэйшага да маладзейшага, ты-“панібрацкае” – пры дэманстрацыі фамільярнасці, ты-“хамскае” – пры дэманстрацыі грубасці.

“Вы” часцей за ўсё выкарыстоўваецца ў сітуацыі афіцыйных зносінаў, нават паміж сябрамі, пры кантактах незнаёмых людзей ці малазнаёмых, а таксама да старэйшых. У некаторых рэгіёнах Заходняй Беларусі захавана форма “Вы” і пры звароце да бацькоў. У школьнай практыцы настаўнікі, як правіла, звяртаюцца да вучняў на “ты”, аднак у старэйшых класах варта аддаваць перавагу форме “Вы”. Зварот да вучня на “Вы” сведчыць пра тое, што настаўнік прызнае права вучня на сваю асобасную прастору. У паўсядзённых зносінах пераход знаёмых з “ты” на “Вы” паказвае на ўзаемнае адштурхванне.

Зварот на “Вы” ўжываецца:

– незалежна ад сацыяльнага становішча, узросту і асабістых сімпатый да чалавека, у афіцыйным асяродку і ў звароце да малазнаёмага чалавека;

– у зносінах паміж блізкімі людзьмі і калегамі, у выпадку прысутнасці пры размове чужых людзей і наведвальнікаў;

– у адносінах да старэйшых па ўзросце людзей;

– пры звароце да вучняў сярэдняй і вышэйшай школы;

– пры дзелавой размове прыняты толькі ўзаемны зварот на “Вы”;

– у зносінах з чалавекам, якога сустрэлі ўпершыню;

– да калегаў падчас канферэнцыі;

– выкладчыкамі ВНУ ў прысутнасці студэнтаў;

Зварот на “ты” ўжываецца:

– у сям’і;

– у зносінах паміж выкладчыкамі і студэнтамі ў неафіцыйных абставінах;

– у неафіцыйных абставінах пры звароце да добра знаёмага, калегі, сябра, да дзяцей;

– у школе пры звароце да дзяцей да 9 гадоў.

Зварот на “ты” мае мноства функцый:

– у лозунгах, плакатах, рэкламе: *Што ты зрабіў для перамогі?*;

– пры зносінах з чалавекам у думках: *Ты ў мяне будзеш вучыць правілы як міленькі!*;

– пры звароце да Бога: *Данамажы мне, Божа! На ўсё воля твая!*;

– пры звароце да памерлага ў траурнай цырымоніі: *Сні спакойна...*

Зварот на “ты” ніколі не павінен ужывацца:

– урачом у адносінах да хворага;

– журналістамі падчас інтэрв’ю;

– падчас дзелавых зносінаў;

- начальнікам пры зносінах з падначаленым;
- у афіцыйных абставінах.

Выпадкі, калі можна ці нельга пераходзіць з “Вы” на “ты”, залежаць ад розных сітуацый.

1. *Ступень знаёмства камунікантаў.* “Вы” ўжываецца ў зносінах з незнаёмым, малазнаёмым адрасатам; “ты” – з добра знаёмым. Калі малазнаёмыя людзі збліжаюцца, то магчымы пераход з “Вы” на “ты”. Хуткі пераход больш уласцівы для моладзі. Пераход з “Вы” на “ты” можа абазначаць пра змену зносінаў у бок інтымнай даверлівасці. Сярод інтэлігенцыі нават пры добрым знаёмстве могуць захоўвацца зносіны на “Вы”.

2. *Афіцыйнасць/неафіцыйнасць абставін зносінаў.* Незнаёмы ці малазнаёмы адрасат імянуецца на “Вы” і ў афіцыйных, і ў неафіцыйных абставінах. З добра знаёмым чалавекам у афіцыйных абставінах трэба пераходзіць з формы “ты” на “Вы”. Заўважым, што ў апошні час з’явілася тэндэнцыя ў сродках масавай інфармацыі, асабліва на тэлебачанні, звароту на “ты”.

3. *Узаемаадносіны камунікантаў.* “Вы” выбіраецца, калі адносіны стрыманыя, падкрэслена ветлівыя, “халодныя”, “ты” – сяброўскія, інтымныя, “цёплыя”. Калі пры зносінах на “ты” адрасант пачынае звяртацца да адрасата на “Вы”, то гэта можа сведчыць пра сварку, жаданне спыніць адносіны або змяніць іх.

4. *Роўнасць/няроўнасць статусна-ролевых пазіцый суразмоўцаў.* Як правіла, аднолькавыя пазіцыі “начальнік–начальнік”, “падначалены–падначалены”, калегі, бацькі на бацькоўскім сходзе, пакупнікі, пацыенты і інш. Няроўнасць пазіцый у агульным выглядзе – “начальнік–падначалены”, “бацькі–дзіця”, “настаўнік–вучань”. У сітуацыі роўнасці партнёраў абодвума суб’яседнікамі выбіраецца форма “ты” або “Вы”. У сітуацыі няроўнасці адбываецца выбар:

– зварот на “ты” старэйшага па ўзросце да малодшага – дзіцяці, падлетка – з’яўляецца нарматыўным. У старэйшых класах настаўнік нярэдка пераходзіць на “Вы”; у ВНУ – таксама “Вы”;

– калі старшы па пасадзе беспадстаўна звяртаецца да малодшага на “ты”, то ўзнікае сітуацыя, якая ў абыходзе называецца “тыкаць” і сведчыць пра недастатковую павагу да падначаленага;

– пры пэўных узаемінах ты-формы пры звароце да падначаленых успрымаюцца імі як знак асаблівага даверу.

Ты/Вы формы зносінаў выражаюцца ў дзвюх формах абвеснага і загаднага ладу, а таксама ў формулах маўленчага этыкету (*прабач/прабачце, скажы/скажыце*). Афіцыйны зварот *спадар Афанасьеў* патрабуе Вы-формы. Зварот па імені ў поўнай, скарочанай і памяншальных

формах (*Тацяна, Таня, Танечка, Танька*) патрабуюць ты-формы. Суфіксальныя адмоўна-ацэначныя імёны-звароты патрабуюць толькі ты-формы: *Валюша, ты куды сабралася?* Зварот толькі па прозвішчы, напрыклад, на вытворчасці, патрабуе ты-зносінаў. У школьным і студэнцкім асяроддзі, магчыма, пад уплывам пераклічкі па журнале, зварот па прозвішчы спалучаецца з “Вы”: *Мілач, ідзіце да дошкі*. Зварот-імя па-бацьку, пераважна паміж людзьмі сталага ўзросту, патрабуе ты-формы: *Пятроўна, ты чаму маўчыш?*

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Знаёмства. Прадстаўленне”. **Знаёмства** – гэта адносіны паміж людзьмі, якія ведаюць адзін аднаго і падтрымліваюць зносіны адзін з адным, а таксама пачатак такіх адносін, або прадстаўленне.

Акт маўленчых паводзін мае пачатак, асноўную і заключную часткі. Калі адрасат незнаёмы суб’екту маўлення, то зносіны пачынаюцца са знаёмства. Пачатак знаёмства вельмі важны для далейшых зносін паміж камунікантамі.

Падчас знаёмства (прадстаўлення) неабходна выразна і дакладна называць сваё імя, імя па бацьку, прозвішча і іншую інфармацыю (месца вучобы, працы; пасаду, месца жыхарства і інш.), якую яшчэ неабходна паведаміць у залежнасці ад сітуацыі знаёмства.

Сітуацыі знаёмства падзяляюцца на афіцыйныя і неафіцыйныя. У афіцыйнай сітуацыі знаёмства этыкетная формула пачынаецца са слова *дазвольце*: *Дазвольце з вамі пазнаёміцца; Дазвольце пазнаёміцца; Дазвольце назваць сябе.*

У неафіцыйнай сітуацыі (людзі аднаго кола, узросту) выкарыстоўваюцца наступныя этыкетныя формулы:

– калі знаёмства адбываецца па ініцыятыве трэцяй асобы: *Знаёмцеся; Пазнаёмцеся; Знаёмся;*

– калі знаёмства адбываецца па ініцыятыве першай асобы: *Будзем знаёмыя; Давайце пазнаёмімся; Я хацеў бы з вамі пазнаёміцца; Добра было б пазнаёміцца.*

Сёння пры знаёмстве могуць выкарыстоўвацца візітоўкі. Знаёмства можа быць і пісьмовае (завочнае).

Пры наведванні арганізацыі або ўстановы неабходна называць сябе афіцыйным спосабам: *Маё прозвішча Вакульчык; Наталля Сцяпанаўна Кавалёнак; Дазвольце назваць сябе: Алесь Паўлавіч Кушнер*. Калі ж наведвальнік не называе сябе, тады той, да каго прыйшлі, сам запытвае: *Як Ваша прозвішча? Як Вас завуць? Як Ваша імя? Як Ваша імя, імя па бацьку?* Пры знаёмстве праз інтэрнэт карыстальнікі выкарыстоўваюць нікі. Нікі могуць утварацца ад уласнага імя (*Ганна, Кастусь*), ад імені артыста,

літаратурнага персанажа (*Пушкін, Вінні*), апісваць стан душы (*Рамантычная*), указваць на прафесійную дзейнасць (*дворнік, прафесар*).

Пры знаёмстве першым называецца мужчына жанчыне; малодшы – старшаму; адзін чалавек – пары, групе.

Пасля знаёмства звычайна абменьваюцца формуламі прывітання, выкарыстоўваючы словы: *Вельмі прыемна! Рады з Вамі пазнаёміцца.*

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Запрашэнне”. **Запрашэнне** – вусная або пісьмовая просьба з’явіцца куды-небудзь (суд, ваенкамат), прыняць удзел у якім-небудзь мерапрыемстве (вечарына, навуковая канферэнцыя, дзень нараджэння, вяселле, адкрыццё выставы). Запрашэнне складаецца са звароту да асобы, тэксту (сутнасць запрашэння), з указання асобы, якая запрашае, а таксама з пазначэння адрасу, дня і часу правядзення мерапрыемства. Запрашэнні бываюць:

– афіцыйныя (у суд, ваенкамат, на навуковую канферэнцыю, пасяджэнне): *Шаноўная Таццяна Аляксандраўна! Запрашаем Вас на ўрачыстую вечарыну “Пасланец Праметэя”, прысвечаную 80-годдзю з дня нараджэння выдатнага дзеяча беларускай культуры, вучонага, пісьменніка Уладзіміра Калесніка. Чакаем Вас 17 верасня 2002 года а 17 гадзіне ў абласным грамадска-культурным цэнтры (вул. Камуністычная, 1). Аргкамітэт; Паважаная Алена Іванаўна! Маю гонар запрасіць Вас на ўрачыстасць, прысвечаную Дню настаўніка. Чакаем Вас 2 кастрычніка (чацвер) у 17:00 у сталовай галоўнага корпусу. З павагай, рэктар М.Э. Часноўскі;*

– сяброўскія: *Шаноўны Мікалай Мікалаевіч! Запрашаем Вас на цырымонію ўручэння дыпламаў, якая адбудзецца 1 ліпеня 2016 г. а 13-й гадзіне ў актавай зале (Выпускнікі “Беларуская філалогія”).*

Паводле формы запрашэнні падзяляюцца на вусныя (асабіста або па тэлефоне) і пісьмовыя.

МАЎЛЕНЧАЭТЫКЕТНЫЯ СІТУАЦЫІ “ПАДЗЯКА”, “ВІНШАВАННЕ”, “ЗЫЧЭННЕ”

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Віншаванне”. **Віншаванне** – вітанне з выпадку чаго-небудзь прыемнага, радаснага ў жыцці чалавека. Віншаванне выкарыстоўваецца з нагоды дня нараджэння, перамогі ў конкурсе, атрымання ўзнагароды, уступлення ў шлюб, адкрыцця ўстановы і інш. Звычайна пачынаецца са слоў: *Дазвольце павіншаваць...; Прыміце мае сардэчныя (цёплыя, гарачыя, шчырыя) віншаванні...; Ад імя (па даручэнні) віншуюем...; Ад усёй душы віншую...; Сардэчна віншую...* Віншаванню звычайна папярэднічае зварот, а пасля даюцца зычэнні:

добрага здароўя, доўгіх гадоў жыцця, творчых поспехаў, дабрабыту, радасці. Напрыклад: *Паважаная спадарыня Наталля! Таварыства беларускай мовы імя Францішка Скарыны сардэчна вініуе Вас з Днём народзінаў і зычыць дабрабыту, жыццёвых радасцяў, вясенняга настрою, надзеі і веры ў перамены да лепшага. Наша шчырая ўдзячнасць за бескарысліваю працу на ніве беларушчыны. Сакратарыят ТБМ. 3 красавіка 2010 г.*

С. Важнік прапануе лічыць узорным наступны змест паштоўкі: *Дарагі Рыгорка і твая мілая сямейка...! З Новым годам вас і святымі Калядамі! Хай 2003 свеціць і грэе, песціць і шануе!... Абдымаем – Васіль і Ірына.*

Святочная паштоўка складаецца з наступных частак: вітальнай формулы, віншавальнай часткі, пажадальнай часткі, рэлятыва, подпісу.

У склад зыходнай мадэлі **віншавання** ўваходзяць тры кампаненты: адрасант – адрасат – падстава/матыў віншавання. Кожны з кампанентаў можа прапускацца ў залежнасці ад сітуацыі маўленчых зносін. Напрыклад: *Вінішую Вас з Новым годам! Вінішую цябе! Вінішую са святам! Вінішую! Мае віншаванні! Дасылаю Вам свае шчырыя віншаванні з нагоды чаканых святаў! Са Святам!* Эмацыянальна-экспрэсіўнае значэнне надаюць маўленчаэтыкетным формулам інтэнсіфікатары (узмацняюць сілу віншавання): *ад усёй душы / ад шчырага сэрца / сардэчна / гарача / з душэўнай цеплынёй / з сардэчнай прыязнасцю* і дадатковыя суб'екты (робіць віншаванне афіцыйным): *ад імя / на даручэнні.*

Зыходная мадэль мае стылістычна маркіраваныя мадыфікацыі:

1. Падкрэслена ветлівыя хачу-віншаванні: *Я хачу / хацеў бы / мне хочацца / хацелася б / я павінен.*

2. Афіцыйна-ўрачыстыя дазвольце-віншаванні: *Дазвольце мне.*

3. Формулы, уласцівыя этыкетным паводзінам творчай інтэлігенцыі: *Прыміце / прашу прыняць / рады / маю гонар / лічу сваім прыемным абавязкам / спяшаюся.*

У зыходную мадэль **пажадальнай** часткі таксама ўваходзяць тры кампаненты: адрасант – адрасат – змест пажадання: *Жадаю Вам поспехаў! Жадаю поспехаў! Шлю табе свае самыя шчырыя пажаданні з нагоды святаў! Мае самыя шчырыя пажаданні! Пospехаў табе! Будзьце здаровы! Не хварэйце, не бядуйце, будзьце заможныя і шчаслівыя праз увесь Новы год! Няхай Новы год дадасць Вам моцы! Дай Бог...! І дай вам Бог адменнага здароўя, яснага настрою! Добра Вам адсвяткаваць! Каб у наступным годзе былі змены, прычым толькі ў лепшы бок!*

У сучасным маўленні найбольш прадуктыўныя наступныя маўленчаэтыкетныя формулы:

– з іменнымі перфарматывамі: *Найлепшыя святочныя пажаданні! Самыя лепшыя пажаданні здароўя, настрою, плёну!*;

– з дэлібератыўнай часткай, пададзенай у форме роднага склону множнага ліку: *Шчаслівага Новага года! Вясёлых, здаровых і шчаслівых святаў і ўсяго новага года! Усяго самага добрага, радаснага і светлага! Пспехаў ва ўсіх справах! Добрага здароўя! Шчасця! Удачы! Сямейнага дабрабыту! Здзяйснення ўсіх жаданняў, мараў, спадзяванняў, планаў! Міру! Спакою! Каханья! Радасці! Усмешак! Ласкі Бога! Узаемаразумення! Новых здзяйсненняў і здабыткаў! Шмат нагодаў для радасці!*;

– з імператывамі: *Хай шчасціць у Новым годзе! Хай 2014 год будзе лепшы і прынясе шмат радасці! Хай Новы год прынясе Вам новыя надзеі і выкананне ўсіх мараў! Няхай Вас заўсёды акружаюць блізкія і каханья людзі! Няхай Новы год стане годам новых магчымасцей і здзяйсненняў, годам рэалізацыі новых прафесійных і асабістых дасягненняў! Хай Новы год прынясе ў Ваш дом шмат новага, добрага, прыемнага!*;

Прыклад тэксту каляднага віншавання: *Няхай у гэты дзень і заўжды вашы сэрцы поўняцца дабрынёй і спагадай, а душы – мірам і шчасцем. Добрага вам усім, святочнага, радаснага настрою! Няхай Бог будзе поруч у вашых памкненнях і ўчынках, няхай анёлы-ахоўнікі аберагаюць вас і вашых блізкіх!*

Светлага вам Раства Хрыстова!

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Пажаданні (зычэнні)”.

Пажаданне – жаданне часцей чаго-небудзь добрага, адрасаванае каму-небудзь (здароўя, часу, дабрабыту, дапамогі, поспеху). У залежнасці ад сітуацыі дзеляцца на наступныя групы:

1) вітальныя, у якіх выказваецца зычэнне:

– добрага здароўя: *Добрага здароўя! Здароў! Будзь здароў!*;

– добра з пазначэннем часу сустрэчы: *Добрага ранку! Добры дзень! Добры вечар!*;

– дабрабыту: *Малочна вам! Рыбна вам! Сыць вам, людзі!*;

– міласці і дапамогі Бога: *Памажы, Божа! Бог у помач! Радзі, Божа!*;

– плёну ў працы: *Спору ў працы!*

2) развітальныя з пажаданнем:

– добрага здароўя: *Бывайце здаровы! Заставайцеся здаровы! Добрага вам здароўя! Трымайцеся! Будзьце жывы, здаровы!*;

– шчасця: *Хай вам шчасціць! Шчасця! Шчасця вам! Шчаслівай дарогі! Шчасліва вярнуцца! Шчасліва заставацца!*;

– добра, дабрабыту: *Усяго добрага! Усяго найлепшага! Зычу вам добра! У добры час! Удачы! Усяго! Гладкай дарогі!*;

– лёгкага сну: *Дабранач! Дай бог лёгкі сон да свету!*;

– дапамогі Бога: *З Богам! Ідзіце з богам! Жыві ты з Богам!*;
– сустрэчы ў будучым з тым, з кім развітваюцца: *Да набачэння!
Бывайце здаровы! Да спаткання! Пакуль!*

3) віншавальныя:

– вясельныя, якія заўсёды звязваліся з падарункамі: *Даруем хлебам-
соллю! / Няхай Бог надзяляе / Шчасцем і доляй / І векам доўгім!*;

– з днём нараджэння: *Дык хай жа сонца жнівеньскага промні /
Адсюль, здалёк, ад спеўнае мяжы / З табою будуць і праз век напамняць /
Пра шчасце нараджэння, шчасце жыць!* (М. Аляхновіч);

– святочныя: *Мілых нашых, Богам даных, / Як цяпло пасля зімы, /
Любых, шчырых і жаданых – / Вас віншваем сёння мы. / Нашы светлыя
жанчыны! / Вы для нас – сама Вясна! / Келіх звонкага віна / П’ём за Вас! /
За Вас! / Да дна! / Вашы верныя мужчыны* (М. Аляхновіч);

– у сувязі з поспехам у якой-небудзь дзейнасці: *Так трымаць і ў
далейшым! Дасягнуць жадаемых вяршынь!*; “...няхай у новым годзе табе
добра пішацца і кіруецца і лёгка ходзіцца па кіеўскіх вуліцах і па сцежках з
травой. Шчасця, адным словам!” (І. Мележ);

– зычэнні-засцярогі: *Барані бог! Дай, божа, у добры час гаварыць!
Каб з вашай лёгкай рукі разжыцца! Крыў божа! Не давядзі, бог! Не за
хлебам памянута! Не пастом будзь сказана! Не перад ноччу кажучы! Не
пры дзеях кажучы! Не пры табе пісана, не пры мне казана; Не ровен час;
Не ў гэтай хаце гаворачы; Няўрокам кажучы; У добры час кажучы; Хай
бог абносіць! Хай бог крые, ратуе! Хай бог сцеражэ!*

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Падзяка, або ўдзячнасць”.
Падзяка – 1) пачуццё ўдзячнасці за што-небудзь добрае; 2) афіцыйнае
выказванне ацэнкі чыёй-небудзь працы, дзеянняў.

Удзячнасць – гэта пачуццё, якое ўзнікае ў адказ на зробленае дабро,
увагу. Маўленчая сітуацыя падзякі, або ўдзячнасці, – выказванне
чалавечага пачуцця, якое ўзнікае ў адказ каму-небудзь за аказанне якой-
небудзь паслугі, за дапамогу, важнае паведамленне, падарунак, добрае
слова і г. д. Спецыяльныя этыкетныя словы і выразы дапамагаюць
выказаць гэтае пачуццё: *Дзякуй! Вялікі дзякуй! Шчыры дзякуй Вам за...
Я многім Вам абавязаны. Калі б Вы ведалі, як я ўдзячны Вам. Выказваю
сваю падзяку. Я вельмі Вам удзячны. Прыміце маю ўдзячнасць. Дазвольце
выказаць сваю ўдзячнасць. Загадзя дзякую Вам. Загадзя ўдзячны. Дзякуй за
кампанію. Дзякавааць Богу. Сардэчна Вам дзякую. Вельмі ўдзячны!
Я вельмі ўдзячны Вам! Я Вам шмат чым абавязаны! Я ўдзячны Вам за
тое, што... Я хачу падзякаваць Вам. Вы вельмі ласкавыя. Гэта вельмі міла
з Вашага боку. Вы мне так дапамаглі!*

Адыходзячы з гасцей, беларусы гаварылі: *Дзякуем за хлеб, за соль, за бульбу і кашу, дзякуем за дабрыню вашу! Бывайце здаровы, жывіце багата!*

Экспрэсіўнасць выказваемай падзякі ўзмацняюць наступныя выразы: *Няма слоў, каб выказаць вам маю падзяку! Я да такой ступені ўдзячны Вам, што мне цяжка знайсці патрэбныя словы. Як я Вам удзячны! Вы не можаце сабе ўявіць, як я ўдзячны вам! Я крануты вашай увагай! Мая падзяка не мае межаў!*

У афіцыйных абставінах дапускаюцца больш нейтральныя (пазбаўленыя эмацыянальнасці, экспрэсіўнасці) формулы: *Дазвольце выказаць падзяку Анастасіі Паўлаўне Кавалёнак за выдатна арганізаваны семінар. Дырэктар школы выказвае шчырую падзяку ўсім настаўнікам за... Выказваю шчырую падзяку ...*

Выказванне падзякі выклікае зваротную маўленчую рэакцыю суразмоўцы. У адказ варта выкарыстаць наступныя маўленчыя формулы: *Калі ласка; Не варта; Не трэба дзякаваць; Я Вам абавязаны; Мне было вельмі прыемна Вам дапамагчы; Гэта я павінен Вам дзякаваць; На здароўе. І жартоўныя: Дзякуем не адбудзеш; Дзякуй не дзякуй, а заплаціць мусіш; Дзякуй не з'ясі; За дзякуй пірага не купіш; За дзякуй футра не справіш; Дзякаю сыты не будзеш.*

МАЎЛЕНЧАЭТЫКЕТНЫЯ СІТУАЦЫІ “ПАРАДА”, “ПРАБАЧЭННЕ”, “ПРОСЬБА”

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Парада, прапанова”. Парада – прапанова, як дзейнічаць; павучанне, як абыходзіцца, як зрабіць. Прапанова – просьба абмеркаваць пэўную магчымасць. Парада і прапанова выказваецца ў ветлівай, далікатнай або нейтральнай форме: *Дазвольце даць Вам парад; Дазвольце прапанаваць Вам; Хачу параіць Вам; Мне хочацца параіць Вам; Я раю; Усе павінны; Вам абавязкова трэба зрабіць; Настойліва раю зрабіць.* Катэгарычныя парады звычайна даюць людзі, надзеленыя ўладай.

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Просьба”. Просьба – зварот да каго-небудзь з заклікам задаволіць якія-небудзь патрэбы, жаданні. Прагаворваецца ветліва і далікатна: *Калі ласка, пачакайце; Прашу Вас; Скажыце, калі ласка; Дазвольце прыкурыць; Будзьце ласкавы; Ці не можаце мне сказаць; Зрабіце ласку; Дазвольце; Будзьце так ласкавы; Прабачце, не маглі б Вы мне сказаць; Можна Вас запытаць; Зрабіце ласку, выканайце просьбу; Не палічыце за працу, калі ласка, занясіце; Вельмі Вас прашу; Дазвольце мне; Прашу Вас; Дапамажыце. Зрабіце*

ласку, дапамажыце; Будзьце ласкавы, адчыніце; Калі Вам не цяжка, аднясіце; Ці не маглі б Вы...; Ці магу я напросіць Вас; Хачу напросіць Вас.

У складзе просьбы могуць выкарыстоўвацца словы *настойліва, пераканаўча, вельмі*, якія надаюць выказванню эмацыянальнасць ці некаторую катэгарычнасць.

Згода, дазвол часцей за ўсё выказваецца з дапамогай слоў *калі ласка*. Маўленчая формула мае мнагазначны і аманімічны характар. *Калі ласка* разумеецца як формула, што ўжываецца для надання просьбе, пабуджэнню да якога-небудзь дзеяння або прапанове мяккага, ветлівага характару і адпавядае па значэнні выразу *Вельмі прашу!*, а таксама як формула, што ўжываецца для ветлівага выражэння дазволу, згоды ці гатоўнасці што-небудзь зрабіць: *Ці не маглі б вы мне дапамагчы? – Калі ласка!*

У якасці падзякі ў залежнасці ад сітуацыі можна выкарыстоўваць і формулы: *Дзякуй, добра; Зараз; З задавальненнем; З радасцю; З прыемнасцю; Абавязкова; Мне прыемна Вам дапамагчы; Рады дапамагчы; Не хвалюйцеся, усё будзе зроблена; Пастараемся выканаць неадкладна; Дазваляю; Не прэчу; Падтрымліваю; Згодзен і падтрымліваю; Рабіце так, як лічыце патрэбным; Дзякуй Вам за пачастунак; Дзякуй за запрашэнне; Сардэчны дзякуй за ўсё; Шчыра Вам удзячны; Я ўдзячны Вам; Дзякую наперад; Шчыра ўдзячны Вам; Я Вам надзвычай абавязаны; О, гэта міла з Вашага боку. Вельмі прызна.*

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Прабачэнне (дараванне)”. **Прабачэнне** – дараванне віны; паблажлівасць за правіннасць. Паспяховыя зносіны могуць пагаршацца па віне аднаго з удзельнікаў камунікацыі. Далейшыя зносіны паміж камунікантамі патрабуюць ужывання этыкетных формул прабачэння, аснову якіх складаюць словы *прабачыць, выбачаць, дараваць*. Як адзначае С. Важнік, выбар дзеяслова залежыць ад ступені “віны” моўцы перад “пакрыўджаным”, “абураным” суразмоўцам. Формулы прабачэння падзяляюцца на наступныя групы:

– спецыяльныя нейтральныя формулы прабачэння: *Прабачце! Перапрашаю! Выбачайце! Прабачце, калі ласка! Даруйце! Даруйце мне, калі ласка! Перапрашаю за турботы! Выбачайце за недалікатнае пытанне! Выбачайце, я незнарок!*;

– спецыяльныя “стылістычна ўзвышаныя” формулы прабачэння з адценнем афіцыйнасці: *Прыношу Вам свае прабачэнні! Прыношу Вам свае прабачэнні за... Прыміце, калі ласка, мае прабачэнні! Дазвольце Вас перапросіць! Дазвольце прынесці свае прабачэнні! Дазвольце прасіць у Вас прабачэння! Даруйце мой промах! Даруйце мне гэтыя словы! Даруйце! Выпраўляюся! Вельмі шкадую, што прычыніў Вам турботы! Выбачайце,*

калі што не так! Чакаў выпадку, каб напросіць у Вас прабачэння! Выбачайце, калі я быў нетактоўны!;

– формулы – тлумачэнні віны (прычыны прабачэння): Выбачайце за... Выбачайце за спазненне! Перапрашаю за спазненне! Выбачайце, калі ласка, за позняе з'яўленне! Прашу прабачэння, прымусіў Вас чакаць! Прашу прабачэння ў вас за... Даруйце мне за... Я перапрашаю вас за... Даруйце яму! Прабачце, што я Вас патурбаваў!;

– просьбы-прабачэнні: Вельмі прашу мне прабачыць! Прашу Вас, не злуйцеся на мяне! Прашу Вас, не сярдуйце, што так атрымалася! Не глядзіце на мяне так! Прабачце, калі ласка!;

– мадальныя формулы прабачэння: Я хачу перапросіць Вас (напросіць у Вас прабачэння)! Я павінен напросіць у Вас прабачэння! Шкада, але мушу Вас патурбаваць! Можна, я Вам перашкаджаю!? Я Вам не перашкаджаю?;

– эмацыянальна-экспрэсіўныя формулы прабачэння: Выбачайце, калі можаце! Калі ты толькі можаш, даруй мне, калі ласка! Абяцаю табе, што гэта было апошні раз! Прабачце мне! Сапраўды, я не хацеў! Мне вельмі прыкра, што так здарылася! Мне вельмі прыкра, што даводзіцца Вас турбаваць, але... Гэта нейкая памылка! Гэта нейкае непаразуменне! Шкада, вельмі прыкра! Даруйце, хацеў як лепей, а атрымалася як заўсёды!;

– формулы – прызнанні сваёй віны: Гэта мая віна! Вельмі Вас перапрашаю! Гэта мая памылка! Не маю нічога для свайго апраўдання!;

– гіпербалізаваныя формулы прабачэння: Тысячу разоў выбачайце! Няма мне даравання!

У адказ на словы прабачэння (даравання) суразмоўцы таксама існуюць этыкетныя формулы. Яны сведчаць пра спыненне канфлікту або пра яго паглыбленне. Таму такія формулы падзяляюцца на станоўчыя і адмоўныя.

– нейтральныя формулы: Калі ласка! Я дарую вам! Нічога! Не бяда! Тае бяды! Нічога не здарылася! Усё ў парадку! Бывае! Гэта не Ваша віна! Не варта і ўспамінаць! Разумею!;

– “стылістычна ўзвышаныя” формулы: Я прымаю Вашы прабачэнні! Не турбуйцеся, калі ласка! Не клапаціцеся, прашу Вас!;

– рэплікі ў адказ пасля асабліва пераканаўчых просьбаў аб прабачэнні: Добра!;

– рэплікі ў адказ, калі просьба аб прабачэнні падаецца моўцу збытковай або перабольшанай: За што? Ну што Вы! За што ж прасіць прабачэння! За што ж перапрашаць! Няма за што прасіць прабачэння! Дробязь! Гэта такая драбязя! Не звяжайце на мяне, прашу Вас!;

– фамільярныя формулы: *Добра! Хай сабе так! Ну што ж зробіш! Ну добра! Але каб гэта было апошні раз!*;

– адмоўныя формулы: *Не, ніколі! Мне вельмі прыкра! На жаль! Гэта вельмі кепска! Кепска, вельмі кепска! Брыдка! Агідна! Сорамна! Як не сорамна! Мне гэта не падабаецца! Так людзі не робяць! Пакіньце мяне адну! Пакіньце мяне ў спакоі!*

МАЎЛЕНЧАЭТЫКЕТНЫЯ СІТУАЦЫІ “КАМПЛІМЕНТ”, “СУМНЕННЕ”, “ЗАХАПЛЕННЕ”, “АДАБРЭННЕ”, “УПЭЎНЕНАСЦЬ”, “ПРЫСЯГАННЕ”

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Адабрэнне”. Адабрэнне – маўленчы акт прызнання добрым, слухным, разумным, правільным, карысным, паспяховым, дапушчальным якога-небудзь дзеяння адрасата ў адпаведнасці з нормамаі, што існуюць у дадзеным грамадстве, або ўласнымі перакананнямі таго, хто гаворыць. Адабрэнне – гэта выказванне, якое змяшчае станоўчую ацэнку дзеянняў адрасата. Адабрэнне правакуе адрасата на пэўныя дзеянні перш за ўсё ў інтарэсах самога адрасата.

Паслядоўныя дзеянні камунікантаў адлюстроўваюць наступныя характарыстыкі выказванняў:

а) з боку таго, каму прызначана адабрэнне, – дзеянне, вартае з пункту гледжання адрасата адабрэння;

б) з боку таго, хто адабрае – згоду, г. зн. салідарнасць таго, хто выказвае адабрэнне, з думкай адрасата;

прызнанне, г. зн. станоўчыя адносіны з боку таго, хто выказвае адабрэнне, да дзеяння, ажыццёўленага тым, каму прызначана адабрэнне;

імкненне заахвоціць таго, каму прызначана адабрэнне, да якога-небудзь дзеяння.

Адабрэнне можа выказвацца на адрас першай, другой і трэцяй асобы. Вылучаюць адабрэнне канстатуючае і пабуджальнае. Канстатуючае адабрэнне выказваецца пасля ажыццяўлення дзеяння: *Як добра атрымалася!* Пабуджальнае адабрэнне падахвочвае да ажыццяўлення дзеяння: *У цябе ўсё атрымаецца выдатна!*

Адабрэнне – адзін з асноўных метадаў выхавання дзяцей. Яно праяўляе ўвагу да дзіцяці, суперажыванне, падтрымку. Адабрэнне выражаецца словам, словазлучэннем, сказам: *Хораіша! Акуратна! Правільна! Прыгожа! Слушна! Цудоўна! Як дарослы! Я б так не змог! Як у цябе цудоўна атрымалася! У цябе рукі залатыя!*

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Сумненне і няўпэўненасць”. Сумненне – стан душэўнага разладу, няўпэўненасці, які ўзнікае пры адсутнасці мэтанакіраванасці, ад няяснасці свайго жыццёвага шляху.

Сумненне – маці многіх навуковых адкрыццяў. Сакрат казаў: *Я ведаю толькі тое, што нічога не ведаю. Навука пачынаецца з міфаў і з крытычных адносінаў да іх* (Карл Попер). *Сапраўдны вучоны – гэта не той, хто дае правільныя адказы, а той, хто ставіць правільныя пытанні* (Клод Леві-Строс). Звычайны чалавек таксама часта сумняваецца.

Дыяпазон этыкетных формул сумнення дастаткова шырокі: ад уласна перфарматыўных формул – да фразеалагізаваных. Найбольш прадуктыўныя формулы-перфарматывы, якія падзяляюцца на наступныя віды:

– прамыя/ускосныя перфарматыўныя формулы: *Я іншай думкі, а таму... Баюся, што не (што ў мяне не атрымаецца, што цяпер не магу)! Пакуль мне цяжка сказаць! Наўрад ці ў мяне атрымаецца! Наўрад! Мне цяжка зараз нешта вам сказаць (адказаць на вашу просьбу)! Нешта мне падказвае, што... Гэтыя звесткі не пацвердзіліся, а таму... Усё гэта вымагае (патрабуе дадатковай праверкі). Мяне не пакідае сумненне! Напрошваецца ў сувязі з гэтым імат пытанняў! Гэта, прынамсі, выклікае здзіўленне!;*

– не-формулы: *Нешта мне не верыцца! Не веру чамусьці я ў гэта! Не магу гэтага зразумець! Я не ўпэўнены ў гэтым! Не ведаю дакладна, ці атрымаецца?! Не ведаю яшчэ! Не магу паверыць! Цяжка даць веры! Не верыцца! Гэтага не можа быць!;*

– але-формулы: *Дзякуй за давер, але мушу адмовіцца!;*

– мабыць-формулы: *Можна, вам толькі здаецца! Гэта, відаць (мабыць), перабольшанне! Можна, так! Мабыць! Магчыма, можна быць! Можна, іншым разам? Здаецца, што... Павінна, атрымаецца... Мабыць, атрымаецца...;*

– формулы-пытанні: *Вы ўпэўнены? Вы на свае вочы бачылі?! Вы там самі былі! Вы ўпэўнены?! Гэта сапраўды было ўчора?! Хто вам гэта сказаў?! Ад каго вы гэта пачулі?! Адкуль вы гэта ўзялі?! Ці дасце веры?! Вы не жартуеце?! Вы, часам, не памыляецеся?!;*

– формулы-апелятывы: *Падумайце, што вы гаворыце!;*

– фразеалагізаваныя формулы: *Хто яго ведае! Жыццё пакажа! Пажывём – пабачым! Ці што?! Ці якое ліха?!;*

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Упэўненасць”. Упэўненасць – перакананасць у чым-небудзь; усведамленне сваёй сілы, магчымасцей, рашучасць у дзеяннях.

Стратэгія ўпэўненых выніковых дзеянняў спрацоўвае, калі моўцам дакладна вырашана, што і як рабіць далей, і няма ўжо пытанняў і

сумненняў адносна далейшых дзеянняў. Найбольш прадуктыўным спосабам выражэння такой камунікатыўнай стратэгіі – Я-канструкцыя, з дзеясловам-выказнікам у форме 1-й асобы адзіночнага ліку. Хаця даволі часта, асабліва ў навуковых тэкстах, аўтар хавае сваё “Я” за безаблічным “мы” або за нейтральнай безасабовай канструкцыяй: *мы лічым; на нашу думку; як вынікае з праведзенага аналізу; як мы бачым; адпаведная задача вырашаецца ў працы.*

Наступным спосабам выражэння этыкетнай сітуацыі ўпэўненасці з’яўляюцца пабочныя словы са значэннем упэўненасці: *я ўпэўнены; я лічу; я думаю; мне падаецца, што; як мне падаецца...*

Этыкетная сітуацыя ўпэўненасці вельмі часта звязана з выражэннем моўцам свайго ўласнага пункту гледжання. Этыкетныя формулы такога тыпу дзеляцца на:

– прамыя/ускосныя перфарматыўныя формулы: *Такое маё меркаванне! Значыць, так... Наколькі я разумею... Пачну з таго, што... Спяшаюся вам паведаміць, што... Паведамляю вам, што...;*

– менш катэгарычныя перфарматыўныя формулы: *Агульнавядома, што... Улічваючы ўсе абставіны... Вы шмат у чым маеце рацыю, аднак трэба памятаць пра тое, што... Нельга адмаўляць таго, што... Магчыма, тое, што я вам скажу, падасца вам трохі не да тэмы, але... Я разумею вас, але... Вы можаце не пагаджацца са мною, але... На заканчэнне мне хацелася б сказаць, што...;*

– пабочныя канструкцыі: *на маю думку; на мой погляд; па-мойму; па маіх разліках; як мне думаецца; помніцца; з аднаго боку;*

– апелятывы: *Паслухайце, што я вам скажу...;*

– мадальныя формулы: *Мне хацелася б растлумачыць; Трэба прызнаць, што...*

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Захапленне (ухваленне, зычлівасць)”. **Захапленне** – незвычайны ўздым пачуццяў, найвышэйшае задавальненне чым-небудзь; эмацыянальная рэакцыя на пэўную падзею, на дзеянні пэўнай асобы. Спецыяльныя этыкетныя канструкцыі дапамагаюць выказацца ў камунікатыўнай сітуацыі захаплення, ухвалення і зычлівасці. Такія канструкцыі дапамагаюць ухваліць дзеянні, учынкi, думкі і памкненні суразмоўцы; выказаць словы зычлівасці, прыязнасці і спагадлівасці. Гэты стан моўцы найчасцей выражаецца формуламі тыпу *Выдатна! Слаўна! Выключна! Цудоўна!* Сярод моладзі папулярныя запазычаныя этыкемы – *Крута! Клёва! Клас!* (русізмы) *Кул!* (англіцызм) *Ваў!* (амерыканізм). Усе этыкетныя формулы захаплення дзеляцца на:

1) перфарматыўныя формулы: *Я захапляюся Вамі; Я зачараваны Вамі; Я ў захапленні ад Вас! Я ў захапленні ад Вашага таленту!*

Я зачараваны Вашым талентам! Я не перастаю захапляцца Вамі! Я не перастаю быць прыхільнікам Вашага таленту! Ганаруся Вамі! Не магу налюбавацца Вамі! Вы мне падабаецеся! Падабаецца мне, што Вы... Адаю належнае Вашаму таленту! Схіляюся перад Вамі! Схіляю галаву перад Вамі! Я зачараваны Вамі! Я зачараваны Вашай прыгажосцю! Я як падрос! Вы пераўзышлі самога сябе!;

2) формулы-апелятывы: *Дазвольце выказаць Вам маё захапленне (глыбокую пашану)! Выказваю Вам сваё захапленне! Дазвольце выказаць Вам сваё захапленне!;*

3) прэдыкатыўныя канструкцыі: *Вось здрава! Непараўнана! Выдатна! Цудоўна! Бліскуча! Надзвычайна! Віртуозна! Чароўна! Надзвычай добра! Выключна! Прыгожа! Спраўна! Надзвычайна! Захапляльна! Прывабна! Абаяльна! Невымоўна! Невыказна! Вельмі добра! Сімпатычна! Казачна! Слаўна! Таленавіта! Фантастычна! Фенаменальна! Дзівосна! Шыкоўна!;*

4) этыкетныя намінацыі:

– ацэначныя намінацыі: *Бліскуча! Я ў захапленні! Любата! Цуд! Прыгажосць! Люкс! Асалода! Чароўна! Краса! Дасканала!;*

– універсальна-прэцэдэнтныя культурныя (агульначалавечыя) намінацыі: *Анёл! Вы мой анёл-ахоўнік! Ідэал! Вы геній! Вялікае сэрца ў Вас! Сапраўдны чалавек!;*

– соцыумна-прэцэдэнтныя намінацыі: *Герой! Майстар! Разумнік! Талент! Віртуоз! Агонь! Міленькі! Радасць мая! Шчасце маё! Багацце ты маё!;*

а) асабовыя ацэначныя жаночыя намінацыі:

жанчына як аб'ект пакланення: *Багіня! Каралева!;*

прыгажосць – вялікая сіла: *Прыгажуня! Красуня! Першая прыгажуня! Першая пані! Прыма! Красуня! Лялечка!;*

вечныя ўласна жаночыя якасці: *Дабрадзейка! Маці Тэрэза!;*

чароўныя сілы жанчыны: *Чараўніца!;*

б) асабовыя ацэначныя мужчынскія намінацыі:

мужчына як аб'ект пакланення: *Бог!;*

вечныя ўласна мужчынскія якасці: *Бацька родны! Рыцар! Джэнтльмен! Наш чалавек!;*

чароўныя сілы мужчыны: *Чараўнік! Чарадзей!;*

сіла, спрыт і розум: *Волат! Сіла! Арол! Сапраўдны хлопец! Казак! Джыгіт!;*

вонкавая прыгажосць мужчыны: *Прыгажун! Прыгожанькі!*

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Прысяганне”. Прысяганне – абяцанне захаваць вернасць, выканаць які-небудзь абавязак.

Прысяганні, абзыванні і праклёны з’яўляюцца супрацьлеглымі па свайму характары і прызначэнні ў параўнанні з вітанямі і зычэннямі. У практыцы звычайнага права, у народным быццё, ва ўзаемаадносінах паміж людзьмі здаралася нямаля выпадкаў, калі патрабавалася клятвеннае запэўніванне, пацвярджанне праўдзівасці слова ці ўчынку, заклінанне сябе.

Усё гэта, пазначанае ў беларускай мове дзеясловамі *клясціся, прысягаць, бажыцца* (бо клятва пасля прыняцця хрысціянства пачала падмацоўвацца іменем Бога), нарадзіла ўстойлівыя славесныя формулы. Прасцейшай формай прысягання можна лічыць выслоўі *“Дапраўды!”*, *“Далібог!”*. Больш складанымі – *“Клянусь табе сонцам праведным!”*, *“Каб з гэтага месца не сышоў!”*. Найбольш характэрнымі з’яўляюцца прысяганні-праклёны, звернутыя на самога сябе для таго, каб засведчыць праўду: *“Калі я няпраўду кажу, то праваліся пада мною зямля!”*. Прысяганне нярэдка суправаджалася рытуальным дзеяннем. Асабліва дзейсным лічылася прысяганне зямлёю, якую пры гэтым цалавалі або бралі ў рот і нават глыталі. Пазней пашыраным было прысягненне з адначасовым біццём у грудзі кулаком. Разам з хрысціянскай рэлігіяй і царкоўным культам прыйшлі прысяганні над Бібліяй, жаганне, кляцтва крыжом.

Этыкетныя формулы прысяганні дзеляцца на:

формулы-просьбы: *Дайце веры! Дай, божа, так напраўдзе дзеткі свае пагадаваць і з людзьмі пароўняваць, як я напраўдзе кажу! Вер мне, як самому сабе;*

формулы-сцверджанні: *Дадушы, гэта праўда; Дадушы, кажу табе; Далібог; Далібог, праўда! Каб я гэтак шчасліў дзень перажыў, як гэта праўда!; Даліпан! Дапраўды! Прызнаюся адкрытай душой! Чэснае слова, мы іх не відзім! Яй-богу, праўду гаварыла!;*

формулы-параўнанні: *Каб мяне так бог любіў, як я люблю цябе! Каб ты так сваіх дзяцей бачыў, як я маню! Каб я ад гэтай печы не адышла, як я праўду кажу;*

формулы-пажаданні: *Каб я так аглядаў свой статак; Каб я так жыў; Каб я так дыхаў; Каб я тае не меў ліха і бяды; Каб я так сваіх дзетак дагадавала; Каб я так сонца аглядаў;*

формулы-праклёны самога сябе: *Каб з гэтага месца не сышоў! Каб мне бог да не памог, калі я брату няпраўду кажу! Каб мне вочы лопнулі! Каб мне нярун гумно запаліў, калі я гэта ўкраў! Каб мне рукі адсохлі! Каб я дадому не дайшоў! Каб я з месца не ўстаў! Каб я скрозь зямлю праваліўся! Няхай у мяне духу не будзе, калі я там была!*

Перакананне ў тым, што слова дзейснае, нарадзіла адкляцці – звароты, якія нібыта здольны ператвараць праклён у своеасаблівы бумеранг, які вяртаецца да таго, хто яго кінуў. Адкляцце павінна было адвесці праклён або аслабіць яго сілу: *Брашы на асінавы кол! Каб твае кляты да табе ў пяты! Ліхое слова пракаўтні; Ціпун табе на язык; Няхай той плача, хто нам ліха зычыць.*

Як від кляццьбы вылучаюцца праклёны, якія ў большай меры, чым зычэнні-перасцярогі і прысягненні, генетычна звязаны са старадаўнімі замовамі-заклінаннямі, бо ўсе яны грунтаваліся на веры ў сілу слова. Праклёны чуліся ў адрас заваёўнікаў-чужаземцаў: *Хацеў Гітлер Маскву заваяваць. Хваробы з трасцаю яму!* Большасць праклёнаў – бытавыя, іх могуць слаць і на жывёл, і нават на бытавыя прадметы.

На галовы праціўнікаў насылаюцца самыя ліхія беды, няшчасці і напасці: заняпад гаспадаркі – *Каб яго каня воўк з’еў! Каб яму ні ў чом спору не было!*; бядоту і галечу – *Каб твая хата пуставала! Каб твой двор травой зарос!*; пажар – *А бадай ты згарэў! А каб ты гарэў без агню!*; розныя хваробы – *А каб ужо на цябе карачун прыйшоў! Каб ён жыватом качаўся!*

Сурова асуджаецца праклінанне сваіх дзяцей і зусім недаравальным лічыцца кляцтва сваіх бацькоў. Таму сярод праклёнаў трапляюцца несапраўдныя, жартоўныя, незласлівыя: *А бадай цябе курыца ўбрыкнула! А каб цябе снег спаліў на Пятра! Каб табе бог сем дачок даў! Ах, каб цябе ў чыстым полі дзверы сціснулі!*

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Камплімент”. Камплімент – прыемнае ці спакуслівае выказванне ў чый-небудзь адрас, пахвала. Камплімент – маўленчы акт пахвалы знешніх, фізічных, унутраных вартасцей чалавека, яго здольнасцей і прафесіяналізму, становішча ў грамадстве з невялікім іх перабольшваннем і эмацыйнасцю выказвання, мэтай якога з’яўляецца жаданне выклікаць у суразмоўцы станоўчую эмацыйную рэакцыю да таго, хто гаворыць. Ён можа выказвацца на пачатку або ў працэсе размовы, пры сустрэчы, знаёмстве або пры расстанні. Своечасова і тактоўна сказаны камплімент выклікае станоўчыя эмоцыі ў адрасата, прыўзнямае яго настрой, настройвае яго на прыязныя, добразычлівыя адносіны да адрасата.

Камплімент вядомы чалавецтву з далёкай старажытнасці: з часу стварэння Богам Адама і Евы. Залатым фундам кампліментаў можна лічыць “Найвышэйшую песню Саламонаву”: *Горлінка ў горнай цяснине, / дай мне пачуць твой галасок; / бо твой голас – салодкі, / бо мне тварык твой вабны!*

Французскае compliment ужывалася са значэннем ‘паклон, вітанне’, адносіцца да XVII ст. і ўзыходзіць да лацінскага complementum ‘дапаўненне, завяршэнне’. З французскага паходзіць нямецкае Kompliment, англійскае compliment, італьянскае compliment. У нямецкай мове слова камплімент на пачатку XVII ст. ужывалася са значэннем ‘прыдворны, ветлівы, вытанчаны паклон’. Пазней адбылася трансфармацыя значэння: пад кампліментам пачалі разумець ‘вусную або пісьмовую пахвалу’, ‘выражэнне павагі’, ‘пахвальны водзыў’, ‘ доказы галантнасці і цудоўных манер’. Яшчэ ў XVII ст. у Германіі пачалі выходзіць першыя лісты-кампліменты, а таксама першыя зборнікі кампліментаў. На ўзор нямецкага зборніка ў пачатку XVIII ст. у Расіі з’явіўся дапаможнік па этыкеце “Приклады, како пишутся комплименты разные”, у якім прыводзіліся ўзоры эпістальярных формул пачатку і заканчэння ліста, формулы, якімі варта выказваць свае пачуцці да дамы, а таксама ўзоры інтымнага, віншавальнага і справавога ліставання.

Ёсць меркаванне, што першы камплімент быў прыдуман у XI–XII стст. трубадурамі, менестрэлямі. Пазней камплімент стаў неад’емнай часткай любой свецкай размовы або прыёму.

Шляхецкае грамадства Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у XVI–XVII стст. было своеасаблівай “федэрацыяй суседстваў”. Бяседам, баляванню, збору гасцей для пачастунку і гутаркі, надавалася вялікае значэнне. Культ гасця лепей перадаецца праз прымаўку *Госць у дом – Бог у дом!* Цырыманіял бясед увесь час ускладняўся. Паступова ўводзілася традыцыя абавязковага прамаўлення тостаў усімі прысутнымі. У XVIII ст. шляхта выпрацавала багаты застольны рытуал, тосты ішлі ў строга акрэсленай чарговасці і ўключалі ў свой склад “кампліментную” частку, прысвечаную як гасцям, так і гаспадарам. Звычайна банкеты, балі, маскарэды ладзіліся да святаў, рэлігійных і “персанальных”: дні анёлаў караля, вялікага князя, магнатаў. Пасля далучэння беларускіх земляў да Расійскай імперыі для беларускай шляхты ў справе баўлення часу амаль нічога на змянілася, толькі на першае месца, замест польскай, выйшла руская культура. У XIX ст. у Расіі пачалі афармляцца нормы свецкага камплімента і “кадыфікавацца” ў спецыяльных дапаможніках па этыкеце. Яны распаўсюджваліся і на тэрыторыі Беларусі.

Беларускі камплімент вырас з пахвалы і панегірыка, што мела ўвасабленне ў малітвах, жыццях, духоўнай паэзіі, летапісах, хроніках, эпіграмах, перакладных рыцарскіх раманах, прысвячэннях: *Немного ли паче Ефимие похвалам достоинь, таиникъ недоуменных таинствъвъ и съпричастникъ и учитель истины оная... Яко праведникъ, яко финикъ*

*процвѣте. Едино бо сие древо съврѣшену дебелством (таўшчынѣй) врѣху от земля израстаеть и иже от длѣготы прибыванія възрасту ни единый въ широту от временеприлогъ приемлет. Сице и онь от прѣваго працвѣте възраста, абие изволениемъ житія съврѣшенъ изшед и высокораслень (Слова пахвальнае Яўфімію Тырнаўскаму. Г. Цымбалак); Мог бы въместо месеца сонцо там отдати / И въсе небо зъ знаменми до него придпти, / Бо так тот дом Скуминов въ Литве яснее слынетъ / И будет завѣжды слынутъ, поки свет не минет (На гербы ясневельможного пана, пана Теодора Скумина, воеводы Новгородского, епикграмма). Для духоўнай літаратуры адрасатамі былі Бог, Багародзіца, апосталы, святыя: *О Найсвяцейшая Дзева Багародзіца, анѣльскае вялікае здзіўленне, прарочая пропаведзь, апостальская найслаўнейшая пахвала, пакутнікам моцнае апірышча, свяціцелям немалое ўпрыгожанне, князям нашым неадольная ўлада...* (Кірыла Тураўскі).*

У летапісных крыніцах адрасатам камплімента звычайна выступае князь і яго войска: *А ты, буй Романе, и Мстюславе! Храбрая мысль носит ваю ум на дело. Высоко плаваеши на дело в' буети, яко сокол, на ветрех, ширяся, хотя птицю в' буйстве одолети; Всеслав князь людем судяше, князем грады рядяше, а сам въ ночь вльком рыскаше...* (Слова...).

Найбольшую сілу ўздзеяння на адрасата мае “двайны” камплімент. Ён мае наступную структуру: адрасат – аб’ект камплімента – дадатковая характарыстыка аб’екта камплімента + зваротак – першы камплімент (уласна пахвала, захапленне) – другі камплімент (матывацыя або абгрунтаванне першага камплімента): *Я адчуваю, што магу Вам даверыцца, бо ў Вас такая прыемная ўсмешка!*

Камплімент можа быць як мужчынскім, так і жаночым. Робячы камплімент мужчыну, трэба гаварыць не пра самога мужчыну, а пра яго дасягненні і заслугі, якія традыцыйна звязаны з работай, прафесійнай дзейнасцю або з кар’ерай.

Кампліменты часцей робяцца ў паўсядзённым неафіцыйным маўленні ў розных маўленчых сітуацыях: пры вітанні і развітанні, дзелавой ці сяброўскай сустрэчы, у сям’і і на працы, на святы (у тостах і віншаваннях) і штодня. Адметнасць таго ці іншага камплімента будзе залежаць ад шэрагу фактараў: ад мэтавай (прагматычнай) устаноўкі моўцы; ад спецыфікі маўленчай сітуацыі (камунікатыўных часу і прасторы), ад ролевага статусу партнёраў камунікацыі – адрасата і адрасанта камплімента. Камплімент – тонкі, далікатны інструмент дасягнення адрасантам пэўнай мэты.

У залежнасці ад прагматычнай устаноўкі моўцы кампліменты падзяляюцца на экстравертныя і інтравертныя.

Экстравертны камплімент матывуецца ўнутранай патрэбай моўцы зрабіць прыемнае адрасату: узняць яму настрой ці стварыць прыемны настрой для ўмацавання ў калектыве міжасобасных адносін, для наладжвання даверлівай, цёплай атмасферы; узняць самаацэнку адрасата, павысіць яго ўпэўненасць у сваіх сілах; выказаць сваё захапленне ці, урэшце, прызнацца ў каханні; наладзіць першы кантакт з пэўнай асобай перад знаёмствам, сфарміраваць узаемную сімпатыю, выказаць сваю сяброўскую прыхільнасць да чалавека.

Інтравертны камплімент матывуецца імкненнем атрымаць асабістую выгаду праз апеяццю да персанальнай сферы адрасата: павысіць уласную ацэнку ў вачах адрасата; узняць самаацэнку ў сваіх вачах (калі моўца гаворыць адрасату прыемныя словы, ён уздымае і ўласную самаацэнку); выклікаць сімпатыю, прыхільнасць да сябе з боку адрасата; адзначыць станоўчыя якасці, якія адрасат хацеў бы бачыць у сабе.

Класіфікацыя кампліментаў робіцца паводле розных прыкмет: кампліментарнасці, адрасаванасці, спосабу выражэння, ступені эмацыйнасці, ступені танальнасці, часовай накіраванасці, разгорнутасці, прагматычнай устаноўкі, асаблівасцей моўнага афармлення.

Згодна з класіфікацыяй А.В. Солахава, паводле кампліментарнай прыметы кампліменты ўтвараюць некалькі груп:

– кампліменты знешняму выгляду чалавека і яго ўзроставым асаблівасцям: *Як міла Вы выглядаеце! Вы такая светлая, сонечная! Вы сёння добра выглядаеце! Вы не мяняецеся! Вы не старэеце! Вы ўсё маладзееце! Вы такая маладая! Вы прыгажэеце! Вы ўсё квітнееце! Вы ўсё такая ж! Час Вас пашкадаваў! Час Вас не змяніў! Вам не дасі Ваших гадоў! Ніколі б не даў Вам столькі гадоў! Ты сёння выключна выглядаеш! Як Вы добра выглядаеце пасля адпачынку! Вы выглядаеце надзвычай міла! Ты выглядаеш проста чароўна! Вы такая прыгожая! Якой прыгажуняй стала! Не адвесці вачэй!;*

– кампліменты здольнасцям і прафесіяналізму суразмоўцы: *Ты талент! Вы прафесіянал у гэтай справе! Лепш за цябе гэтага ніхто не зробіць! Такіх смачных грыбоў я не еў ніколі! Вы цудоўны спецыяліст! Вы выключны матэматык! З Вамі прыемна мець справу! Пры дапамозе такіх цудоўных спецыялістаў, як Вы, вырашаюцца многія нашы праблемы! Ты цудоўная гаспадыня! Вы выдатны спецыяліст!;*

– кампліменты ўнутраным, маральным якасцям адрасата: *У Вас вельмі чулая душа! Вы вельмі далікатны і тактоўны чалавек! Вы самы шчодры чалавек на свеце! Без Вас мы як без рук! Вы абаяльная! Вы такі ўважлівы! Вы такая мілая! У Вас цудоўны характар!;*

– кампліменты разумовым, інтэлектуальным здольнасцям (розуму, адукацыі, мудрасці, досціпу, праніклінасці): *Ты самы разумны! Ты – геній! Вы самы мудры чалавек на свеце! Я зайздросчу Вашай праніклінасці! Якая Вы разумная! Вы мудрая жанчына! З разумным чалавекам і пагаварыць прыемна! Вы такі знаходлівы! Вы выглядаеце цудоўна! Вы надзвычай таленавіты! У Вас востры розум! Якая Вы разумная!*;

– кампліменты фізічным асаблівасцям чалавека: *Якая ты шустрая! Ты такая вынослівая!*;

– камплімент прыроднай прыгажосці адрасата (усмешка, вочы, голас): *Вас упрыгожвае ўсмешка! Вам пасуе ўсміхацца! Ты так чароўна ўсміхаешся! Ваша ўсмешка чароўная – людзі вакол Вас заўсёды ў добрым настроі! У Вас прыгожыя вочы! У Вас добрыя вочы! Мне так падабаецца імі любавання! Я гляджу на іх з замілаваннем! У Вас дзівосны голас! У Вас лагодны погляд!*;

– камплімент прычосцы, адзенню: *Кароткая стрыжка робіць Вас маладзейшай! Вам пасуе гэтая прычоска! Вас упрыгожвае гэтая стрыжка! Вы заўсёды апранута на модзе! Вы заўсёды з густам! Вы так элегантна апрануты! Вы прыгожая! Вам пасуе гэты капялюшык! Вам пасуе гэтая сукенка! Вас упрыгожвае гэты касцюм! Вам пасуе гэты колер! Вам пасуе насіць кароткую спаднічку! Які ў Вас прыгожы шалік!*;

– кампліменты абставінам, якія стварае адрасант: *У цябе я душой адпачываю! З табой так утульна і спакойна!*;

– кампліменты, якія раскрываюць умовы жыцця чалавека: *Колькі год поруч з табой, не адзін пуд солі разам з’елі, а не знаў, што ты жывеш з гэтым размахам! (А. Макаёнак)*;

– змешаны камплімент: : “... ніяк не ўмясціць у свядомасці усю Вашу веліч як чалавека, проста Чалавека – самага спагадлівага на свеце, самага далікатнага, прыгожага, светлага, надзейнага, мудрага, мужанага, моцнага і... безабароннага, усю Вашу веліч як Паэта – самага вытанчанага, відушчага, віртуознага, усю Вашу веліч як Грамадзяніна – самага высокага, годнага, адданага роднай старонцы, роднай Беларусі. О-о, яе, гэтую Вашу веліч, яшчэ ўсведамляць і ўсведамляць бясконца” (камплімент Ніне Мацяш).

Паводле спосабу выражэння камплімент бывае прамы, ускосны, камплімент-антытэза, камплімент-адказ.

Прамы камплімент утрымлівае экспліцытную станоўчую ацэнку ўнутраных якасцей суразмоўцы, яго знешнасці, канкрэтнага ўчынку або паводзін у цэлым, прафесійных якасцей: *У вас залатыя рукі. Вы ўсё ўмееце.*

Ускосны камплімент не дае экспліцытнай станоўчай ацэнкі адрасата. Яна прысутнічае імпліцытна, калі семантыка кампанентаў

выказвання толькі ўказвае на такую ацэнку: *Якія ў Вас прыгожыя дзеткі! У Вас чароўная жонка! У Вас мілыя бацькі! У Вас такая маладая мама!*

Камплімент-антытэза будзеца на супрацьпастаўленні якасцей характару, прыродных здольнасцей, знешніх асаблівасцей адрасата: *Ты вар'ят! Усе геніяльныя людзі трошкі вар'яты.*

Камплімент-адказ – гэта пераважна паведамленне пра станоўчыя якасці адрасата як адказ на яго словы: – *Я дрэнны начальнік / – Дай, божа, каб усе такія былі* (І. Шамякін).

Паводле танальнасці кампліменты бываюць сур'ёзныя, жартоўныя і іранічныя.

Сур'ёзныя кампліменты вызначаюцца істотнасцю і важнасцю зместу, а іх мэта – паказаць адрасату таго, хто іх гаворыць, удумлівым і строгім, аб'ектыўным у выражэнні пахвалы, выклікаць давер да адрасанта: *Вы для мяне самы драгі госць* (К. Крапіва).

Жартоўныя кампліменты выражаюць лёгкі гумар, гаворацца з усмешкай і маюць на мэце развесяліць, забавіць чалавека: *Баюся, што курсанты больш будуць любавацца вамі, чым слухаць.*

Іранічны ці сатырычны камплімент адносіцца да антыкампліментаў: ... *Ну, і зграбны ж! Не раўнуючы – як вол да карэты!* (Я. Купала)

Паводле часавай скіраванасці кампліменты часцей за ўсё звернуты ў цяперашняе: *Вы так красамоўна гаворыце. Ну, проста як Сакрат!*

Паводле ступені разгорнутасці кампліменты падзяляюцца на сціслыя і разгорнутыя.

Да сціслых кампліментаў адносяцца тыя, якія выражаюцца простымі сказамі, прэдыкатыўнымі часткамі складаных сказаў: *Вы самы адказны і надзейны калега; Я перакананы, што вы – майстар сваёй справы.*

Разгорнуты камплімент уяўляе сабой складаны сказ, складанае сінтаксічнае цэлае: *Ты самая разумная з усіх. І самая прыгожая, вядома!*

Паводле асаблівасцей моўнага афармлення кампліменты падзяляюцца на:

– кампліменты наміматыўна-апавядальнага характару: *Вы харошы чалавек! Шчаслівы вы чалавек! Вы заўсёды жаданы госць;*

– кампліменты-рытарычныя воклічы (як з ужываннем часціц, так і без іх): *Ах, які ты смелы! Як міла выглядаеце!;*

– кампліменты з памяншальна-ласкальнымі словамі, выражанымі назоўнікамі і прыметнікамі: *Вы такая ружовенькая; Ты такі свежанькі, вясёленькі;*

– кампліменты з гіпербалізацыяй: *Вы, дзякуй Богу, такая ж... Не старэеце: такая ж прыгажуня! Ведаеце, я не бачыў такой прыгажосці ніколі!;*

– кампліменты-параўнанні: *Вы такі ж вынаходлівы, як Шэрлак Холмс! Вы сапраўды валодаеце цярплівацю і вернасцю Пенелопы! Гэты юны Моцарт надзвычай таленавіты!;*

– кампліменты з прыметнікамі ў формах ступеней параўнання: *Вы найчароўнейшая жанчына! Вы найпрыгажэйшая з усіх прыгажунь!;*

– камплімент з інтэнсіфікатарам часу: *Вы, як заўсёды, чароўна выглядаеце! Апошнім часам Вы, як ніколі, элегантная і вытанчаная!*

Адказ на камплімент можа быць персанальна арыентаваным кампліментарам: *Дзякуй! Дзякуй за камплімент! Вы мне робіце камплімент! Гэта Вам толькі здаецца! Вы перабольшваеце! Я ўсцешаны! Вы робіце мне вялікі гонар! Ну што Вы! Ну Вы скажаце! Гэта толькі камплімент! Мне так няёмка! Мне прыемна! Прыемна чуць гэта! Усцешаны гэта чуць! Рады, што Вам спадабалася! Вы мяне так узрадавалі! Мне гэта даспадобы! Добрае слова і котцы даспадобы! Тое ж мушу сказаць і пра Вас! Вы шчодрой душы чалавек! Як гэта міла з Вашага боку! Які Вы добры! Які Вы мілы! Узаемна! Вы таксама добра выглядаеце! І ў Вас прыгожы касцюм! Нават калі гэта і так, то мая прыгажосць відавочна саступае Вашай! Ды якая з мяне гаспадыня!*

Апошнім часам частотнымі сталі так званыя банальныя ці “дзяжурныя” кампліменты пра блакітныя, як глыбокае мора, вочы і вусны, што саладзейшыя за шакалад. За такімі банальнымі клішэ замацаваліся адмоўныя канатацыі ‘няшчырасць, няўважлівасць, хлусня, абьякавасць, адсутнасць цікавасці’.

МАЎЛЕНЧАЭТЫКЕТНЫЯ СІТУАЦЫІ “АБЗЫВАННЕ”, “ЖАРТ”, “СПАЧУВАННЕ”

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Абзыванне”. Абзыванне – называнне каго-небудзь зняважлівымі, крыўднымі, але пераважна абвінаваўчымі словамі. Абзыванне – выказванне, супрацьлеглае кампліменту. Яно трапна характарызуе тое дрэннае, што ёсць у чалавеку, вінаваціць, ганьбуе, выкрывае, сароміць. Абзыванне выконвае выкрывальныя функцыі, з’яўляецца пэўнай формай грамадскага ганьбавання адмоўных рыс у паводзінах чалавека – гультайства, нядбайства, п’янства і інш. Вылучаюцца наступныя формулы-абзыванні:

– абзыванне гультаёў (абібок, лежань, валяч, баглай, бастысь, блында, бязула, лябіх, кацьмак і інш.): *А гэты выварат чаго тут ляжыць? Абібок! Гультай ты несусветны! Лажбей нейкі, сабак ганяе; Ляжай гэты, адно па печы качаецца!;*

– абзыванне нехайных і нядбалых (апоўзіна, халда, гэмзала, хлюндра, вшапруд, нямыка, лыла і інш.): *Гэты плюгавец! Ідзі прычашыся, гірма! Халайдра тая!*;

– абзыванне нязграбных (нізграбоцё, нехлямяжны, жырдагон, парацька, мамай і інш.): *Бязручча гэнае, усё ў яго з рук падае! Во разяпа! Разыда, зноў іспорціў пілу;*

– абзыванне марудных (вазгра, кепала, разяпа, разгірэня, шалепаўка і інш.): *Друпала, чаго калупаеешся! Маруда ты такая! Мокрая ты курыца!*;

– абзыванне п'яніц (апівашына, заліваха, макша, бусайла і інш.): *Ніколі твае вочы не высыхаюць, слімаза! П'яніца ты няшчасны!*;

– абзыванне някемлівых, невукаў (боўдзіла, балдыка, доўбня, ёлупень, капусцяная галава і інш.): *Авечка ты дурная! Асталон еты! Баран ты чаплавухі! Боўдзіла ета дурное! Бот ты з левай нагі! Гэты мамойла і гаварыць не ўмее! Дурное палена!*;

– абзыванне балбатуноў (верзяя, вякала, малатарня, шапуцька, звадыяшка, жагляўка і інш.): *Балабон гэты! Браскотка, сціхні! Грыбазвон, язык у роце не памяшчаецца!*;

– абзыванне жулікаў, ашуканцаў (ошуст, махар, крутасвет, машнарэз, басцяка, акаём, псюк, выжла і інш.): *Зладзюга з-пад цёмнае хмары! Псяюха ты! Шэльма гэты несусветны;*

– абзыванне заганных рыс характару – скупы, упарты, ілгун, задавака (склют, жлоб, сызма, нагула, манцель, манькут, ляйда і інш.): *Во сабачуга! Са рта па сабакі скачыць! Жмінда гэтакі! Муцель! Дня не выжывеш, каб не змуціць!*;

– абзыванне фізічных заган або выгляду чалавека (барыла, брухель, далігойда, курдупель, чыкілдун, сляпундра, носаль, грыбаздзіла і інш.): *Гагара ты даўгавязая! Глухая ты турлушка! Гэткая далігойда пайшла! Жба лупатая! Макотра ты! Не дзеўка, а калода.*

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Жарт”. Жартам называюць дасціпны і далікатны выраз пра якія-небудзь малаважныя прадметы. Жарт павінен развесяліць слухачоў. Жарт у размове дазваляецца толькі ў тым выпадку, калі ён вылучаецца тонкім сэнсам і нікога з прысутных не абражае.

Дазволіць сабе жарт можна толькі з людзьмі ветлівымі і дабрадушнымі, якія ўмеюць адрозніць жарт ад абразы, так як ёсць шмат людзей, якія заўсёды гатовы прыняць жарт за насмешку, за доказ непавагі да іх асобы і вельмі лёгка могуць раззлавацца. Жарт, які пераходзіць у грубасць, недапушчальны ў прыстойным грамадстве. Прыстойнасць грамадства дазваляе жарт толькі далікатны, сказаны дарэчы, паміж роўнымі.

Варта, каб жарт не быў падобны ні на сарказм, ні на грубасць: у першым выпадку ён можа быць абразлівым, у другім – не павінен быць увогуле. Так як жартаваць прыстойным чынам вельмі цяжка, то самае разумнае – утрымацца ад жартаў.

Людзі, якія любяць насміхацца, рэдка бываюць людзьмі добрымі і прыстойнымі. Насмешка аказвае вельмі дрэнную паслугу большасці тым асобам, якія дазваляюць сабе насмешку, так як гэтым яны праяўляюць недахоп выхавання. Насмешнікі самі вельмі цяжка прымаюць жарт і ў большасці выпадкаў з цяжкасцю яго разумеюць.

Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Спачуванне”. Спачуванне – спагадлівая, зычлівая адносіны да чыйго-небудзь гора, няшчасця; пісьмовае або вуснае выражэнне пачуцця спагады, жалю ў сувязі з якім-небудзь горам, няшчасцем.

Спачуванне (спагада) – этыкетная формула, якая выражае спагадлівасць да чыйго-небудзь гора, няшчасця або непрыемнасці. Яна выказваецца не суха і казённа, а шчыра, з разуменнем чалавека, у якога здарылася бяда, з суперажываннем да яго душэўнага болю. Формулы спачування, як правіла, стылістычна прыўзнятыя і эмацыйна афарбаваныя: *Дазвольце выказаць Вам шчырыя спачуванні. Спачуваю Вам. Шчыра спачуваю. Сумую разам з Вамі. Прыміце глыбокія спачуванні. Прашу прыняць мае шчырыя спачуванні. Падзяляю Ваш смутак. Якое непяпраўнае гора звалілася на вас. Якая вялікая страта напаткала Вас. Як я вас разумею. Як я вам спачуваю. Вы павінны спадзявацца на лепшае. Трэба трымаць сябе ў руках. Трэба супакоіцца. Вы не павінны траціць вытрымку. Не трэба так хвалявацца. Усё гэта пройдзе. Усё будзе ў парадку. Не падайце духам. Не падайце ў адчай. Я вам так спачуваю, аднак паверце мне, што ўсё закончыцца добра. Вельмі шкада. Не турбуюцца. Не варта ўспамінаць. Разумею Вашу трывогу.*

СТЫЛІ КАМУНІКАТЫЎНЫХ ПАВОДЗІН

У стылі камунікатыўных паводзін асобы спалучаюцца ўсе стылявыя аспекты яе ўзаемадзеяння з суб’ектамі знешняга асяроддзя. Стыль паводзінаў залежыць ад камунікатыўнай культуры асобы і ўмоў яе функцыянавання. Камунікатыўная культура асобы характарызуецца індывідуальным стылем зносін.

Стыль зносін – устойлівая мадэль камунікатыўных паводзін, абумоўленая індывідуальнымі асаблівасцямі, характарам дзейнасці чалавека.

Стыль зносін як агульны падыход да наладжвання стасункаў з людзьмі залежыць ад многіх фактараў, у прыватнасці ад асаблівасцяў псіхалогіі камуніканта (эмацыянальнасці, стрыманасці, адкрытасці, адчужэння і г. д.), яго жыццёвага вопыту, маральнай культуры грамадства. Камунікатыўнае майстэрства чалавека праяўляецца ў культуры яго маўлення, уменні прадухіліць канфлікт.

Стыль камунікатыўных паводзін або спалучэнне розных стыляў у зносінах сведчаць аб узроўні сацыяльнай адаптацыі, маральнай культуры чалавека. Паводле стыляў паводзінаў вылучаюць аўтарытарны, дэмакратычны, падатлівы, агрэсіўны, драматычны, адчужаны, альтруістычны, спакойны, экзальтаваны, дакладны, адкрыты, маніпуляцыйны, актуалізатарскі і іншыя стылі зносін.

Аўтарытарны стиль зносін характарызуецца дыктатам, негатыўным стаўленнем да пазіцыі партнёра, непрыманнем ініцыятыўнасці, дыскусійных абмеркаванняў праблем. Аўтарытарныя людзі аддаюць перавагу безапеляцыйным выказванням (*Я да каго звяртаюся! Замоўкніце! Запомні раз і назаўжды і інш*).

Дэмакратычны стиль прадугледжвае ўзаемную актыўнасць, узаемапавагу ўдзельнікаў камунікатыўнага працэсу.

Пры падатлівым стылі зносін чалавек увесь час мае патрэбу ў падтрымцы, праяўляе няўпэўненасць у сабе.

Агрэсіўнаму стылю ўласціва імкненне дасягнуць поспеху з дапамогай жорсткага кантролю над удзельнікамі камунікатыўнага працэсу, грэбанне маральнымі нормамаі.

Драматычны (афектыўны) стиль арыентаваны на дастасаванне з пачуццямі і патрэбамі суразмоўцы, на ўзаемную гармонію і характарызуецца перабольшанай эмацыянальнасцю.

Пра адчужаны стиль зносін сведчаць спробы захаваць эмацыянную дыстанцыю, персанальную незалежнасць.

Альтруістычны стиль грунтуецца на бескарыслівай дапамозе іншым людзям, на імкненні заахвочваць суразмоўцу да зносін.

Спакойны стиль скіраваны на зніжэнне трывожнасці ў камунікантаў.

Экзальтаваны стиль уласцівы занадта эмацыянным натурам, схільным да частага выкарыстання невербальных сродкаў зносін.

Дакладны стиль грунтуецца на імкненні да паслядоўнасці, максімальнай карэктнасці.

Адкрыты стиль зносін характарызуецца непасрэдным выражэннем пазіцый, меркаванняў, эмоцыяў і г. д.

Выбар стылю камунікатыўных паводзін абумоўлены характарам чалавека, спецыфікай нацыянальнай культуры. Калі прадстаўнікі Захаду і

Азіі ў зносінах вялікае значэнне надаюць фармальнасцям, пачцівасці, праявам павагі да чалавека, двухсэнсоўнасці і ўскосным выказванням (напрыклад, карэйцы, арабы не даюць негатыўных, катэгарычных адказаў), то некаторыя прадстаўнікі заходнееўрапейскіх культур выказваюцца прама і дакладна (*“Кажыце, што вы маеце на ўвазе”*, *“Давайце размаўляць на сутнасці”*) і інш. Калі ў многіх азіяцкіх краінах дамінуюць спакойны, дружалюбны, драматычны стылі зносін, то ў амерыканцаў больш развітыя агрэсіўны, адкрыты і дакладны стылі.

Дэструктыўным стылем камунікатыўных паводзін з’яўляецца маніпуляцыйны – дзеянне, накіраванае на змяненне псіхалагічных установак, вартасных арыентацый, паводзін індывідаў або груп; латэнтнае ўздзеянне на чалавека з мэтай дасягнення ўласных мэтай. Маніпулятар спрабуе кіраваць іншымі, яго паводзіны з’яўляюцца схаванай формай агрэсіі. Звычайна “аб’ект” не ўсведамляе, што ім маніпулююць.

Сучасны амерыканскі псіхолаг Бверэт Л. Шор-Стом у працы “Чалавек-маніпулятар. Анты-Карнегі” сцвярджае, што ў кожным чалавеку жыве маніпулятар, які прымяняе разнастайныя фальшывыя прыёмы дзеля таго, каб дасягнуць свайго, адносіцца да людзей, як да рэчаў, не ўсведамляючы ўласнай духоўнай заганнасці. Маніпулятару ўласцівыя лжывасць, артыстызм, імкненне зрабіць уражанне, эмацыйная пустата, абьякавасць, неразуменне сапраўднага прызначэння жыцця, “тунэльнае” бачанне падзей (здольнасць бачыць або чуць толькі тое, што хочацца), імкненне заўсёды кантраляваць сітуацыю, уяўны спакой, цынізм, недавер да людзей.

Процілеглым маніпуляцыйнаму тыпу камунікатыўных паводзін з’яўляецца актуалізатарскі – тып паводзінаў, які грунтуецца на ўліку інтарэсаў іншых людзей, іх імкненні да самарэалізацыі. Такая асоба з’яўляецца сумленнай, шчырай, адкрытай у сваіх пачуццях, схільнай да спантаннага дзеянняў, спагаднай, жыццярэаднай, творчай. Актуалізатар верыць у сябе і давярае людзям, імкнецца своєчасова пераадольваць цяжкасці.

У адносінах між людзьмі актыўныя такія формы маніпулявання, як маўчанне, фальшывая абьякавасць, ліслінасць, дэманстратыўнае пазбяганне зносін і інш. Абагульняючы разнастайныя праявы маніпуляцыйных тактык у зносінах, Е. Шорстам прапанаваў наступную іх тыпалогію: дыктатар – слабак; калькулятар – прыліпала; хуліган – добры хлопец; суддзя – абаронца.

Дыктатар імкнецца ўплываць на іншых, ужываючы тэхніку абавязкаў і чаканняў, свой аўтарытэт, дэманструючы сваю сілу. Так у асноўным дзейнічаюць бацькі, выкладчыкі, кіраўнікі і г. д. Тыповыя прыёмы, якія выкарыстоўвае гэты маніпуляцыйны тып, – непамятлівасць, пасіўная

маўкліваць, пазбяганне. Яго разнавіднасці: падазроны, хамелеон, канфарміст, сарамлівы.

Калькулятар традыцыйна перабольшвае неабходнасць усё і ўсіх кантраляваць, падманвае, увільвае, хавае важную інфармацыю, спрабуе ўсіх перахітрыць. Сярод іх вылучаюць аферыстаў, вытворцаў рэкламы, шантажыстаў. Поўнай яму супрацьлегласцю з’яўляецца прыліпала – чалавек, які дэманструе сваю бездапаможнасць, спадзяецца, што хтосьці іншы выканае працу за яго. Такія асобы перабольшваюць сваю залежнасць, імкнуцца, каб пра іх клапаціліся. Разнавіднасці “прыліпаў”: паразіт, вечнае дзіця, утрыманец, бездапаможны, іпахондрык.

Хуліган ставіцца да іншых, як да сапернікаў, ворагаў, з якімі трэба весці пастаянную барацьбу, кантралное іх з дапамогай пагроз. Разнавіднасці: крыўдзіцель, ненавіснік, сварлівая баба. Добры хлопец пераацэньвае свае клопаты, любоў, дабрыню. Разнавіднасці: падліза, дабрадзеіны, мараліст, арганізатар.

Суддзя перабольшвае сваю крытычнасць, віну іншых людзей, нікому не верыць, цяжка даруе і амаль у кожнага заўважае нейкія недахопы. Разнавіднасці: усявед, абвінаваўца, мсцівец.

Абаронца празмерна падкрэслівае сваю падтрымку іншых, сваімі дзеяннямі перашкаджае чалавеку самастойна вырашыць свае праблемы, адчуваць сябе незалежнай і моцнай асобай. Разнавіднасці: квактуха з куранятамі, сучышальнік, пакутнік, намеснік.

У прафесійнай, дзелавой сферах вылучаюць такія формы маніпуляцыйных зносін: “*А слаба табе...*”; “*Малпа на шыі*”; “*Мяне раздзіраюць на кавалкі*”; “*Казанская сірата*”; “*Дзіця на працы*”; “*Шкада*”; “*Таўстаскурыя*”; “*Не з вашымі магчымасцямі*” і інш.

Маніпуляцыя “*А слаба табе...*” мае на мэце справакаваць чалавека да ўчынку, на які ён сам не адважыўся.

Маніпуляцыйная тактыка “*Малпа на шыі*” пашыраная ў сістэме “кіраўнік – падначалены”. Так, кіраўнік даручае супрацоўніку пэўную задачу, а той, замест яе выканання, звяртаецца па дапамогу да кіраўніка, суправаджаючы просьбу кампліментарамі ў яго адрас. Урэшце кіраўнік бярэцца за справу сам.

Сэнс маніпуляцыі “*Мяне рвуць на кавалкі*” ў тым, што супрацоўнік (калега) узвальвае на сябе шмат спраў. І калі ад яго чакаюць выніку, ён наракае на загрузанасць. Некаторыя з іх глыбока перакананыя ў сваёй поўнай адданасці працы.

Распаўсюджаным тыпам маніпуляцыйных паводзінаў з’яўляецца “*Казанская сірата*”, пры якім маніпулятар трымаецца ад кіраўніцтва на

адлегласці або спасылаецца на тое, што яму ніхто не дапамагае, што яго ніхто не жадае слухаць і г. д.

Маніпуляцыя “Дзіця на працы” з’яўляецца разыграваннем бездапаможнасці, бесталковасці.

На спачуванне разлічана маніпуляцыя “Шкада”. Так, на пытанне “Як у цябе з грашыма?” чалавек адказвае: “Ды, здаецца, нармальна, а што?” – “Пазыч мне да зарплаты, а то ежы няма на што купіць”. Мала хто зможа адмовіць у такой сітуацыі.

Маніпуляцыю “Таўстаскурыя” звычайна разыгрываюць вучні, студэнты, карыстаючыся з’едлівымі рэплікамі, разлічваючы на эмацыйную нястрыманасць выкладчыка. На яго заўвагу “таўстаскуры” не рэагуе, пакуль выкладчык не выйдзе з раўнавагі. Тады маніпулятар дэманстратыўна ўстае і пакідае аўдыторыю: “Я не збіраюся выслухоўваць вашыя абразы”.

На маніпуляцыю “Не з вашымі магчымасцямі” часта разлічваюць прадаўцы, якія шляхам прытворна-раўнадушнага ці падкрэслена пагардлівага стаўлення да кліента правакуюць яго на набыццё каштоўных рэчаў. Тыповы прыклад: жанчына прыйшла ў краму, каб купіць новую сукенку. Прадавец, змераўшы вачыма яе “сціплае” адзенне, прапануе сукенку са словамі: “Гэтая сукенка Вам больш пасуе”. Пакупнік дзеля захавання пачуцця ўласнай годнасці купляе сукенку, якая каштуе даражэй.

Для таго, каб не трапіць у пастку маніпуляцый, псіхолагі раяць не праяўляць слабіны, умець распознаць такія маніпуляцыі. Самая верагодная прыкмета маніпуляцыі – адчуванне дыскамфорту ад зносін, нежаданне што-небудзь рабіць ці казаць. У такіх сітуацыях чалавек стараецца паводзіць сябе так, каб не пакрыўдзіць суразмоўцу. Лепшай абаронай ад маніпулявання з’яўляецца ігнараванне і прымяненне контрманіпуляцыйнай тактыкі: прытворна не заўважыўшы маніпуляцыі, пачаць сустрэчную гульню, прадэманстраваўшы маніпулятару сваю псіхічную і маральную перавагу. Напрыклад, у сітуацыі: “А табе слаба...?” можна адказаць: “А табе? Калі няма чаго рабіць, то зрабі гэта сам”.

Такім чынам, маніпуляцыйны стыль зносін з’яўляецца сацыяльна недапушчальным тыпам камунікатыўных паводзін, які негатыўна адбіваецца на псіхічным здароўі людзей. Ні маніпулятар, ні аб’ект яго намаганняў не атрымліваюць маральнага задавальнення.

ВЕТЛІВАСЦЬ ЯК АСНОВА МАЎЛЕНЧАГА ЭТЫКЕТУ І КУЛЬТУРЫ ЗНОСІНАЎ

Грамадскія месцы – тая месцы, у якіх збіраецца шмат народу. Незнаёмыя людзі вымушаныя знаходзіцца і рабіць што-небудзь разам: перагаворвацца, адказваць на пытанні, дапамагаць адно аднаму. Напрыклад, у тэатры разам глядзяць спектакль, у аўтобусе – едуць, у краме – купляюць прадукты ці рэчы і г. д. Людзі розныя, і ад таго, як яны ставяцца да тых, хто побач, добразычліва ці, наадварот, груба, залежыць наш настрой і нават здароўе.

Ветлівы чалавек усюды і заўсёды стараецца паводзіць сябе так, каб не ствараць непрыемнасцяў сабе і тым, хто побач: не піхаць таго, хто праходзіць, не сказаць крыўднага слова незнаёмаму. Памятайце: чым больш ты любіш, тым больш любяць цябе, чым больш ты дапамагаеш, тым больш дапамогуць табе.

Людзі даўным-даўно прыдумалі правілы паводзін у грамадскіх месцах.

Цяжка ўявіць чалавека, які не хацеў бы трымацца ўпэўнена, свабодна ў любой кампаніі. Кожны хоча падабацца іншым сваімі манерамі, знешнасцю, уменнем адчуваць сябе свабодна ў самай складанай сітуацыі. Як дасягнуць гэтага? Вельмі проста – авалодаць этыкетам зносін.

Паводзіны на вуліцы. Узаемная павага, такт, далікатнасць – на іх грунтуюцца правілы паводзін на вуліцы. Прапускайце найперш старэйшых, жанчын, дзяцей, інвалідаў, дапамагайце ім перайсці вуліцу. Па вуліцы ідзіце з правага боку. Калі вы спяшаецеся, то абыходзьце тых, хто ідзе перад вамі, з левага боку. Пры гэтым папрасіце прабачэння і ветліва скажыце: *“Дазвольце прайсці”*. Калі вы кагосьці штурханулі, ветліва папрасіце прабачэння. Тых, хто ідзе насустрач, абыходзьце справа. Партфель, сумку, кейс пажадана трымаць у правай руцэ. Ісці па вуліцы варта няспешным крокам.

Асноўныя нормы паводзінаў на вуліцы:

Старацца не датыкацца локцем да людзей, не заглядваць у твар.

Не жэстыкуляваць, не дэкламаваць, не спяваць на вуліцы.

Калі ў вас запыталі, як прайсці на тую ці іншую вуліцу, абавязкова ветліва і даходліва патлумачце. Калі вам скажуць дзякуй, то адкажыце лёгкім кіўком галавы або словамі *“Няма за што”*.

Рэзка не спыняцца, а тым больш не нахіляцца, калі ў вас, напрыклад, развязаўся шнурок.

Калі вы ідзяце з жанчынай, то дапамажыце ёй паднесці рэчы, але не дамскую сумачку.

Размаўляць адно з адным варта на звычайныя тэмы.

Калі вы сустрэлі прыцеля, то лепш спыніцца, збочыць і там з ім пагаварыць.

Калі вы ад дажджу прыкрыліся парасонам, трымайце па магчымасці яго так, каб вам была відаць дарога. Не чапляйце парасонам пракожых. Увайшоўшы ў памяшканне, метро, тралейбус, згарніце парасон, надзеньце чахол.

Не заходзьце ў памяшканне з марожаным, бутэрбродам, адкрытымі булкамі.

Не спазняйцеся на прызначаную сустрэчу.

Паводзіны на лесвіцы. Паднімаючыся па лесвіцы, даму пакідайце ззаду, а спускаючыся, наадварот, ідзіце пасля яе.

Калі сустракаеце на лесвіцы каго-небудзь з цяжкімі рэчамі, то прыпыніцеся і саступіце з дарогі.

Паводзіны ў ліфце. Жанчына заходзіць у ліфт першай, калі перад дзвярыма ліфта толькі мужчына і жанчына. Калі ліфт чакаюць некалькі чалавек, то заходзяць тыя, хто стаіць бліжэй да дзвярэй.

Кнопку ліфта націскае той, хто стаіць бліжэй.

Не разглядвайце прысутных.

Калі вы замінаеце каму-небудзь на выхадзе, варта часова выйсці самому.

Мужчына павінен выходзіць з ліфта першы.

Паводзіны ў транспарце. Увайшоўшы ў вагон цягніка, метро, не спяшайцеся заняць вольнае месца. Пачакайце некалькі секунд. Бывае, калі два прэтэндэнты сутыкаюцца, а трэці з палёгкай сядзе.

Выхоўваць дзяцей у транспарце не варта, рабіце гэта дома.

Усе павінны адносіцца адзін да аднаго з павагай.

У гарадскім транспарце прынята саступаць месцы пасажырам з дзецьмі і інвалідам. Калі вам саступілі месца, абавязкова падзякуйце, нават калі вы не збіраецеся сядзець.

Не стойце ля дзвярэй, перашкаджаючы ўваходу і выхаду пасажыраў. Калі немагчыма самім купіць або пракампасціраваць білет, папрасіце зрабіць гэта іншых.

Калі вы едзеце з дзецьмі, сачыце, каб яны не турбавалі іншых пасажыраў.

Калі вы чытаеце ў транспарце, трымайце газету або кнігу так, каб яна не перашкаджала іншым.

Паводзіны ў цягніку. Рэчы ў паездку павінны быць упакаваны акуратна, зручна для пераносу. Пасажыр мае права ўзяць у вагон столькі рэчаў, каб яны змясціліся пад сядзеннем, якое ён займае.

Калі жанчына едзе адна – абавязак мужчыны дапамагчы ёй размясціць рэчы. Калі вам патрэбна паставіць рэчы пад ужо занятае сядзенне, то трэба спытацца дазволу ў пасажыра і падзякаваць яму.

Калі вам душна, то адчыняць фортку трэба са згоды іншых.

Перад паездкай лепш не карыстацца рэзкім парфумам.

Той, хто ўжо ўладкаваўся на начлег, паступіць правільна, калі адвернецца да сцяны, пакуль уладкоўваецца наступны пасажыр.

Дзецям трэба патлумачыць правілы паводзінаў. Бацькі павінны сачыць за тым, каб дзеці не турбавалі пасажыраў. Не распытвайце і не частуйце дзяцей без дазволу бацькоў.

З выпадковым спадарожнікам не прынята абмяркоўваць жыццё сваіх блізкіх або знаёмых, а таксама не прынята гаварыць пра асабістыя справы і пра хваробы.

Таму, хто чытае, непрыемна, калі вы заглядваеце яму ў газету або часопіс.

Паводзіны ў самалёце. Бортправадніцу прынята вітаць.

Зайшоўшы ў салон, неабходна адразу заняць сваё месца.

Калі падчас палёту вам патрэбна наведаць туалет, то пастарайцеся, каб гэта не супала з часам падачы яды і напояў.

Калі ў палёце прадугледжаны ланч, то, атрымаўшы яго, падзякуйце афіцыянту.

Пакідаючы самалёт, не забудзьцеся падзякаваць бортправадніцы.

Паводзіны ў аўтамабілі. Мужчына адчыняе даме дзверцы аўтамабіля і дапамагае ёй сесці на сядзенне, перш чым сам сядзе за руль.

Даме зручней сядзець у аўтамабіль такім чынам: спачатку апусціцца на сядзенне, не адрываючы ногі ад зямлі, а ўжо затым паставіць іх у аўто.

Мужчына заўсёды павінен дапамагчы даме вынесці рэчы з багажніка.

Пасажыру не варта размаўляць з вадзіцелем падчас руху.

Пярэдняе месца побач з мужам займае жонка вадзіцеля, аднак варта прапанаваць гэтае месца і гасцям, асабліва калі па нейкай прычыне госцю нязручна сядзець ззаду.

Паводзіны ў магазіне. Пакупнік, гэтаксама як і прадавец, павінен паводзіць сябе ветліва.

Адносіны прадаўца да пакупніка не павінны залежаць ад сумы, на якую пакупнік збіраецца набыць тавар.

Загадзя прадумайце, што будзеце купляць, каб не прымушаць чакаць іншых пакупнікоў.

Ля касы загадзя падрыхтуйце патрэбную вам суму грошай: неэтычна ў адносінах да іншых пакупнікоў і прадаўца шукаць грошы ў кашальку або кішэні ў апошні момант.

Да прадаўца патрэбна звяртацца на “вы” незалежна ад узросту.

У магазіне вы не абавязаны рабіць пакупкі, але і не варта доўга выбіраць тавар.

Паводзіны ў рэстаране. Калі вы прыйшлі ў рэстаран з дамай, то дапамажыце ёй распрануцца.

Прычэсвацца, завязваць галыштук, падфарбоўвацца варта ў туалетным пакоі; у гардэробе каля люстэрка можна толькі паправіць прычоску.

Калі праходзіце паміж столікамі, не датыкайцеся да іх, не разглядавайце тых, хто сядзіць за столікам.

Калі вы выбралі рэстаран за межамі горада, то падумайце, як госці будуць дабірацца туды і вяртацца назад.

Хто запрашае ў рэстаран, прыходзіць туды трохі раней і чакае гасцей за столікам.

Жанчына можа разлічыцца за заказ і сама. У некаторых выпадках мужчына можа разлічыцца за віно.

Недахопы ў абслугоўванні не варта замоўчваць, але рабіць гэта трэба тактоўна. Калі прэтэнзіі па якасці ежы вельмі істотныя, то папрасіце да стала каго-небудзь з адміністрацыі.

Прапануе пакінуць рэстаран той, хто запрашаў.

Паводзіны ў тэатры, на канцэрце. Мужчына ў залу для глядачоў заходзіць першым.

Калі вы сустрэлі ў зале знаёмых, павітайце іх лёгкім кіўком галавы, усмешкай.

Калі вас не задавальняе ваша месца ў зале для глядачоў, не сядайце на чужое.

Займаць месцы трэба не пазней за трэці званок, да таго, як пачне гаснуць святло.

Паспяховую ігру акцёраў і гарманічнае ўспрыманне спектакля глядачы праяўляюць цішынёй у зале.

Турбаваць сваіх суседзяў пытаннямі падчас спектакля – няветліва.

Аглядвацца падчас спектакля не прынята.

Паводзіны на экскурсіі, у музеі, бібліятэцы. На экскурсіі ўважліва слухайце расказ гіда. Калі вам нешта не падабаецца або вы з нечым не згодныя, не трэба абурацца і дыскутаваць з экскурсаводам. Гучна не перамаўляйцеся з іншымі членамі групы. Калі экскурсія пешаходная, не набліжайцеся да экскурсавода вельмі блізка, каб не перашкаджаць

іншым. Падчас аўтобуснай экскурсіі не падскоквайце з месцаў, каб паглядзець у супрацьлеглыя вокны аўтобуса. Не спяшайцеся да дзвярэй, каб выйсці першым.

У музеях і на выставах прынята здымаць верхняе адзенне і здаваць у гардэроб.

Непрыстойна занадта блізка падыходзіць да іншых наведвальнікаў і звяртаць на сябе ўвагу іншых людзей.

У бібліятэках трэба трымацца простага правіла – не перашкаджаць іншым чытачам, асабліва ў чытальнай зале.

Этыкет сустрэчы. Пры любой сустрэчы людзі спачатку вітаюцца.

Ёсць тры віды прывітання:

- афіцыйнае (*грамадзянін, спадар*);
- сяброўскае (*наважаны калега, драгі сябар*);
- фамільярнае, дапушчальнае толькі сярод самых блізкіх сяброў.

Ёсць агульнапрынятыя правілы, хто першы павінен вітацца:

- малодшыя са старэйшымі;
- мужчыны з жанчынамі;
- жанчына вітае мужчыну, які нашмат старэйшы за яе;
- той, хто заходзіць у пакой, першы вітаецца з прысутнымі;
- спачатку вітаюцца з гаспадыняй дома, затым з іншымі жанчынамі, потым з гаспадаром хаты і мужчынамі;
- вітаючыся з мужчынам, жанчына павінна першая падаць руку;
- мужчына заўсёды прыўстае вітаючыся і з жанчынамі, і з мужчынамі;
- гаспадыня хаты, прымаючы гасцей, заўсёды ўстае, вітаючыся з імі;
- жанчыны таксама ўстаюць, вітаючыся з вельмі пажылымі мужчынамі.

Павітаўшыся са сваім равеснікам, мужчына можа сесці. Калі ж ён вітаецца з больш пажылым мужчынам або з жанчынай, то ён можа сесці толькі пасля таго, як сядуць яны, або з іх дазволу. Вітаючы даму, мужчына можа пацалаваць ёй руку. Аднак рабіць гэта можна толькі ў памяшканні! Не прынята вітацца праз парог, праз стол, праз якую-небудзь перагародку.

Неабходна цвёрда засвоіць наступныя правілы этыкету, якія адносяцца да прывітанняў:

- увайшоўшы ў памяшканне з людзьмі, той, хто ўвайшоў, вітае нахілам галавы ўсіх незнаёмых і паціскае руку тым, з кім ўжо знаёмы;
- прывітанне на вуліцы – гэта лёгкі паклон без воклічаў тыпу *Алё*;
- парушэннем этыкету з’яўляюцца шумныя, нястрымныя прывітанні.

Не варта размахваць капелюшом ці крычаць праз вуліцу;

- просты жэст, лёгкая ўсмешка выказваюць пачцівасць і павагу;

– як мужчына, так і жанчына, сядуючы ў таксі, вітаюць шафёра першыя. Не робяць гэтага ў выпадку, калі шафёр з’яўляецца кіроўцам калектыўнага транспарту;

– выраз ветлівасці павінен зыходзіць ад кліента, калі ён уваходзіць у цырульню, атэль, у майстэрню па рамонце абутку ці ў іншыя службы побыту.

Падчас прывітання непрыстойна трымаць рукі ў кішэнях і цыгарэту ў роце. Усмішка ў час прывітання палепшыць агульны настрой!

Міжнародны этыкет прывітанняў, як правіла, аднолькавы: у рознай форме рознымі спосабамі жадаць адзін аднаму добрага дня, ранку або вечара, здароўя, працоўных поспехаў і дабрабыту.

Формулу прывітання выбірайце тую, што найбольш стасуецца да сітуацыі. У прывітанні паспрабуйце выказаць сваю добразычлівасць і сімпатыю. Словы прамаўляйце выразна, не спяшайцеся. Не лянуйцеся ўсміхнуцца чалавеку ці людзям, да якіх вы звяртаецеся.

Этыкет паводзінаў у сям’і. Уменне паводзіць сябе ў сям’і – паказчык выхаванасці чалавека. Нельга аспрэчыць таго факту, што член сям’і, які трымаецца правілаў паводзін дома, не дапусціць дрэнных учынкаў у іншых абставінах, бо ён прывык кантраляваць сябе і свае паводзіны. Праз няўменне паводзіць сябе дома і ў грамадскіх месцах адбываецца не менш разводаў, чым праз нявернасць або п’янства. Вельмі важна ўсвядоміць сабе, што трымацца правілаў этыкету сярод сямейнікаў не менш важна і неабходна, чым сярод знаёмых і незнаёмых.

Грубасяе слова, гнеўна кінутае, балюча ўспрымаецца роднымі.

Адносіны да блізкіх патрабуюць выканання тых самых правілаў, што і ў адносінах з іншымі.

Напрыклад, недазваляльна выходзіць са спальні неахайна апранутым, з раскудлачанымі валасамі. Важна захоўваць тактоўнасць у адносінах з бацькамі, паміж цешчай і зяцем, свякроўю і нявесткай. Па правілах этыкету маладыя павінны выяўляць сваю павагу да цешчы (свекрыві), клапаціцца пра іх, быць уважлівымі і паважлівымі. І нават калі не збіраешся прыслухацца да парады, прыняць яе з удзячнасцю.

Пры стасунках з бацькамі важна памятаць, што ва ўсіх сітуацыях ім аддаецца перавага. За святочным сталом для іх – самае пачэснае месца, у аўтамабілі бацькі сядзяць ззаду. Як бацькі, так і маладыя павінны праяўляць тактоўнасць да блізкіх і паважлівае стаўленне да меркавання адно аднаго. Маладыя не павінны перакладаць клопаты аб дзіцяці на плечы бацькоў. Догляд дзіцяці – абавязак маладой сям’і, а бацькі па неабходнасці і магчымасці будуць дапамагаць. Гэтую дапамогу патрэбна ўспрымаць з удзячнасцю.

Каб пазбегнуць канфліктных сітуацый, важна памятаць наступныя правілы:

– муж і жонка не павінны далучаць бацькоў для вырашэння сваіх сямейных праблем;

– калі зяць захоча мець прыхільнасць цешчы, то ён: а) дапаможа ёй ва ўсім, не чакаючы, калі яго папросяць, а таксама пастараецца выканаць усе, нават самыя нязначныя просьбы; б) не забудзе падарыць ёй кветкі на свята; в) пахваліць яе за “кулінарныя здольнасці”; г) падзеліцца сваімі поспехамі на рабоце; д) папросіць парады ў якім-небудзь пытанні;

– калі нявестка хоча атрымаць прыхільнасць свекрыві, то яна павінна выконваць усе тыя патрабаванні, якія маюць дачыненне да зяця;

– бацькі не ўмешваюцца ў адносіны маладых;

– свякроў або цешча ніколі не абгаворваюць нявестку або зяця пры ўнуках.

Муж і жонка павінны ведаць, што ў сямейным жыцці галоўнае – цяропенне і мудрасць.

Кожная жанчына добра разумее, што ад сваркі яна пацерпіць больш, чым муж.

Прычын, якія могуць прывесці да сямейнай сваркі, многа, асноўныя з іх:

– ігнараванне правілаў этыкету;

– несупадзенне поглядаў і густаў;

– разлад інтымных адносін;

– свавольныя паводзіны;

– грэбаванне гігіенай;

– няправільны разлік сямейнага бюджэту;

– непаразуменні з родзічамі.

Пастаянныя сваркі і спрэчкі падрываюць асновы сям’і, сямейную цеплыню адносін. Сямейныя адносіны на ўзаемным даверы заўсёды самыя моцныя. Не варта забываць, што сварка не мае пераможцаў, ёсць толькі пераможаныя. У сямейным жыцці не абысціся без сварак, аднак трэба старацца пазбягаць іх, праяўляць узаемапавагу, такт і цяропенне, што дазволіць захаваць роўныя, сяброўскія адносіны.

Харошы тон, які павінен валадарыць у доме, уключаючы ўсё – ад мэблі да ўзаемаадносін з іншымі, – ідзе ад высілкаў і клопатаў гаспадыні, яе добрасумленнасці і самаахвярнасці. Прыкладам добрага тону ёсць сама гаспадыня, якая трымае парадак, выяўляе беражлівасць, ахайнасць.

Добрая атмасфера ў сям’і, любоў, давер, узаемаразуменне, падтрымка – тое, што дае магчымасць выгадаваць дзяцей добрымі і шчырымі. Прыклад саміх бацькоў больш важны, чым словы і павучанні.

У большасці характар і псіхіка дзяцей фарміруюцца на прыкладзе адносінаў паміж бацькамі. Можна тысячу разоў сказаць дзіцяці, каб не гаварыла ў час сьнеданьня, абеду, вячэры, аднак калі маці праз пяць хвілін пасля заўвагі дзіцяці стане гучна выясняць адносіны з мужам або смяяцца, то павучанне не падзейнічае.

У хаце, дзе ёсць малое дзіця, трэба глядзець не на яго паводзіны, а на свае. Дзеці хутка пераймаюць дрэнныя прывычкі. Недапушчальна выясняць адносіны дарослых пры дзецях.

Дзяцей з самага раньняга дзяцінства трэба прывучаць да таго, што ёсць правілы, выкананне якіх павінна быць нормай. Асноўныя з іх наступныя:

- трымацца матываванага “нельга”;
- не перабіваць старэйшых падчас гутаркі;
- карыстацца словамі “дзякуй”, “калі ласка”, “добры дзень”;
- акуратна весці сябе за сталом;
- умець карыстацца лыжкай і відэльцам;
- навучыцца акуратна і правільна есці;
- прывучаць дзяцей да парадку, правілаў асабістай гігіены;
- клапаціцца пра чысціню вопраткі.

Узорам бацькоўскіх парад можа служыць ліст Міхала Клеафаса Агінскага сыну Ірэнішу (у сувязі з падарожжам апошняга на вучобу ў Італію; 1825).

“Дзіця маё, ты пакідаеш бацькоўскі дом і з гэтага першага кроку пачынаецца новы этап твайго жыцця, з гэтага моманту ты можаш сказаць сабе – я пачынаю жыццё. Задумайся і памяркуй разважліва над гэтым словам “жыццё”: гэта не толькі праца жыцця, якая з’яўляецца агульнай для ўсіх жывых істот, але і ўменне жыць – дзеля гэтага трэба задумацца аб сродках і сэнсе жыцця. Няхай гэтыя словы “меркаваць, думаць” не палохаюць цябе, мой дарагі сын. Няма такога ўзросту, якому не быў бы ўласцівы розум, а навука жыцця такая ж, як і ўсе іншыя, якія было б можна вывучыць, калі толькі прызвычаіцца засяроджвацца на самім сабе, вывучаючы сябе, пераймаючы парады, якія даюць людзі, што будуць весці цябе першымі шляхамі твайго жыцця. Я не далучаю сябе да ліку такіх навадыроў, але з дапамогай гэтага ліста буду размаўляць з табой так, як быццам бы быў побач, даючы парады і наказы, і, магчыма, яны будуць апошнія, калі толькі Боская воля не дасць мне шчасця ўбачыць цябе ізноў. Вось што я табе раю і наказваю:

1. Перад усім, засвой адну ісціну – чалавек гэта не прыхамаць лёсу, ён не нараджаецца без мэты. Усім ён абавязаны свайму Творцы – Богу, рэлігіі – гэта яго абавязак, без яго чалавек нішто, усяго толькі нязначная

лічба. Перш за ўсё будзь хрысціянінам – рэлігію людзям даў сам Гасподзь, спачатку будзь проста вернікам, але намагайся стаць вернікам па перакананні. Усё, што зараз тут я табе апавяду, ты яшчэ не зусім зразумееш, але аднойчы пераканаешся, што гэта запаведзь змяшчае тое, што спатрэбіцца, каб стаць шчаслівым.

2. Ні на імгненне не забывай нічога з таго, чым ты абавязаны сваёй самай першай дабрадзеіцы – тваёй Маці. Нічога з таго, што яна дала табе аднойчы, якая любіць цябе з такой пяшчотай, меры якой ты яшчэ не зразумеў, але якую ты зможаш зведаць і спраўдзіць, намагаючыся быць яе вартым. Ты дасягнеш поспеху, дзякуючы добрай і цвёрдай волі, усё залежыць толькі ад цябе. Прызвычайся нічога не гаварыць, папярэдне не запытаўшыся ў сябе: “А мая маці, ці ўхваліць, ці не?..” І калі на гэтае пытанне тваё сумленне адкажа – мая матуля гэта ўхваліць, – тады дзейнічай смела, тваё пачуццё цябе не падмане. Калі яно скажа табе адваротнае, устрымайся, і ты пазбавішся ад памылкі і згрызотаў сумлення. Прымаючы гэта да ўвагі, ты ўспомніш пра тое, што яна табе наказвала і прасіла рабіць. Добра падумай, сыноч, над гэтым словам “прасіць”: ці зможаш ты адмовіць просьбе Маці, такой добрай, пяшчотнай і каханай, як яна! Яе просьбы наконт тваіх паводзінаў такія:

3. Будзь заўсёды раннім – падмайся на золку, як толькі пабудзяць, адразу падмайся і не давай часу для сну і ляготы, перамагай сябе. Першае і неабходнае – прасі захаваць тваю цудоўную Матулю, прасі блаславіць тваіх родных і самога цябе накіраваць на шлях дабрачыннасці. Затым, пасля гэтай першай справы, другая – гігіена. Чысціня цела ўплывае на чысціню душы.

4. Што да ежы, то ты павінен пазбягаць празмернасці, асабліва ў віне (калі не, то гэта дрэнна адаб’ецца на тваім здароўі, і ты гэта ведаеш), троху віна (на 2 пальцы), гэта ўсё, што ты можаш сабе дазволіць. Не захапляйся таксама і півам, лепш за ўсё для цябе і твайго здароўя – гэта прахалодныя напоі. Трэба, каб ты ведаў, што празмерная прага – гэта вынік дрэннай звычкі ці пашкодванага страўніка, таму трэба пазбягаць залішняга ў ежы і пітве – усяго таго, што можа нашкодзіць здароўю.

5. Ты зберажэш сваё здароўе, калі будзеш захоўваць чысціню, а таксама і рэжым, выконваючы практыкаванні. Ёсць два віды гімнастыкі, да якіх у цябе ёсць слабасць – гэта язда вярхом і плаванне. Я хачу, каб ты іх развіваў і надалей, але каб рабіў гэта з асцярогай, якой яны патрабуюць. Спачатку я спадзяюся на чалавека, ад якога ты будзеш залежаць і давяраць, як наезніку, каб разлічваць на яго разважлівасць. Што да плавання, то я мушу цябе папярэдзіць, што ты павінен добра зразумець, што ёсць вялікая розніца паміж плаваннем у моры, рацэ ці возеры. Абодва мы калісьці

плавалі, як рыбы, я бачыў, як ты смела кідаўся ў ваду, гэта давала мне самае вялікае задавальненне. Але там, дзе мы праводзілі лета, мы скакалі ў мора з лодкі. Там было глыбока і далёка да дна; а большасць рэкаў заўсёды з цячэннем, і ў азёрах на дне трава, ціна і багна – гэта вельмі небяспечна для нырцоў. Купаючыся, не забывай аб розніцы плавання ў рацэ, моры ці возеры – памятай пра ўсё, што я табе кажу.

6. Дзень трэба заканчваць так, як і пачынаў – з малітвай, успамінаючы тваю добрую матулю, яе клопаты аб табе. Прааналізуй сябе – ці ацаніў ты на працягу мінулага дня гэтыя яе клопаты і дабрыню. Калі ты гэта зрабіў, то ўсявышні і тваё сумленне пашлюць табе спакойны сон. Але, калі, на бяду, ты гэтага не зрабіў, трэба папрасіць прабачэння ва ўсявышняга, шчыра пакаяцца з рашэннем выправіцца і заспакоіць сваё сумленне, без чаго не можа быць сапраўднай радасці ў жыцці.

7. Для паслуг я адпраўляю з табою Санці, слугу, які 3 гады апякуецца табою. Трэба да яго ставіцца з пяшчотаю і дабрынёю і нават удзячнасцю, таму што ён пакідае сваю жонку і дзяцей, каб ехаць з табою. Але паміж дабрынёю і фамільярнасцю ёсць вялікая розніца. Першае – вялікадушнасць сэрца, другое – з-за пасрэднасці і пошласці. Нарадзіўшыся без патрэбы абслугоўваць, а быць тым, каго абслугоўваюць, ты абавязаны гэтаму перавагай выпадковасці, таму няма ніякай прычыны гэтым ганарыцца, тым не менш, гэтая перавага дадзена табе. Табе трэба намагацца выхаванасцю і высакародствам пачуццяў, якія, надаючы табе сапраўдную значнасць, будуць табе доказам, што ўсё гэта ты маеш толькі па волі выпадку.

8. Каб замацаваць тваю звычку самааналізу, няма нічога лепей, чым завесці дзённік, каб запісваць усе свае ўчынкі і, асабліва, свае думкі. Гэтая звычка мае падвойную выгоду: звычка засяроджвацца на самім сабе, заглядаць у сябе, захаваць сябе; другое – сфарміраваць стыль, здольнасць пісаць, становячыся пісьменнікам. Гэта прыдуманая добра, бо звычка саманазірання яшчэ спрыяе лепшаму запамінанню падзей. Я вельмі задаволены, што гэтая звычка ёсць і ў тваіх сяцёр.

9. А зараз пра тое, што да тваіх заняткаў – тваёй вучобы. Гэты пункт спатрэбіцца, каб пазнаёміць цябе з маімі поглядамі. Я прадказваю табе кар’еру дыпламата, таму што яна, спадзяюся, падыдзе табе больш за ўсё. Неабходна, каб твае заняткі былі накіраваны для дасягнення гэтай мэты. Для пачатку – лекцыі па гуманізме. Ты ўжо валодаеш асновамі грэцкай мовы і мог бы, каб захацеў, валодаць ёй лепей. Неабходна табе прыкласці ўсе намаганні, таму што, я ўпэўнены, вывучэнне дзвюх класічных моў можа быць адначасовым, тым болей, што грэцкая мова папярэднічае лацінскай і дапамагае вывучэнню апошняй. З некаторага часу рамантызм у літаратуры, тое ж самае, што «cholera mortus» для народаў, але гэтая бяда

пройдзе, як і ўсе іншыя – добрае і прыгожае застанеца такім назаўсёды, таму што дабро і прыгажосць так, як і ісціна, не змяняюцца ніколі. Тое, што распавёў табе тут у гэтым наказе, вышэй за тваё разуменне, але пачакай, пройдзе час і ты згодзішся са мной, што не можа быць добрых і моцных ведаў, калі яны не грунтуюцца на веданні гэтых дзвюх класічных моў.

10. Я не буду паглыбляцца ў дэталі розных галін гістарычных і філасофскіх ведаў, якія ты павінен будзеш спасцігнуць, каб затым служыць з гонарам; парадак пераемнасці рэчаў, як і выбар сродкаў, заўсёды ў распараджэнні адукаванага чалавека. Я хачу далучыць яшчэ адно маё пажаданне – вывучаць сучасныя замежныя мовы, што неабходна для тваёй кар’еры, якую ты сабе выбараш. У гэтую пару твайго жыцця памяць твая такая добрая, што авалодаць мовамі будзе лёгка, і гэта, у выніку, будзе вельмі карысна для цябе, таму што несумненна дапаможа табе далей зрабіць кар’еру.

11. Недастаткова толькі размаўляць з Санці, бо гэта ўсяго толькі мова вуліцы Фларэнцыі. Трэба добра вывучыць мову, неабходна яе разумець і любіць. Дзеля гэтага трэба чытаць кнігі лепшых італьянскіх аўтараў і трэба пісаць на гэтай мове. Лістуйся на італьянскай мове са сваімі сёстрамі.

12. Пасля таго, як ты скончыш падрыхтоўчыя заняткі, ты будзеш працягваць навучанне ва Універсітэце. Намагайся заслужыць добразычлівасць тваіх аднакурснікаў роўнымі паводзінамі, прыязнымі і ветлівымі, для ўсіх аднолькавымі. Бываюць студэнты неспакойнага характару, якім падабаецца шукаць сварак са сваімі таварышамі. Гэта чума, якой трэба пазбягаць з найлепшай стараннасцю, і самы лепшы сродак пазбягаць гэтага (я ўказваў табе вышэй) – быць з усімі як мага больш ветлівым і не ўцягвацца ў справы, якія ты лічыш для сябе непрымальнымі. Сапраўдная мужнасць у тым, каб быць непахісным і нязменным у выкананні сваіх абавязкаў. Часцей той, хто баіцца славы баязліўца і сваю ганарыстасць выдае за смеласць – той і ёсць баязлівец і даносчык. Апошняе лічыцца ў грамадстве самым агідным.

13. Поўная паслухмянасць і давер да чалавека, які згодзіцца ўзяць на сябе клопат пра твае паводзіны і заняткі. Самы лепшы сродак заваяваць яго добразычлівасць – гэта адказна ставіцца да сваіх абавязкаў. Думай заўсёды пра чалавека, які будзе нас замяняць. Ты павінен паважаць і слухаць яго, як свайго бацьку.

14. На час тваёй вандроўкі ўсе клопаты пра цябе захацелі ўзяць на сябе цёця і дзядзя Далгарукія і апекавацца табой, як маці і бацька, да таго моманту, як вярнуць цябе ў рукі Боскай Волі, якая заменіць іх потым. Няма патрэбы табе казаць, як ты павінен сябе паводзіць са сваімі вялікадушнымі

роднымі. Я вельмі добра думаю пра цябе, мой дружа, і ўпэўнены ў тым, што ты прыкладзеш усе намаганні, каб заслужыць іх прыязнасць, што ты будзеш цаніць іх волевыяўленне.

Бывай, сыноч, хай Неба бласлаўляе цябе, як я гэта раблю ад ўсяго сэрца. Пішы нам не меней за два разы на месяц. Хай давер і праўда заўсёды водзяць тваім пяром. З якім задавальненнем мы будзем даведвацца аб усіх тваіх поспехах, якія залежаць толькі ад цябе, і толькі ад цябе залежыць, калі надыдзе той шчаслівы дзень, калі мы ізноў зможам цябе абняць. Калі ты нас любіш так, як я спадзяюся, гэта павінна цябе падтрымаць ва ўсіх тваіх пачынаннях. Не страць нічога з таго, што я табе наказваў на працягу 3 гадоў. Выкарыстоўвай мае наказы, каб вытрымаць экзамен, і гэта будзе адзіным сродкам, каб ты змог выканаць адну з сваіх мэт у Італіі, перад тым, як мы зноў убачымся, каб потым ужо ніколі не расставацца”.

Этыкет паводзінаў гасцей. Агульнавядома, што ў госці ходзяць толькі па запрашэнні. Прыняўшы прапанову, пастарайцеся абавязкова прыйсці, у адваротным выпадку вы пакрыўдзіце гаспадароў. Калі ж па нейкай прычыне вы не зможаце быць у гасцях, абавязкова патэлефануйце і папрасіце прабачэння.

Калі вас запрасілі асабіста, нетактоўна пытацца пра склад гасцей. Калі той, хто запрашае, палічыць патрэбным, то сам вам паведаміць.

Перад візітам патрэбна прадумаць, у што вы будзеце апрануты, якія кветкі і падарункі будуць дарэчныя. Варта памятаць, што родныя і сябры хочуць бачыць вас, а не вашу сукенку. Паявіцца патрэбна ў дакладна прызначаны час. Спазняцца і прыходзіць раней – непрыстойна. Прымушаць іншых чакаць – праяўленне непавагі не толькі да гаспадароў, але і да астатніх гасцей. Нельга прыходзіць у госці ў дрэнным настроі. Калі настрой безнадзейна сапсаваны, то лепш пазваніць і адмовіцца ад сустрэчы за пятнаццаць мінут да пачатку.

Кветкі дорацца гаспадыні са словамі віншавання або падзякі.

Першая ў кватэру заходзіць жонка, потым муж. Павітацца спачатку патрэбна з гаспадаром і гаспадыняй за руку. Замужняй гаспадыні мужчына можа пацалаваць руку. Затым павітацца з гасцямі: з кожным, калі іх не многа, або паклонам з усімі адразу. З тым, каго вы не ведаеце, вас пазнаёміць гаспадар. Варта памятаць, што даму не прадстаўляюць мужчыну. Мужчына заўсёды знаёміцца сам. Маладзейшых па ўзросце мужчын і жанчын прадстаўляюць старэйшыя.

Не варта прыводзіць з сабою ў госці незнаёмых гаспадарам людзей. Без папярэдняй дамовы нельга прыводзіць дзяцей, а таксама браць жывёл.

Калі маеце патрэбу перагаварыць з кім-небудзь з гасцей, то не клічце яго, а лепей падыдзіце і, прамовіўшы традыцыйную фразу “*Прашу прабачэння*”, загаварыце з ім. Ні ў якім разе не тузайце яго за рукаў і не ляпайце па плячы.

Выхаваны чалавек не сядзіць з панылым тварам, а з добразычлівай усмешкай забаўляе іншых гасцей. Падчас гасціны не разглядвайце прадметы інтэр’еру, не глядзіце пільна на субяседніка. Выхаваны чалавек ніколі не будзе распытваць пра тое, за якую цану куплена нейкая рэч. У гасціне не прынята размаўляць пра справы, якія цікавяць толькі вас і вашага субяседніка. Нельга шаптацца. Нетактоўна расказваць пра сябе і пра свае справы, хваробы, няўдачы.

Калі гасцей нямнога, то мужчыны, асабліва гаспадар, павінны сачыць за тым, каб ні адна з жанчын не заставалася ў адзіноце і не сумавала. Але і быць вельмі надакучлівым таксама нельга.

Не абыходзьце ўвагай сталых людзей.

Калі ў гасцях вы незнарок нешта разбілі, то не прапануйце ў якасці кампенсацыі грошы. Варта купіць разбітую рэч у краме і прынесці яе гаспадарам, папрасіўшы прабачэння.

Непрыгожа адмаўляцца ад пачастункаў у гасцях. Калі вы на дыеце, то вазьміце невялікую порцыю і ежце яе пакрысе. Калі вы не п’яце і не ясце мяса, то папярэдзьце гаспадыню пра гэта загадзя.

Выхаваны чалавек пахваліць гаспадыню за смачны пачастунак.

Дзелавы этыкет. Для таго, каб знайсці і ўладкавацца на работу, трэба скласці рэзюмэ. Добра, калі ў вас ёсць рэкамендацыйны ліст.

Атрымаўшы прапанову з’явіцца на субяседаванне, патэлефануйце ў арганізацыю, удакладніце дату і час вашага прыходу; гэтым вы праявіце павагу да фірмы і пакажаце, што цэніце час іншых людзей.

Лепей прыехаць на субяседаванне раней, чым спазніцца.

Сустрэча з начальнікам – гэта свайго роду ваша прэзентацыя.

На субяседаванне варта з’яўляцца ў класічным касцюме. Адзенне не павінна быць кідкім, легкадумным, некласічных фасонаў.

Ваш выгляд павінен гаварыць пра тое, што вы адпачылі, выпаліся і задаволены жыццём.

Зайшоўшы ў кабінет, ні ў якім разе не сядайце, пакуль гаспадар кабінета не папросіць вас прысесці.

Сачыце за так званымі “падсвядомымі рухамі”: не пачэсвайце вуха, не круціце ў руках алоўка і інш.

Расказ пра сябе павінен быць кароткім, таму яго неабходна прадумаць загадзя.

На пытанні, якія адносяцца непасрэдна да вашай працоўнай дзейнасці, адказвайце ўпэўнена і выразна.

Калі ў вас ёсць візітоўка, то ўручыце яе працадаўцу пасля прывітання або пакладзіце перад сабою на стол.

Падчас размовы кантралюйце свае рухі, сачыце за маўленнем, абдумвайце кожную фразу, не апускайце вачэй долу і ні ў якім разе не абапірайцеся на стол.

Адказвайце толькі на тые пытанні, якія вам задаюць.

Уважліва выслухайце ўсё, што вам скажуць, і, калі не можаце адразу прыняць рашэння, перапытайце яшчэ раз пра моманты, якія выклікалі сумненне.

Калі вас не задаволілі ўмовы працы, то вы ў любы момант можаце ветліва адмовіць і развітацца.

Пры двухбаковай зацікаўленасці ваш начальнік першы прапануе абмеркаваць фінансавы бок.

Уважлівы начальнік павінен аднолькава адносіцца да ўсіх супрацоўнікаў і пастаянна праяўляць да іх увагу.

Раніцай начальнік павінен павітацца з усімі, а пад канец працоўнага дня развітацца і пажадаць поспехаў у службовых і асабістых справах.

Службовы этыкет – найважнейшы бок маралі прафесійных паводзін супрацоўніка. Валоданне ім – неабходная прафесійная якасць, якую трэба набываць і пастаянна ўдасканальваць. Захаванне службовага этыкету, уменне культурна паводзіць сябе асабліва важна пры зносінах з прадстаўнікамі замежных фірмаў, пры выездзе для падпісання кантрактаў за мяжу. Такім чынам, веданне этыкету зносін, уменне культурна паводзіць сябе – аснова поспеху ў працоўнай дзейнасці чалавека.

Этыкет – з’ява гістарычная. Правілы паводзін людзей змяняліся разам са зменамі ўмоў жыцця грамадства, пэўнага сацыяльнага асяроддзя. Этыкет з’явіўся ў перыяд зараджэння абсалютных манархій. Прытрымлівацца вызначаных правіл паводзін, цырыманіялу было неабходна для ўзвялічвання царскіх асоб: імператараў, каралёў, цароў, князёў, прынцаў, герцагаў і г. д., для замацавання іерархіі самога класавага грамадства. Ад валодання этыкетам, выканання яго правіл часта залежыла не толькі кар’ера, але і жыццё чалавека. Так было ў Старажытным Егіпце, Кітаі, Рыме, Залатой Ардзе. Парушэнне этыкету прыводзіла да варожасці паміж плямёнамі, народамі і нават да войнаў.

Грамадскі прагрэс спрыяў узаемапранікненню правіл паводзін, узбагачэнню культур. Працэс узаемага ўзбагачэння правіламі паводзін дазволіў выпрацаваць узаемапрымальны, прызнаны ў галоўных рысах этыкет, які замацоўваецца ў звычаях і традыцыях. Культура паводзін у

службовых зносінах немагчымая без захавання правіл вербальнага (слоўнага, маўленчага) этыкету, звязанага з формамі і манерамі маўлення, слоўнікавым запасам, г. зн. з усім стылем прамовы, прынятым у зносінах дадзенага кола людзей. Існуюць гістарычна напрацаваныя стэрэатыпы маўленчых зносін. Гэта словы *спадар, спадарства і спадарыня*. Сярод іншых сацыяльных груп падобныя звароты пакуль шырока не ўжываюцца, і часта людзі адчуваюць пачуццё ўнутранага дыскамфорту на паседжаннях або сходах, бо не ведаюць, як звярнуцца адзін да аднаго: слова *“таварыш”* на сённяшні дзень з’яўляецца неактуальным, а іншыя суразмоўцы да *“спадароў”* відавочна “не дараслі”. Таму вельмі часта ў транспарце, у краме, на вуліцы мы чуем зневажальныя фразы: *“Гэй, мужчына, пасуньцеся!”*, *“Жанчына, прабіце талончык!”* і г. д.

Сярод службоўцаў зварот *“спадар”* мае права на жыццё, бо гэтая форма звароту не пазычаная. Бяздумныя пазычанні, якія ўжываюцца часцей за ўсё, як правіла, рэжучь слых. *“Спадар”* – спрадвечна беларускае слова. Яно мае самае распаўсюджанае значэнне як форма ветлівага звароту да асобы або групы асоб. Акрамя таго, у іншым яго значэнні – *“уласнік”* – ёсць і паважлівае стаўленне да чалавека.

У службовай гутарцы трэба ўмець даць адказ на любое пытанне. Нават пры адказе на самае простае, якое чуецца штодзень: *“Як справы?”*, заўсёды неабходна памятаць пра пачуццё меры. Нічога не адказаць – няветліва; буркнуць: *“Нармальна”* і прайсці міма – таксама няветліва; пачаць расказваць пра свае справы – праславіцца занудай. У такіх выпадках службовы этыкет прапануе адказаць прыкладна наступнае: *“Дзякуй, усё добра”*, *“Дзякуй, пакуль жаліцца грэх”*, і ў сваю чаргу пацікавіцца: *“Спадыюся, што і ў Вас усё ідзе добра?”*. Такія адказы нейтральныя, яны задавальняюць усіх.

У вербальных зносінах службовы этыкет мае на ўвазе ўжыванне розных псіхалагічных прыёмаў. Адзін з іх – *“формула пагладжвання”*. Гэта слоўныя звароты-пажаданні тыпу: *“Поспехаў Вам!”*, *“Жадаю поспеху!”* і інш.

У маўленчым этыкеце працоўных людзей вялікае значэнне маюць кампліменты – прыемныя словы, якія выяўляюць пахвалу, падкрэсліваюць густ у вопратцы, знешнасці або адзначаюць разумовыя здольнасці партнёра. Камплімент, тым больш, калі партнёр – жанчына, – неабходная частка маўленчага этыкету. Падчас дзелавых зносін заўсёды ёсць рэальная магчымасць для кампліментаў. Яны натхняюць вашага справавога партнёра, надаюць яму ўпэўненасць, ухваляюць. Асабліва важна памятаць пра камплімент, калі вы маеце справу з новым супрацоўнікам.

За час працоўнай дзейнасці людзей склаліся правілы маўленчага этыкету, якія павінен выконваць кожны чалавек, каб дасягнуць павягі і поспеху ў працы:

– не варта ўступаць у кантакт, калі суразмоўца заняты тымі або іншымі справамі;

– пачынаць гутарку трэба са слоў *Вам не здаецца...* або *Вы не маглі б...*, а не са слоў *я, мне*;

– вельмі хуткае шматслоўнае маўленне стварае ўражанне пра чалавека як ненадзейнага, неабавязковага;

– занадта павольнае маўленне выклікае раздражненне, прымушае падумаць пра запаволеныя рэакцыі гэтага чалавека, неаператыўнасці ў справах адносінах;

– падвышаць эмацыйны тонус суразмоўцы – гэта значыць прысвоіць яму пажаданыя якасці: напрыклад, *“Ведаючы Вашу стараннасць...”*, *“Вы такі настойлівы...”*, *“Ваша дасведчанасць вельмі цікавая для нас у рашэнні гэтай праблемы”*;

– пры выбары слоў трэба імкнуцца ўжываць простыя, агульнавядомыя і ўсім зразумелыя словы. Але адначасова гэтыя словы павінны найбольш праўдзіва і поўна выражаць вашу думку. Нярэдка разумнае, добрае маўленне псуюць словы-паразіты;

– падчас звароту да суразмоўцы варта імкнуцца правільна запомніць яго імя і імя па бацьку. Запомніўшы імя і нязмушана ўжываючы яго, вы робіце чалавеку тонкі камплімент. Калі забыць імя або, яшчэ горш, няправільна яго напісаць – значыць паставіць сябе ў вельмі невыгоднае становішча;

– падчас перамоў і ў дзелавых зносінах варта называць імя ў тым варыянце, як яго абазначыў сам суразмоўца;

– абавязкова трэба быць уважлівым да суразмоўцы, варта цаніць яго аргументы, нават калі яны слабыя.

Правілы для асоб, да якіх звяртаюцца:

– калі хто-небудзь звярнуўся да вас, неабходна перапыніцца і выслухаць;

– неабходна мець такт, цярдпенне выслухаць усё ўважліва да канца. У крайнім выпадку тактоўна перанясіце час гутаркі або папрасіце звярнуцца да іншага супрацоўніка;

– ніколі не перабівайце суразмоўцу, нават калі ў вас наспела пытанне;

– зацікаўленасць падкрэсліваецца позіткам, мімікай, жэстамі.

Такім чынам, службовы маўленчы этыкет адыгрывае важную ролю ва ўстанаўленні кантакту паміж суразмоўцамі, падтрыманні добразычлівых зносінаў і замацаванню доўгіх працоўных узаемаадносін.

У працоўным жыцці дастаткова часта патрабуецца праводзіць *нарады*. Службовым этыкетам рэгламентуюцца некаторыя правілы правядзення гэтага віду дзейнасці. Дзелавыя нарады трэба імкнуцца праводзіць прыкладна за гадзіну. Калі тэрміны нарады зацягваюцца, значыць, яна дрэнна падрыхтаваная. Варта памятаць, што калектыўнае вырашэнне пытанняў – выключэнне з правілаў, а не правіла. Калектыўная адказнасць не вядзе да вырашэння пытання, таму што кожны павінен адказаць за свой участак працы. Калі трэба вырашыць сур'ёзную праблему, то, як правіла, запрашаюць тых спецыялістаў, якім яна непасрэдна вядомая. Выказацца павінны па чарзе, пачынаючы ад ніжэйшых па статусе, заканчваючы галоўнымі спецыялістамі. Важна імкнуцца праводзіць нарады рэгулярна: у адныя і тыя ж дні, у адзін і той жа час, у адным і тым жа памяшканні (пакоі, зале). Гэта варта рабіць па прычыне дысцыплінавання супрацоўнікаў: у адваротным выпадку ніколі не ўдасца ўсіх сабраць.

Этыкет тэлефонных размоў. Вядома, якое вялікае месца ў сучасным жыцці займае тэлефон. Гутаркі па тэлефоне ў значнай ступені выцясняюць асабістыя зносіны і прыватную перапіску. Таму пры вывучэнні любой мовы важна ведаць, якія маўленчыя формулы прыняты пры гутарцы па тэлефоне. Пры гэтым жэсты і міміка не могуць быць выкарыстаны, і роля стэрэатыпаў зносін павялічваецца. Да таго ж часта існуе неабходнасць зрабіць гутарку больш кампактнай, карацейшай, што таксама ўзмацняе ролю традыцыйна ўжывальных частотных формул. Гэтыя формулы маюць нацыянальную своеасаблівасць. Да ліку такіх традыцыйных формул адносяцца перш за ўсё зачыны тэлефонных гутарак – першая рэпліка асобе, якая зняла трубку, спосабы запрашэння суразмоўцы да тэлефона і адказы на гэтае запрашэнне.

У беларускім маўленчым калектыве прыняты наступныя рэакцыі на тэлефонны званок:

у гутарцы і нейтральна: *Алё! Так!*;

з адценнем афіцыйнасці: *Слухаю! Я слухаю; Вас слухаюць; Слухаю вас!*;

афіцыйны адказ: “прозвішча + слухае”: *Пятроў слухае*; “назва ўстанова”: *Паліклініка; Гасцініца*; “ля тэлефона + прозвішча”: *Смірнова ля тэлефона*.

Пачуўшы падобны адказ, суразмоўца просіць запрасіць да тэлефона таго, хто яму патрэбен:

у гутарцы: *Можна Васю? Вася дома?*;
нейтральна: *Можна запрасіць Кацю? Запрасіце, калі ласка, Кацю*;
у кадыфікаванай мове: *Будзьце ласкавы, Алену Іванаўну; Калі ласка, Яўгенію Васільеўну.*

Слухач можа адказаць:

у гутарцы і нейтральна: *Гэта я; Так, гэта я; Зараз ён (яна) падыдзе; Зараз я яго (яе) паклічу; Яго (яе) няма дома; Ён (яна) выйшаў (выйшла); Што яму (ёй) перадаць? Хто яго (яе) пытае? Патэлефануеце пазней; Прабачце,/ хто гаворыць (тэлефануе)?*;

з адценнем афіцыйнасці: *Я вас слухаю*;

састарэлае: *З кім маю гонар?*

Калі размоўца няправільна набраў нумар, ён можа пачуць: *Вы не туды патэлефанавалі; Вы памыліліся (нумарам); Тут такіх няма.*

Сучаснае службовае жыццё немагчыма ўявіць без тэлефона. Дзякуючы яму, у шмат разоў павышаецца аператыўнасць вырашэння мноства пытанняў і праблем, адпадае неабходнасць дасылаць лісты, тэлеграмы або здзяйсняць паездкі ў іншую ўстанову, горад для высвятлення ўмоў якой-небудзь справы. Па тэлефоне можна зрабіць вельмі многае: правесці перамовы, аддаць распараджэнні, выказаць просьбу і інш.

У тэлефоннай гутарцы ў параўнанні з пісьмовымі зносінамі ёсць адна важная перавага: яна забяспечвае бесперапынны двухбаковы абмен інфармацыяй незалежна ад адлегласці. Але да службовай тэлефоннай гутаркі трэба рыхтавацца. Кепская падрыхтоўка, няўменне вылучаць галоўнае, лаканічна, ёміста выкладаць свае думкі прыводзяць да значных страт працоўнага часу. Аснова паспяховага правядзення службовай тэлефоннай гутаркі – кампетэнтнасць, тактоўнасць, добразычлівасць, валоданне прыёмамі вядзення гутаркі, імкненне аператыўна і эфектыўна вырашыць праблему або аказаць дапамогу ў яе рашэнні.

Трэба памятаць, што тэлефон пагаршае недахопы маўлення; хуткае або запаволенае вымаўленне слоў ускладняе ўспрыманне. Асабліва варта назіраць за вымаўленнем лічбаў, уласных імёнаў, зычных гукаў. Калі ў гутарцы сустракаюцца назвы гарадоў, пасёлкаў, уласныя імёны, прозвішчы і інш., якія дрэнна ўспрымаюцца на слых, іх трэба прамаўляць па складах або нават перадаваць па літарах.

Этыкет службовай тэлефоннай гутаркі мае шэраг рэплік для кантактаўстанаўляльных зносін. Напрыклад: *“Як Вы мяне чуеце?”*, *“Не маглі бы Вы паўтарыць...?”*, *“Выбачайце, але вельмі дрэнна чуваць”*, *“Прабачце, я не пачуў, што Вы сказалі”* і інш.

Званок з хатняга тэлефона супрацоўніку, калегу для службовай гутаркі можа быць апраўданы толькі сур’ёзнай прычынай. Забараняецца

тэлефанаваць пасля 22 гадзін, калі для гэтага няма тэрміновай неабходнасці або не атрымана папярэдняга згода на гэты званок.

У телефоннай гутарцы 30–40 % займаюць паўторы слоў, фраз, непатрэбныя паўзы і лішнія словы. Такім чынам, да телефоннай гутаркі трэба добра рыхтавацца: загадзя падабраць усе матэрыялы, дакументы, мець пад рукой неабходныя нумары тэлефонаў, адрасы арганізацый або патрэбных асоб, каляндар, аўтаручку, паперу.

Першай жа фразай імкнуча зацікавіць суразмоўцу. Варта трымаць у памяці даты і нумары дакументаў, афіцыйных матэрыялаў, якія маюць дачыненне да гутаркі, спрабаваць спрагназаваць контраргументы суразмоўцы і свае адказы яму. Калі адбываецца дамова па некалькіх пытаннях, то спачатку паслядоўна заканчваецца абмеркаванне аднаго пытання, а пасля ўжо адбываецца пераход да наступнага. З дапамогай стандартных фраз трэба імкнуча адасобіць адно пытанне ад іншага, напрыклад: *“Такім чынам, па гэтым пытанні мы дамовіліся?”*, *“Магу я лічыць, што па гэтым пытанні мы дасягнулі дамоўленасці?”*, *“Як я Вас зразумеў (у гэтым пытанні), мы можам разлічваць на Вашу падтрымку?”* Гутарка па кожнай тэме павінна заканчвацца пытаннем, якое патрабуе адназначнага адказу.

Віртуальная прастора і праблема маўленчага этыкету. Віртуальны дыскурс толькі пачынае даследавацца, што звязана ў першую чаргу з вывучэннем апасродкаванай камунікацыі праз інтэрнэт, якое пачалося зусім нядаўна. Даследуюцца асобныя жанры віртуальнага дыскурсу: чаты, форумы, сеткавыя канферэнцыі – тэарэтычныя ж аспекты спарадычна прадстаўлены ў асобных артыкулах, якія часта публікуюцца толькі ў электронным выглядзе. Штучна створаная віртуальная прастора прэзентуе і штучнае камунікацыйнае асяроддзе, у якім “існуюць” штучныя камуніканты. Улічваючы, што ў якасці віртуальных камунікантаў выступаюць рэальныя асобы, камп’ютар можа разглядацца як тэхнічны сродак сувязі паміж удзельнікамі, а віртуальны дыскурс – як асобная з’ява. Вывучэнне праблем віртуальнай камунікацыі выклікае цікавасць не толькі для сацыяльнай філасофіі і псіхалогіі, але і для лінгвістыкі (у прыватнасці, для сацыялінгвістыкі, прагмалінгвістыкі і лінгвістыкі тэксту), таму тры гэтыя кірункі карыстаюцца агульнымі навуковымі дасягненнямі для больш аб’ектыўнай ацэнкі працэсаў, якія адбываюцца ў віртуальнай прасторы. Паводле меркавання А.Д. Агапава, інтэрнэт – гэта люстэрка сучаснай цывілізацыі, яе інфармацыйнае адлюстраванне. Адначасова – гэта і правобраз разнастайных грамадскіх адносін новага тыпу, іх узбагачэнне, дадаткова да традыцыйных “чалавек – прырода”, “чалавек – грамадства”, “чалавек – чалавек”, “чалавек – тэхніка”. Сярод сучасных даследчыкаў,

якія займаюцца праблемамі вывучэння віртуальнага (камп’ютарнага) дыскурсу варта назваць Г.К. Чахоўскага, Я.М. Галічкіну, Д.У. Галкіна, Л.Ю. Іванова, В.Ю. Несцерава, Н.Г. Баламут і інш. Г.К. Чахоўскі пад тэрмінам “віртуальны” (сінонім “камп’ютарны”) разумее наяўнасць спецыфічнай прасторы, штучна створанай пры дапамозе тэхнічных сродкаў, у якой існуе магчымасць інтэрактыўных зносін паміж суразмоўцамі. Віртуальны дыкурс – сукупнасць тэкстаў, аб’яднаных архітэмай Інтэрнэт і рэалізаваных у штучна створанай камунікацыйнай прасторы, якая прадугледжвае дыстантныя інтэрактыўныя зносіны віртуальных камунікантаў. На думку Я.М. Галічкінай, віртуальны дыкурс – гэта шматжанравая функцыянальная разнавіднасць публічнага маналагічнага і дыялагічнага маўлення, якая характарызуецца спецыфічнымі камунікацыйнымі сродкамі. Своеасаблівасць маўленчых зносін удзельнікаў камп’ютарнай камунікацыі заключаецца не толькі ў выкарыстанні прафесіяналізмаў, але і ў камбінацыі лексічных адзінак, якія адносяцца да розных стыляў і рэгістраў, утвораных у адпаведнасці з прагматычнымі ўстаноўкамі і мэтамі зносін у камп’ютарнай сетцы. Стасункі ў інтэрнэце набылі характар ананімнасці, што значна палегчыла працэс камунікацыі і знішчыла псіхалагічныя рамкі. Для віртуальнага дыскурсу таксама характэрна адсутнасць рэальнай статуснай і ўзроставай градацыі, якая замяняецца вызначанай ролевай мадэллю паводзін. Так, на ўзроўні форума або чата існуюць мадэратары і наведвальнікі. Мадэратары – група карыстальнікаў, якія маюць некаторыя прывілеі ў параўнанні са звычайнымі наведвальнікамі. Дзякуючы гэтаму, яны рэгулююць правілы маўленчых паводзін у той ці іншай сеткавай супольнасці, у тым ліку ўзровень доступу наведвальнікаў. Акрамя гэтых двух паняццяў, для характарыстыкі ўдзельнікаў віртуальнага дыскурсу выкарыстоўваюцца, як адзначае Г.К. Чахоўскі, тэрміны “жжысты”, “фарумчане”, “чатлане” (карыстальнікі Livejournal – “жывых часопісаў”, форумаў, чатаў), “віртуалы” (віртуальныя персанажы), “фрэнды” (віртуальныя сябры) і г. д. Віртуальны дыкурс умоўны і не мае часавых і прасторавых межаў. Дзякуючы гэтым уласцівасцям, узнікае магчымасць для камунікацыі паміж двума і больш суразмоўцамі ў рэжыме рэальнага часу, адначасова з любых рэгіёнаў свету, што выклікае “размыванне” дзяржаўных, нацыянальных, эканамічных, палітычных і культурных межаў.

У XXI ст. такія паслугі, як інтэрнэт, электронная пошта, сацыяльныя форумы і сеткі ўвайшлі ў штодзённае жыццё чалавека. Змены адбываюцца не толькі ў слэнгу, але і на ўсіх астатніх узроўнях. І гэта характэрна не толькі для беларускай мовы, але і для англійскай, нямецкай ці іншай якой. Сёння беларуская мова пачынае выкарыстоўвацца ў інтэрнэце, мабільнай

связі, рэкламе, іншых сродках камунікацыі. У розных колах грамадства цікаваць вызываюць змены, якія адбываюцца ў мове інтэрнэт-прасторы. Падтрымка функцыянавання мовы найбольш сучаснымі сферамі і сродкамі камунікацыі, прадстаўнікамі маладога пакалення (асноўнымі карыстальнікамі інтэрнэту) забяспечвае перспектыву існавання мовы ў будучыні. Калі чалавек трапляе ў пэўны маўленчы асяродак, калі чуе беларускую мову, то сам пачынае размаўляць па-беларуску. “Мяккая” граматыка інтэрнэт-паведамленняў, дапушчальнасць шматлікіх парушэнняў на ўсіх моўных узроўнях дазваляюць рускамоўным беларусам больш вольна адчуваць сябе падчас стасункаў па-беларуску і не саромецца свайго ўзроўню валодання мовай. На значнай колькасці вэб-старонак адлюстравана ўжыванне ўнармаванай мовы, аднак разам з тым можна сустрэць шматлікія сайты, якія, замест афіцыйна прынятай “наркамаўкі”, карыстаюцца “тарашкевіцай”. На ўзроўні фанетыкі для беларускай мовы ў інтэрнэце характэрна выкарыстанне фанетычных дыялектызмаў, паланізмаў, русізмаў, украінізмаў. Н.Г. Баламут адзначае, што паколькі пры стасунках па-беларуску ў рэальным жыцці шырока распаўсюджана ўжыванне элементаў рускай мовы і «тарашкевіцы», то гэты працэс набывае адлюстраванне і ў віртуальнай прасторы. Трасянка займае пэўную нішу ў камунікацыйнай прасторы і з’яўляецца натуральнай з’явай ва ўмовах білінгвізму. Напрыклад, інцярнет (ці іньцярнет: *Сёньня начавала на лецішчы, хацела нават застацца там на пару дзён, каб інцярнет не перашкаджаў рыхтавацца да складанага іспыту... але мяне гвалтоўна пабудзілі а 6-30 (аааа!) і адвезлі ў Менск... падрыхтоўка такім чынам адкладаецца на неабмежаваны тэрмін*) (прыклады сабраны Н.Г. Баламут); інцярфейс (ці іньцярфейс): *Нарэшце я пераклучыла інцярфейс. Цяпер я магу зноўку посьціць. Але неяк ужо ня хочацца. – Ілля, на старонцы маёй палядзі!!! – А што за мерапрыемства было?;*

мейсца: *На пытанне “Чаму няма ніводнае кнігі Васіля Быкава”, прадстаўнік амбасады адказаў “У нас проста не хапіла мейсца на Быкава”. Назіраецца з’яўленне вялікай колькасці скарачэнняў і марфемных усячэнняў (напрыклад, “дзяк”, “трэ”, “гэт”), што дазваляе карыстальнікам сеціва больш хутка рэагаваць на рэплікі суразмоўцы. Словаўтварэнне таксама адбываецца на аснове правядзення асацыятыўных паралеляў паміж словамі (напрыклад, “пляткарня”) або апрацоўкі запазычаных лексем беларускімі афіксамі (“нашрайбаць”). Напрыклад, зарэгіць: *Каб зарэгіць столік, трэба пад’ехаць і аплаціць 10 % замовы. Нізачот!;**

па-наску: *Ніхто не стане спрачацца, што ў Вялікабрытаніі самы дызайнэрскі сыяг. Ён і над дахамі Лондана лунае, і на валізах, і на*

сукенках, і на майтках (у сэнсье "труселях" – не блытаць з "майкамі"). Мы вам таксама набрытанілі, па-наску, па-тутэйшаму!

У лексіцы назіраюцца актыўныя запазычанні са славянскіх або заходнееўрапейскіх моў. Вялікая колькасць слоў прыходзіць са слэнгу праграмістаў, менеджараў, піяршчыкаў (пераважаюць англіцызмы). Шырока распаўсюджана патэнцыяльная словатворчасць ("зафрэндзіць"), сустракаюцца аказіяналізмы ("набрытаніць"). Напрыклад, баніць (to ban): *За аўтарскія правы можна баніць дзве траціны Байнэту;*

гугліць: Я проста стандарты не чытаў, а гугліць лянота, таму й запытваюся.

Падобныя запісы робяцца для таго, каб чалавек за 1 секунду зразумеў, пра што ідзе гаворка, лайкнуў і праз 5 секундаў забыўся на гэты каментар.

Для сінтаксісу характэрна хаатычнасць выказванняў, непаўната сказаў, разарванасць іх структуры, ужыванне пабочных слоў і словазлучэнняў, звароткаў. Тэксты будуюцца па прынцыпе "пытанне (рэпліка)-стымул – адказ-рэакцыя". Пашырана цытаванне, дзякуючы якому акрэсліваецца тэма далейшай размовы. Выкарыстоўваюцца сітуацыйныя і ўласна аўтарскія знакі прыпынку, што робіць паведамленне больш экспрэсіўным. Члянэнне тэксту адбываецца на аснове жывога вымаўлення, якое характарызуецца шматлікімі паўзамі і інтанацыйнымі нюансамі. Напрыклад, *Стала цяжка жыць. Манія пераследу і жаданне схавання ў кусты. І крызіс матывацыі: нашто я раблю гэты сайт? Кароткія сказы, быццам бы нанізаныя адзін на другі: калі не ведаеш што рабіць, проста кроч наперад...толькі не стой. Адсутнасць сінтаксічнага члянэння, вызначэння меж сказаў: Жмен, не сумнявайся))) калі кажу быў-то быў)) Ну, як .. матэр'яла канешне няма.. я ж толькі вадраўнік, а не навуковец альбо журналюга. Наяўнасць звароткаў, выкарыстанне выклічнікаў. Каб імітаваць невербальныя стасункі ў рэальным жыцці, карыстальнікі інтэрнэту шырока ўжываюць графічныя сродкі: смайлы, набор тэксту рознымі шрыфтамі і г. д. Нельга не адзначыць наяўнасць прыёму "плыні свядомасці", які дазваляе суразмоўцам праз нелінейнасць, абарванасць сінтаксісу больш дакладна адлюстроўваць эмоцыі, пачуцці, душэўны стан. Змешванне шрыфтоў, якое стала даволі распаўсюджанай з'явай у віртуальнай прасторы, часам бывае выпадковым (калі карыстальнікі лянуюцца мяняць мову набору з рускай на беларускую або забываюцца гэта зрабіць і не жадаюць набіраць тэкст нанова), а часам ужываецца спецыяльна, каб зрабіць акцэнт на пэўных словах, выразах або нават сказах. У мэтах кампенсацыі тэмбру голосу ў віртуальных стасунках выкарыстоўваецца набор слоў пры дапамозе націснутага клавiшы Caps*

Lock. Тэкст, набраны толькі з вялікіх літар, трактуецца як павышэнне голасу. Напрыклад, *Калі ласка, калі магчыма рабіце посты ярчэй!!) Дзяк!** Частковая ці поўная адсутнасць знакаў прыпынку: *Дзеўкі да хлопцы, аб чым вы гамоніце??)) Прапаную адправіць LAS VEGAS!!! Перамога за імі! Змешванне шрыфтоў: Дапамагае!!! А вы што надрукавалі???) Экспрэсія праз знакі прыпынку. ОО, мой топ;)) Я зараз ня буду распавядаць пра мясціны, толькі караценька скажу - я быў, прыкладна, у палове райцэнтраў нашай краіны, так што пра ўсе напісаць не змагу)) Але, калі што зацікавіць-пытайцеся! Наяўнасць эматыхонаў (смайлаў): *Adkul zviestki?* Набор тэксту лацінкай. Беларуская мова ў інтэрнэце – гэта не дыялект ці гаворка, таксама няма падстаў лічыць яе сацыялектам. Беларуская мова існуе ў вэб-прасторы ў пісьмовым варыянце, але ва ўмовах інтэрактыўнай інтэрнэт-камунікацыі яна вельмі набліжана да вуснай: адбываецца змешванне пісьмовай літаратурнай і вуснай гутарковай моваў. Магчыма, варта было б адзначыць з’яўленне новага функцыянальнага стылю беларускай мовы – стылю інтэрнэт-камунікацыі, альбо пісьмовай гутарковай мовы. Беларуская мова, як і любая іншая мова, не можа быць зведзена толькі да літаратурнага стандарту. У віртуальнай прасторы яна характарызуецца гнуткасцю і аддаленасцю ад літаратурных норм, што робіць яе больш “жывой”. Інтэрнэт – гэта тая сфера, дзе паспяхова выкарыстоўваюцца самыя розныя варыянты нацыянальнай беларускай мовы.*

ЭТЫКЕТ ЛІСТАВАННЯ

Вызначэнне ліста актуальнае на сённяшнім этапе. Ліст – гэта Дыскурс? Жанр? Маўленчы акт? У дачыненні да эпістальнага дыскурсу арыгінальным з’яўляецца падыход Ю. Троіцкага: “Падыход да ліста як да пэўнага тыпу дыскурсу мае на ўвазе разгляд лістоў у кантэксце ўсяго працэсу лістаскладання, уключаючы яго цалкам матэрыяльныя бакі. Працэс самога напісання з выкананнем эпістальнага этыкету, запячатванне, перадача, атрыманне, чытанне ліста, таксама ж як і папера, чарніла, пяро – з ліку рэчаў і працэдур факультатыўнага, амаль тэхнічнага кшталту, становяцца такімі ж важнымі, як і сам змест лістоў: ім надаецца значэнне. Аўтарытэтным лічыцца тлумачэнне дадзенага тэрміна ў Лінгвістычным энцыклапедычным слоўніку: “Дыскурс – звязны тэкст у сукупнасці з экстралінгвістычнымі – прагматычнымі, сацыякультурнымі, псіхалагічнымі і іншымі фактарамі; тэкст, узяты ў падзейным аспекце; маўленне як мэтанакіраванае сацыяльнае дзеянне, як кампанент, які ўдзельнічае ва ўзаемадзеянні людзей у механізмах іх свядомасці

(кагнітыўных працэсаў). Дыскурс – гэта маўленне, “пагружанае ў жыццё”. Таму тэрмін “дыскурс”, у адрозненні ад тэрміна “тэкст”, не прымяняецца да старажытных і іншых тэкстаў, сувязі якіх з жывым жыццём не аднаўляюцца непасрэдна”. Эпісталярны дыскурс XIX ст. праяўляецца ў эписталярным двубоі і ў выключнай ролі эписталярных тэкстаў для дуэлянтаў, у жартах з выкарыстаннем лістоў, у эписталярным смеху, што сведчыць пра “асаблівы статус эписталярных паводзін”. У выніку можна гаварыць пра існаванне эписталярнай культуры пэўнай эпохі ў межах нацыянальнай культуры. Такое ж разуменне не толькі філалагічнай каштоўнасці ліста існуе і ў беларусістыцы. Так, С.А. Важнік уводзіць паняцце эписталярная карціна жыцця, аналізуючы эписталярную спадчыну Якуба Коласа: “Колькасна і якасна дзядзька Якуб даўно перайшоў у разрад найбуйнейшых лістапісальнікаў, або біёграфіаў свайго ўласнага жыцця. Яго лісты – падрабязнейшая фіксацыя кожнага крока і кожнай думкі, кожнага кантакту і кожнай эмоцыі ці стану. Разгляд ліста як жанру ці маўленчага акту таксама патрабуе папярэдняга каментарыю дадзеных паняццяў. Тэорыя маўленчых актаў узнікла ў межах англа-амерыканскай філасофіі, логікі. Відаць, апраўданая думка пра тое, што рэцэпцыя ідэй тэорыі маўленчых актаў лінгвістыкай дала штуршок развіццю лінгвістычнай прагматыкі. Існуе меркаванне, што тэорыя маўленчых актаў – гэта заходні аналаг расійскай тэорыі маўленчых жанраў. Распрацоўка паняцця маўленчы жанр набыла статус асобнай лінгвістычнай галіны: “Інтэнсіўнае вывучэнне жанраў маўлення ў апошнія два дзесяцігоддзі прывяло да стварэння перспектыўнага кірунку лінгвістыкі маўлення ў Расіі – тэорыі маўленчых жанраў (жанразнаўства, генрыстыкі). У межах тэорыі маўленчых жанраў В.В. Дзяменцьеў вылучае два кірункі: генрыстыку, або лінгвістычнае вывучэнне маўленчых жанраў, і жанразнаўства, або прагматычнае вывучэнне маўленчых жанраў. Прывядзём сціслыя характарыстыкі абодвух падыходаў. Лінгвістычнае вывучэнне маўленчых жанраў, ці генрыстыка, зыходзіць з інтэнцый моўцы, пры гэтым абапіраецца на распрацаваную метадалогію і тэрміналогію тэорыі маўленчых актаў. Мовазнаўства абапіраецца на паняцце маўленчага/камунікатыўнага жанру як на адзін з найбольш эфектыўных механізмаў пры разглядзе сітуацый выкарыстання мовы, механізмаў параджэння і інтэрпрэтацыі маўлення. Сфарміравалася навуковая школа даследавання маўленчых жанраў у Саратаве, тэарэтычны падмурак якой закладзены найперш К.Ф. Сядовым, В.В. Дзяменцьевым, В.Я. Гольдзіным. Выдаецца зборнік “Жанры маўлення”. Пра эўрыстычную, метадалагічную каштоўнасць тэорыі маўленчых жанраў сведчыць існаванне барнаульска-кемераўскай школы вывучэння жанраў натуральнага пісьмовага маўлення,

да ліку якіх належыць і ліст. Вызначэнне ліста як маўленчага жанру дазваляе засяродзіць увагу на суаднясенні яго з іншымі жанрамі, што актуалізуе праблему жанраўтваральных прыкмет ліста. З аднаго боку, эпістальную форму можа мець не толькі спосаб камунікацыі, але і мастацкі ці публіцыстычны твор. Адмежаванне жанру ліста звязана з распрацоўкай анталагічнай жанравай тыпалогіі лістоў, прыклад якой можна знайсці ў даследаванні Н.І. Белуновой: “Сістэма характэрных дыферэнцыяльных прыкмет сяброўскага ліста, што выконваюць класіфікацыйную функцыю і выступаюць у якасці жанраўтваральных, істотна адрознівае сяброўскі ліст творчай інтэлігенцыі ад іншых тыпаў лістоў (дзелавога, навуковага, публіцыстычнага, бытавога, мастацкага) і дазваляе кваліфікаваць сяброўскі ліст у якасці эпістальнага жанру”.

С.А. Важнік падае наступнае азначэнне эпістальнага тэксту: “Твор пісьмовага маўлення, які складаецца паводле структурна-кампазіцыйных схем згодна з сістэмай прынятых у пэўны перыяд у канкрэтным лінгвакультурным калектыве камунікацыйных формул і які мае на мэце ажыццяўленне дыстантных міжасабовых зносінаў, а таму прагматычна і граматычна арыентаваны на асобу суразмоўцы – канкрэтнага адрасата. Гэта азначэнне лепш за ўсё адлюстроўвае прагматычную і граматычную прыроду эпістальнага тэксту як фатычнага асобасна арыентаванага маўленчага твора”.

Ліст – гэта складанае шматузроўневае ўтварэнне, якое ўяўляе сабой сукупнасць знакавых сістэм. Акрамя вербальнага рада, значную ролю ў адэкватнасці ўспрымання ліста іграюць такія невербальныя кампаненты, як сродкі пісьма і спосабы стварэння ліста (папера, чарніла, размяшчэнне ліста на старонцы, почырк), графічны рад (пазныкі, сімвалы, малюнкi), прадметны рад (разнастайныя ўкладышы). Сам ліст з’яўляецца асобнай знакавай сістэмай. Рэфлексіўныя, філасофскія развагі (інтуітыўная жанравая рэфлексія, паводле Т.В. Шмялёвай) адносна дадзенага спосабу зносін знаходзім у саміх лістах: *Падумай, любенькая, – часом і радасьць у душы блісьне яркім промнем, дык яе-ж зараз хочыцца нек дастаць, паказаць самаму блізкаму, самаму дарагому і сказаць, што гэта радасьць і яго радасьць. Хочацца разам, каб удваіх упівацца гэтай радасьцю – тады яна хмяльнейшай і мацнейшай робіцца. Тады яна сапраўды радасьць. А тут няма каму сказаць. Думаеш, ліст – гэта тое самае, што слова з вуснаў у вусны. Ой, не. Ніколі не. Асабліва яшчэ на такой адлегласці, калі ідзе некалькі дзён. Хочаш, каб вось зараз сказаць, зараз-жа засьмяяцца, зарадавацца, а тут не. Чаканьне, тамаваньне, замыканьне ў сабе ці то з радасьці, ці то з смутку якога. І радасьць у такіх разох ня радасьць, а цяжар нейкі, а сум працяжны і горкі. Ну што ліст. Вось і сёньняшняя мая*

трывога нейкая. Я ня ведаю, ад чаго яна, а толькі знаю, што супакоюся тады, калі буду дома, як угледжу цябе і з табой жывым словам абмяняюся (Бабарэка); *Пішы, Любаша! Магчыма, што да выезду я больш не буду пісаць, тады гэтае пісьмо спозніца, бо я прыеду раней. Але і спозненае пісьмо яшчэ будзе больш радасным, калі яно з'явіцца непатрэбным, калі людзі сустрэнуцца хоць на хвіліну, каб пасля зноў пісаць і пісаць лісты* (Танк). Ліст – сапраўдны камунікатыўны феномен. Гэта не проста абмен паведамленнямі – гэта спосаб пазнаваць сябе, быць сабой, бо толькі знаходзячы сваё адлюстраванне ў іншых, мы разумеем сябе, успрымаем сябе як частку свету людзей. Разгортванне эпістальнага тэксту паміж полюсамі “Я – Ты” абумоўлівае статус ліста як антрапатэксту. Трапна гэтая ж думка выражана ў двух афарызмах, якія нібы два бакі аднаго медаля: “Дзённік – гэта Я, ліст – гэта Ты” (К. Выка) і “Словы Паўла пра Пятра гавораць нам больш пра Паўла, чым пра Пятра” (Б. Спіноза). Шчырыя чалавечыя зносіны – сапраўды багацце, таму варта быць да іх уважлівымі, чуйнымі.

Можа адбывацца інтэрферэнцыя такіх жанраў, як ліст і дзённік. Пісьмовы характар эпістальнай камунікацыі, які дазваляе адрасанту ўносіць карэкцыю ва ўласнае паведамленне, весці дыялог з уласным выказваннем спрыяюць праяўленню ў лісце рыс дзённікавых запісаў. Выпадкі дзённікавасці лістоў адзначаны і ў эпістальрыі класікаў беларускай літаратуры, напрыклад: *Толькі што пагаварыў з Табой, Любаша! Аж весялей стала, што пачуў Цябе і што дома – усё добра. Дзякую Табе за гэты званок і за прывітанні. Па тэлівізары – гонкі на лыжах. Можа, і Ты іх глядзіш. Ітак, Любаша, да заўтрашняй нашай сустрэчы, да заўтрашняй нашай бяседы.*

Стылевызначальныя рысы нацыянальнай лістоўнай традыцыі пачалі складвацца ў канцы XIX – пачатку XX стст. – у перыяд станаўлення новай беларускай літаратурнай мовы. Пра гэта сведчыць эпістальная спадчына пачынальнікаў новай беларускай літаратуры В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, А. Ельскага, Я. Лучыны, а таксама прадстаўнікоў беларускага нацыянальнага адраджэння Б. Эпімаха-Шыпілы, В. Ластоўскага, Цёткі, Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, Г. Леўчыка і іншых. У працы ўлічана таксама афіцыйнае (дыпламатычнае) і асабістае ліставанне 1918–1920 гг. палітычных і грамадскіх дзеячаў БНР: В. Ластоўскага, Я. Варонкі, Я. Серады, А. Луцкевіча, П. Крэчэўскага, В. Захаркі, А. Цвікевіча, К. Езавітава, Т. Грыба і іншых.

У эпістальных тэкстах пачатку XX ст. прадстаўлены ветлівыя звароты *пане/паночку/паночки/паны*. Этыкемы *пане/паночку* з’яўляюцца ў лістах канца XIX – пачатку XX стст. найбольш прадуктыўнымі спосабамі

ветлівага звароту да адрасата, асабліва пры зваротах да калектыўнага адрасата (рэдакцыя газеты, выдавецтва) або да асоб паважаных, з пэўным сацыяльным статусам – рэдактара, прафесара і г. д. Такое становішча рэчаў у эпісталаграфіі прадстаўнікоў нацыянальнай інтэлігенцыі захоўвалася да сярэдзіны 20-х г. XX ст. Пры гэтым пане-формулы маюць відавочны афіцыйны характар; паночку-этыкемы, размоўныя па сваёй сутнасці, больш характэрныя для сяброўскіх – неафіцыйных – зносінаў паміж камунікантамі. У польскай мове апазіцыя лексем *pan* vs. *panoszek* заснавана на іншым “матыве”: *pan* рэпрэзентуе традыцыю шляхетную і інтэлігенцкую, а *panoszek* – сялянскую і дыялектную, а таму нізкую і размоўную з фамільярным, пагардлівым і часам зневажальным адценнем. У беларускай эпісталаграфіі практыцы адзначаныя вышэй эмацыянальна-ацэначныя адценні, характэрныя польскай мове, не выяўлены. У беларускіх лістах пачатку XX ст. вакатывы *пане* і *паночку* прадстаўляюць адпаведна афіцыйны і неафіцыйны (сяброўскі, прыцельскі, калежаньскі) сферы камунікавання. Нават звяртаючыся да нейкай афіцыйнай асобы праз этыкему з вакатывам *паночку* беларусамі выказваюцца адносіны павагі і шанавання да адрасата, адносіны далучанасці адрасата да кола блізкіх людзей (бацькоў, сваякоў, сяброў, знаёмых і пад.). Не выпадкова у пазнейшы час у беларусаў так хораша прыжыліся этыкемы з вакатывамі “роднасці і сваяцтва” *дзядзька*, *цётка* і інш. Як у першым, так і ў другім выпадку яны маюць “інтэлігенцкі” характар (т. зв. нашаніўская лістоўная традыцыя). Я. Колас пры звароце да адных і тых жа супрацоўнікаў газеты “Наша Ніва” выкарыстоўвае этыкемы *Мілы Пане! Шаноўны Пане! Дарагенькі Паночку!* Пашыраны былі наступныя звароты: *Шаноўны і ласкавы пане! Паважаны і ласкавы пане! Шаноўны пане! Паважаны Пане! Вельмі паважаны Пане! Многапаважаныя паны! Дастойны пане! Міласьцівы Пане! Пане Антоне! Пане Старшыня! Пане Міністр! Пане Палкоўніку! Высакародны пане Адаме! Дарагі пане Зяноне! Дарагі і шаноўны пане Зяноне! Мілы пане Грыневіч! Шаноўна панна Людвіка! Паважаны/Дарагі Пане Антоне! Паважаны Пане, Антон! Вельмі паважаны пане Антоні! Глыбокапаважаны Пане Вацлаве! Высокапаважаны Пане Петра! Вельміпаважаны пане Іонінас! Шаноўны пане Антоні! Дарагі Пане Антоні!!! Даражэнькі пане Антоне! Паважаны Пане Прафэсар! Вельмі паважаны Пане Прафэсар! Шаноўны пане рэдактар! Вельмі паважаны Пане Рэдактар! Шаноўны Пане Рэдактар! Высокапаважаны пане Прэзыдэнце! Высокапаважаны Пане Дыктару! Паважаны Пане Старшыня! Высокапаважаны Пане Старшыня! Шаноўны пане і мой дабрадзею! Шаноўны калега і дабрадзеі!*

У другой палове 20-х – першай палове 30-х г. XX ст. у лістах афіцыйнага характару ветлівыя звароты з кампанентам *таварыш/таварышы* паступова выцясяняюць традыцыйныя інтэлігенцкія і народныя звароты з кампанентамі *пан/паночак, дзядзька/цётка*. Па сутнасці з’яўляюцца альтэрнатыўныя мадэлі з кампанентам, які нівелюе сацыяльныя, узроставыя, класавыя і нават полавыя адрозненні: *Таварыш Трус! Тав. Ліmanoўскі! Паважаны тав. Паўлюк; Вельмішаноўны таварыш Дыла! Дарагія таварышы! Яшчэ адным “штампам эпохі” (канец 20-х – пачатак 30-х г. XX ст.) можна лічыць этыкетныя формулы з кампанентам грамадзянін: Паважаны Грамадзянін! Паважаны Грам. Луцкевіч! Грамадзянін Гэнэрал! Грамадзянін Міністр! Паважаны грамадзянін Луцкевіч! Высокапаважаны Грамадзянін Л. Заяц!* 30-я г. надаюць гэтаму выразу відавочную сацыяльна-маркіраваную афарбоўку, суадноснаю з рускім *гражданин*. Этыкемы з вакатывамі *дзядзька/цётка* пры звароце да незнаёмых асоб – яшчэ адна найважнейшая рыса беларускага моўнага этыкету ўвогуле і эпістальярнага ў прыватнасці: *Шаноўны Дзядзька Грыневіч! Паважаны/Даражэнькі дзядзька Антон! Паважаны Дзядзька! Паважаная Цётхна і Залатая сястронка!* Як адзначае Піваварчык, вакатывы *дзядзька, цётка* і нават *дзедка* ўжываюцца не як зварот да сваякоў, а перш за ўсё як зварот да старэйшага, да асобы больш высокага статусу, да вельмі шанаванага чалавека і выконваюць ролю сацыяльнага рангавання: *Дзядзька Тарас! Што чуваць у Вас з беларускай граматыкай? Ці што-небудзь зрабілі ў гэтым напрамку? Калі маеце ўжо яе нарыс, то будзьце ласкавы прыслаць нам яго, калі не, то будзьце такімі добранькімі і спрытнымі ды як найхутчэй гэта зрабіце... Дык варушыцеся, дзядзька, і ў шапку не спіце. Чакаем хуткага ад Вас адказу... Шчыра Вам адданы сакратар выдавецтва Ів. Луцэвіч (Я. Купала – Б. Тарашкевічу, 1914).* Адметнае месца ў прыватнай сяброўскай камунікацыі займаюць ветлівыя звароты з кампанентамі *брат/сястра* і вытворнымі ад іх, дзе адпаведная пара абазначае не блізкіх сваякоў, а блізкіх сяброў: *Дарагі браток! Паважаны браток Шыла! Братка Ігнат! Браце Паўлюк! Залаты брат Знамяроўскі!* У дыпламатычным эпістальярным маўленчым этыкеце выкарыстоўваюцца формулы з адрасатам *Яго Міласьці: Яго Міласьці пану Сэкрэтару Загранічных спраў; Яго Міласьці пану Старшыне Рады Народных Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі; Яго Міласьці Пану Міністру Загранічных; Яго Міласьці Пану Старшыні Рады Міністраў Бел. Нар. Рэспублікі; Яго Дастойнасьці Пану Старшыні Найвышэйшае Рады у Менску.*

У беларускім моўным этыкеце ветлівыя звароты з імем па бацьку (патранімікумам) вядомыя беларусам здаўна, аднак ў эпістальярнай

практыцы XX ст. яны замацаваліся пад уплывам рускага этыкету. Нездарма ў беларускай мове няма аднаслоўнага эквіваленту для рускага слова “отчество”. Ветлівыя звароты з апелятывамі *спадар, спадарства*, прадуктыўныя зараз, у нашаніўскі перыяд не ўжываліся. Яны з’яўляюцца хутчэй маркёрамі маўленчай практыкі 40–80-х гг. XX ст. для прадстаўнікоў беларускай эміграцыі, а таксама 90-х гг. XX ст. – для нацыянальна маркіраванай інтэлігенцыі: *Вельмі паважаны спадар Наўмовіч! Высокапаважаны спадар Старшыня Хаўрусу беларусоў у Францыі! Высокапаважаная Спідарыня!*

Патрабаванні да ліставання. Агульнае правіла для ліставання: выразна і проста выказвайце свае думкі. Мудрагелістыя фразы, якія прыхоўваюць сэнс напісанага, выклікаюць толькі незадаволенасць.

Ліст павінен быць напісаны так, каб, чытаючы яго ўслых, вашаму адрасату не было сорамна за яго стыль.

Калі ліст адрасаваны родным, блізкім сябрам або вельмі добрым знаёмым, пішыце проста, сардэчна, шчыра, без вельмі разумных слоў.

Змест любога ліста павінен будавацца па законах логікі.

Кожны ліст пэўным чынам перадае настрой і характар таго, хто піша. Таму, калі вы знаходзіцеся ў дрэнным настроі, у стане крыўды, то лепш не пішыце ліста.

Калі вы пішаце ліст незнаёмаму чалавеку, то абдумвайце кожнае слова. Як правіла, такія лісты звязаны з якой-небудзь просьбай. Усведамляючы, што просьбу лягчэй адмовіць, чым выканаць, пастарайцеся сваім лістом выклікаць давер патрэбнага вам чалавека: магчыма, у яго з’явіцца жаданне дапамагчы вам. На пачатку такога ліста патрэбна папрасіць прабачэння за тое, што вы дазволілі сабе патурбаваць незнаёмага чалавека, і толькі пасля гэтага пераходзьце да просьбы.

Пісаць ліст трэба як мага больш разборліва, тым самым вы падкрэсліваеце павагу да свайго адрасата.

Няветліва, нават недапушчальна, адсылаць ліст, напісаны з памылкамі, нават калі яно адрасавана самаму блізкаму чалавеку.

Ліст, напісаны на камп’ютары, патрэбна падпісаць ад рукі.

Подпіс абавязковы пад любым лістом, бо ліст без подпісу – гэта не толькі праяўленне нядбайнасці, але і прычына засумнявацца ў прыстойнасці таго, хто прыслаў ліст.

Дадатковыя фразы, якія былі прапушчаны ў тэксце, дапісваюцца пасля подпісу і даты, з новага радка, пасля літар P.S.

Лісты падзякі і віншавальныя пішуцца толькі ад рукі, што надае ім цеплыні і пяшчоты. Ні ў якім разе не пішыце лісты алоўкам. Абавязкова перачытайце напісаны вамі ліст, перш чым пакласці яго ў канверт. Дзелавы

або асабісты ліст пачынаецца з даты, якая прастаўляецца ў правым верхнім вугле старонкі. Варта пісаць лісты на белай, роўнай і шчыльнай паперы.

Пачынаць ліст трэба з прывітання. Далей ідуць фразы аб атрыманым лісце або пра апошнюю сустрэчу: *Дарагі Янка! Твой ліст аб рамане – адна з самых радасных для мяне вестак з родных мясцін за многія і многія месяцы. Прызнаюся, чытаў і чытаў я яго, прыглядаўся, нібы хацеў яшчэ раз пераканацца, што ўсё так і напісана, як прачытаў зразу (І. Мележ); Дарагія Ларыса Антонаўна і Іван Пятровіч! Вось і дні мінулі, а мне ўсё здаецца, што сядзім мы ў чатырох у добрай Вашай хаце і размаўляем пра ўсё, што было, што ёсць і будзе. Успамінаю сена пад абрусам, бяседу і шэрань на дрэвах ля царквы, і тое, што нам (цешуся надзеяй, што і Вам трохі) было добра і цёпла (У. Караткевіч).* Неэтычна пачынаць ліст з паведамлення навін, якія адносяцца толькі асабіста да вас.

Каб зацікавіць свайго карэспандэнта трэба выказваць свой пункт погляду, абмяркоўваць напісанае ім, потым раскажваць пра тое, што яму невядома, паведаміць пра асабістыя справы.

У лістах трэба пазбягаць напышлівых фраз і выказаў, дарэчных у кнізе, але смешных у звычайнай карэспандэнцыі.

Варта быць асцярожным і ніколі не пісаць ні пра каго нічога дрэннага.

24 жніўня 2008 Анатоль, прывітанне! Дзякуй за ліст. Ляхновічу цяпер жа і напішу, каб перакінуў Табе свае пераклады (калі ён дома, нікуды не з'ехаў). Дасылаю ўласныя пераклады дзіцячых вершаў Ніны Горык. Больш нікога з валынян не перакладала, толькі харкаўчанку Аляксандру Кавалёву. Сваё не пішацца. Ліставацца з валынянамі цяжкавата: на маё электроннае пасланне адказу няма, а звычайнай поштай лісты ідуць не менш за 8–10 дзён у адзін бок. Але напішы, канешне. Патлумач мне, калі ласка, у якой форме прапаноўваць кандыдатуры на прэмію Калесніка? Ці дастаткова Табе, як старшыні журы, ведаць, ці нейкія паперы патрэбныя? Мы вылучаем «Трохперсе», то бок – Рудкоўскага (пасмяротна), Каска і Пракаповіча. З прозай і ў нас цяжэй: кніжкі нібыта ёсць, але не цягнуць на прэмію. Вось хіба толькі кніжка Алеся Паплаўскага выйдзе, дык яна вартая адзнакі, я чытала тыя аповесці. А ў астатніх жанрах у нас таксама нягуста. Разгорнуты водгук на «Жырандолю» быў у «Літаратурнай Беларусі» ў чэрвеньскім нумары. У «ЛіМе» намерваўся адгукнуцца на альманах Янка Лайкоў, але дагэтуль нічога няма. Магчыма, перадумаў. А як перадаць Табе той водгук Вяцінскага – не ведаю. Хіба паспрабаваць адпрынтаваць і пераслаць. Ды мо лепей сам напісаў бы? Мяркуй. «Трохперся» ў мяне яшчэ няма, хлопцы вельмі неабавязковыя з дасыланнем, пэўна, чакаюць сустрэчы ў верасні на сходзе, каб падпісаць. Дык, як бачыш, і адгукнуцца не магу. Шчыра

кажучы, і не ўмею я рабіць гэта. А да ўсяго яшчэ вельмі занятая цяпер падрыхтоўкай свайго зборніка да выдання ў Карлюкевіча (угаварылі-такі!), набіраю тэксты. І Аляксандр Папчанка, даўні бярозаўскі «крынічанін», даслаў фаліант (звыш 500 стар.) сваіх рускамоўных вершаў, насамрэч даволі добрых, просіць быць рэдактарам... Запаруся! І адмовіцца няма як – па даўняй прыязнасці. З Украіны пакуль няма ніякіх вестак. На двары зноў лівень... У палях-сенажацях ён ужо лішні. А вось у соцыуме... Няхай бы пазмываў у неварачь усё брыдкае, пошлае, жорсткае ды нялюдскае!.. Здароўя, добрага ўправунку з усімі набяганымі справамі! Ніна. (ліст Ніны Мацяш да Анатоля Крэйдзіча)

Структура ліста. Кожны ліст складаецца з чатырох частак:

1) *Зварот* – пачынаецца іменем, іменем па бацьку і прозвішчам: *Літасцівы гасудар мой, Іван Антонавіч! Гасударыня Ніна Міхайлаўна, гасударачкі Галя і Наташа, а таксама паныч Андрэй Іванавіч!; Міласцівы пан (паненка)..., Глыбокапаважаны..., Шаноўны..., Мілы..., Паважаны..., Дарагі..., Паважаны і дарагі..., Дарагая, паважаная і мілая..., Шаноўны пане і вельмі дарагі мне суайчыннік..., Ласкавая пані..., Шаноўны і ласкавы..., Любы..., Любы дружа..., Любы мой..., Дарагі сябра..., Шчыра паважаны і дарагі..., Даражэнькія..., Высокапаважаны таварыш...*

2) *Уступ* – пачынаецца па-рознаму: з якой-небудзь прыязнасці, пажадання або прабацэння: *З якой радасцю атрымаў я твой ліст!; Не магу ўспомніць, ці адказваў я на твой ліст, напісаны летам; Толькі што атрымаў твой ліст; Твой ліст аб рамане – адна з самых радасных для мяне вестак з родных мясцін за многія і многія месяцы; Яшчэ раз прабацце за ўсё і не гневайцеся на мяне; Вельмі суцешыўся Вашым лістом і дзякую за яго шчыра.*

3) *Выклад* пра прадмет, які цікавіць адрасата: *Вы пытаецеся, чаму ў мяне ўзнікла жаданне напісаць раман “Людзі на балоце”. Галоўнай прычынай тут была памяць пра людзей, сярод якіх я нарадзіўся, доўга жыў у маладыя гады; пра родныя мясціны, якія з гадамі сталі яшчэ даражэйшымі мне... (І. Мелаж); Некалькі разоў званіў да цябе, але ўвесь час нешта недалода. І вось пішу з Рагачова, дзе ўсе цябе помняць, дзе ўсе цябе любяць, дзе ўсе перадаюць табе прывітанне і віншуюць са святамі. Шкада, вядома, што так і не сустрэліся тут увосень. Ну, добра, не апошні ж мы год жывём на гэтым свеце (У. Караткевіч).*

4) *Заклучэнне* складаецца з выказвання пачуццяў адданасці, павагі і інш. і ўласнага подпісу: *От і ўсё. Цісну тваю руку, зычу шчасця твай сям’і. Прывітане хлопцам (І. Мележ); Пішыце. Жадаю Вашаму добраму дому светлых дзён (У. Караткевіч); Пішыце, як справы ў Вас, як Зэльва, як пажываюць Вашы кветкі і той Цэрбер (імя, на жаль, забыў), які ўсё*

хадзіў вакол нас. Мяркую, што ён меў на ўвазе мяне, хаця потым прымірыўся. Моцна цісну Вашы добрыя рукі (У. Караткевіч); Дык вось хутчэй пішэце, як Вашае жыццё і здароўе. Непакоюся. Цалую Вас і ўсіх хатніх і ўсіх сяброў вітаю. Пашана для Вас ад майго мужа (Л. Геніюш); Калі зробіш ласку адказаць мне, пішы на адрас Дашкевіча. Твой заўсёды зычлівы і адданы слуга (А. Міцкевіч); З павагай..., З найлепшымі пажаданнямі..., Ваш..., З пашанай..., З удзячнасцю..., Адданы вам..., Цісну руку..., Твой шчыры сябра..., Твой адданы слуга..., Шчыра Вашыя...

5) Паскрытум. Дапісваецца тое, пра што забылі напісаць у лісце: P.S. Дарэчы, Васіль не кіне Маню: у спрэчцы ідэальнага і матэрыяльнага перамагло зямное... Так што “разрыву” фактычна поўнага не было... (І. Мележ); Караткевіч надта разумны хлопец, як яго і з кім ажаніць? Без маці змарнуецца (Л. Геніюш).

Па прызначэнні лісты бываюць: запіскі, просьбы і прашэнні, лісты-рэкамендацыі, лісты-падзякі, лісты-прабачэнні, лісты-віншаванні, лісты-паведамленні, лісты-напаміны, дзелавыя лісты.

Пад запіскамі разумеецца кароткае паведамленне пра што-небудзь. Да запісак адносяцца і запрашальныя: на абед, вечар, бал. Пішуцца яны ад імя гаспадыні або гаспадара прыкладна так: Ганна Аляксандраўна Алейнік мае гонар прасіць Вас на вечар у аўторак 5-га сакавіка; Пан Ігнат. Заўтра маё вяселле. Таму табе трэба прыбрацца ў фрак і а палове дзевятай раніцы прыйсці да Зана і з ім разам яшчэ да дзевяці да Валоўскіх, адкуль мы падамося на цырымонію. Нікому не кажы пра гэта і пастарайся не спазніцца. Адам (А. Міцкевіч).

Адказваць на такія запрашэнні прынята наступным чынам: Снадар Мікола з задавальненнем прымае (мае за гонар прыняць) ветлівае (прыязнае) запрашэнне Ганны Аляксандраўны на вечар у аўторак 5-га сакавіка.

Калі запрашэнне па нейкай прычыне не прымаецца, то адказ пішацца наступным чынам: Снадар Мікола вельмі шкадуе, што раней дадзенае абяцанне (або іншыя абставіны, напрыклад, хвароба і інш.) пазбаўляе яго магчымасці прыняць запрашэнне Ганны Аляксандраўны на вечар у аўторак 5-га сакавіка.

У лістах-просьбах пасля самой просьбы выкладаецца тлумачэнне прычыны, якая вынудзіла вас звярнуцца з просьбай. Калі вы ўжо звярталіся да гэтай асобы з просьбай, то трэба пра гэта нагадаць і патлумачыць, што, іменна ўлічваючы яе папярэдняю ўвагу, вы зноў звяртаецеся да яе, а не да некага іншага. Мы павінны прасіць проста і сціпла, а не з прыніжэннем або высакамерна: *Паважаны М... Н...*

дазвольце звярнуцца да Вас з пераканальнай просьбай пазычыць на самы кароткі час (указаць, што), за што буду шчыра адданы Вам. Я... К...

Ліст-рэкамендацыя ёсць паслуга, якую мы аказваем іншай асобе. Часцей нагодай для рэкамендацыі з'яўляецца сяброўства або сваяцтва, зрэдку рэкамендацыі пішуцца чужым. Рэкамендацыя дае правільную ацэнку здольнасцяў асобы да пэўнага роду дзейнасці, вельмі важная і з першага разу здымае некаторыя сумненні. Варта быць упэўненым, што той, каго вы рэкамендуеце, апраўдае ваш давер: *Глыбокапаважаны М... І... Той, хто падаў Вам запіску, – мой харошы знаёмы, прыняты ў лепшым грамадстве сталіцы, пераканаўча прасіў мяне пазнаёміць яго з Вамі. Робячы яму паслугу, я хачу думаць, што Вы не адмовіцеся пазнаёміцца з ім і пасябраваць. Ён заслугоўвае павагі і Вашай увагі. Прыміце маё шанаванне.*

Ліст-падзяка выражае сардэчную, шчырую ўдзячнасць за нейкую паслугу. Марудзіць з падзякай не варта: *Шаноўны С... П... Мілы і шчыры ліст Ваш атрымаў. Я быў вельмі ўзрадаваны. Шчыры Вам дзякуй, што не забываеце сваіх, адданых Вам, сяброў. Гэтым Вы яшчэ больш абавязваеце іх любіць Вас і паважаць. І надалей не забывайце тых, хто заўсёды Вас помніць і глыбока паважае. Ваш Т... М...*

Прабачэнне пасылаецца ў тым выпадку, калі пакрыўдзілі або думаеце, што абразілі чым-небудзь. Варта быць шчырым і прытрымлівацца ісціны. Шчырае прызнанне дапаможа атрымаць прабачэнне: *Міласцівы К... І... Час Вашага ад'езду мне быў добра вядомы, але службовыя абавязкі іменна ў гэты дзень не дазволілі мне выканаць прыемны абавязак развітацца з Вамі, абняць Вас і пажадаць усяго найлепшага Вам. Прымаючы да сэрца такія непрыемны для мяне збег абставін, Вы, верагодна, прабачыце мне мой промах і не пазбавіце сваёй прыхільнасці. Шчыра Ваш М... С...*

Віншаванне пішацца толькі з нагоды радаснай падзеі: імянін або нараджэння, вяселля, Новага года. Трэба старацца, каб такі ліст быў кароткім.

Паведамленне пішацца родзічам і сябрам. Паведамляецца пра нараджэнне, заручыны, вяселле, юбілей, хваробу, выздараўленне, смерць. Пісьмовае паведамленне павінна быць кароткім і адносіцца толькі да справы.

Ліст-напамін пішацца, калі трэба напаміць пра даўгі. Такі ліст пішацца толькі тады, калі бачыцца яўнае нежаданне вярнуць доўг або калі пра яго назусім забыліся.

Спачуванне пішацца з сумнай нагоды. Мэта такіх лістоў – не жаданне суцешыць, а толькі выказаць свае спачуванні. Далікатнасць і такт павінны быць галоўнымі пры складанні такога ліста: *Паважаны Д... П...*

Ваша гора так блізка майму сэрцу, што я не знаходжу слоў для выражэння свайго спачування. Мае пачуцці Вам вядомыя, а таму Вы не запатрабуеце ад мяне фраз. Скажу адно, што я пераношу разам з Вамі пакуты, нанесеныя Вам... (указваецца кім). Суцяшэннем нам можа быць Бог, якога я пастаянна малю аб міласці да нас. Ваш В... У...

Дзелявыя лісты ў сваю чаргу дзеляцца на: просьбы, паведамленні, напаміны, пацверджанні, прэтэнзіі, адмовы, прабачэнне, гарантыйны ліст.

Ліст-просьба фармулюецца коратка і выразна. Калі патрэбна зрабіць тлумачэнне, то варта зрабіць гэта сцісла. Папярэдне падзякуйце за выкананне.

Ліст-паведамленне дасылаецца з ветлівасці (падзяка за хуткі адказ, выказванне гатоўнасці да супрацоўніцтва і г. д.) або ў якасці інфармацыйнага паведамлення. Падпісаць такі ліст можа і сакратар.

Ліст-напамін накіроўваецца ў тых выпадках, калі не атрымліваецца з дапамогай тэлефонных перамоў або асабістага кантакту своечасова атрымаць жадаемы вынік. Яго мэта – тактоўна нагадаць пра неабходнасць выканаць прынятыя абавязацельствы.

Ліст-пацверджанне з’яўляецца гарантыяй даных раней абяцанняў або ўжо абмеркаваных умоў. Выконвае не столькі юрыдычную, колькі маральную функцыю – выражае гатоўнасць падтрымліваць прапанову адрасата. Нярэдка служыць пацверджаннем своечасова атрыманых дакументаў, матэрыяльных каштоўнасцей.

Ліст-адмова – гэта адказ на прэтэнзіі кліента або партнёра. Правільна напісанае, яно дапамагае, нягледзячы на адмову, падтрымліваць адносіны з кліентам.

Ліст-прэтэнзія – гэта афіцыйнае папярэджанне. У ім павінны змяшчацца наступныя данныя: падставы для прад’яўлення прэтэнзій, самі прэтэнзіі, канкрэтныя патрабаванні бакоў, якія прад’яўляюць прэтэнзіі.

Ліст-прабачэнне звычайна змяшчае выклад прычын, праз якія неспадзявана нешта не выконваецца: важная сустрэча, удзел у канферэнцыі, прысутнасць на ўрачыстым мерапрыемстве і г. д. У шэрагу выпадкаў такі ліст накіроўваецца пасля папярэджання па тэлефоне.

Гарантыйны ліст з’яўляецца асаблівай формай ліста і накіроўваецца як абавязацельства аплаты за пакупку, паслугу. У ім указваецца канкрэтны від аперацыі, якую трэба правесці. Заканчваецца ліст фразай: “*Аплату гарантуем. Наш разліковы рахунак (указваецца)*” і абавязкова мае два подпісы: кіраўніка і галоўнага бухгалтара.

МАТЭРЫЯЛЫ ДА ПРАКТЫЧНЫХ ЗАНЯТКАЎ

Тэма № 1. Маўленчы этыкет і культура зносінаў як асобная навучальная дысцыпліна

Пытанні для абмеркавання

1. Мэта і задачы курса.
2. Паняцці ‘этыкет’, ‘маўленчы этыкет’, ‘культура зносінаў’, ‘культура паводзінаў’, ‘маўленчая культура’, ‘маўленчаэтыкетная формула’ і інш.
3. Маўленчы этыкет і культура мовы і маўлення.
4. З гісторыі вывучэння маўленчага этыкету.

Заданні для самастойнай работы

1. Падрыхтаваць паведамленні на тэму “Агляд прац па пытаннях маўленчага этыкету і культуры зносінаў”, “Маўленчы этыкет і агульны этыкет”.
2. Выказванні, у якіх семантычнае значэнне разыходзіцца з прагматычным, называюцца ўскоснымі. Выберыце правільнае, на вашу думку, тлумачэнне выказванняў:
 - а) Тут горача.
 - Просьба адчыніць акно ці дзверы ў пакоі.
 - Прапанова зняць верхнюю адзежу, пінжак, кофту, світар.
 - Канстатаванне таго, што становішча ў зале накалілася.
 - б) Мне нездаровіцца.
 - Я не жадаю з вамі размаўляць.
 - Выклічце хутчэй лекара.
 - Я не буду выконваць гэтую працу.
 - Пакіньце мяне ў спакоі.
 - в) Мне гэты адрас добра знаёмы.
 - Я шмат разоў была ў гэтай хаце.
 - У мяне захаваліся добрыя/дрэнныя ўспаміны пра яе гаспадароў.
 - Я добра ведаю, што там адбылося.
 - Я ніколі не забуду тыя шчаслівыя дні.
 - г) Гэта вы?
 - Як вы з’явіліся тут?
 - Калі вы паспелі прыехаць?
 - Што вас прывяло сюды?
 - д) Я прыйду заўтра.
 - Сцверджанне.

- Абяцанне.
- Пагроза.

Тэма № 2. Знакавая сістэма этыкету

Пытанні для абмеркавання

1. Знакавыя сістэмы этыкету.
2. Невербальныя (нямоўныя) сродкі этыкету.
3. Жэсты і іх функцыя.
4. Міміка і яе роля.

Заданні для самастойнай работы

1. Запісаць камунікацыйныя жэсты. Вызначыць іх этыкетнае значэнне (напрыклад, паціснуць плячыма – ‘не ведаю’).

2. Выпісаць з мастацкага тэксту кантэксты, у якіх апісваюцца жэсты, міміка; вызначыць значэнне, якое яны перадаюць.

3. З дапамогай жэстаў, мімікі, пантамімікі паказаць, перадаць змест верша:

а) Яна ж цвяток у пальцах круціць,
Нюхне, махне каля ліца,
Патупіць вочкі, то апусціць,
То паглядзіць на паніча.
Буркне славечка, усміхнецца,
Паправіць сукню, то касу,
То уся неяк страханецца,
Вот быць русалка у ляску.
Апусціць вочкі, пакраснее,
То стане бледна, як папер,
Сказала б нешта, дык не смее –
Вот як гляджу на іх цяпер.

(Урывак з верша Ф. Тапчэўскага “Ён і яна”)

б) Шчасце былое ўяўляю
Дзяўчынкаю па вясне.
Загарэлая, кемная, злая,
Дражніла яна мяне.
Памятаю, год у шаснаццаць,
Дурны ад каханья і мук,
Цераз плот я глядзеў на шчасце,
Рамантычны, цыбаты хлапчук.

А шчасце гуляла ў садзе,
Апранутае ў паркаль,
Сабе і птушкам на радасць,
А мне на смутак і жаль.
Разявіўшы рот, як варона,
Гляджу я ў дзівосным сне
На шчасце, што садам зялёным
Ідзе бліжэй да мяне.
Уважна за мною сочыць.
І соладка, як салавей,
Просіць заплюшчыць вочы,
І гладзіць па галаве,
Раскошы цэлыя рэкі
Ў сэрца маё плывуць,
Моцна сціскаю павекі,
Чакаю... Нельга ўздыхнуць...
А дзяўчына з вачыма блакітнымі
Суседу, дурному, як бот,
Адуванчык тыцнула спрытна
Ў шырокі, як ступа, рот.

(У. Караткевіч. Гісторыя з першым каханнем)

4. Які жэст вы выкарыстаеце ў наступных сітуацыях:

а) Вас папыталіся, дзе знаходзіцца банк. Банк знаходзіцца побач, амаль насупраць. Які жэст вы выкарыстаеце, адказваючы прахожаму?

б) Вы заходзіце на кухню. На пліце ў каструлі згарэла бульба...

в) Вучань спазніўся на ўрок. Заходзіць праз 10 мін., просіць дазволу сесці...

5. Што абазначалі ў старажытнасці наступныя жэсты: поціск рукі пры прывітанні; мужчына для поціску рукі здымае пальчатку, калі вітаецца на вуліцы; мужчына прыпаднімае шляпу або здымае шапку (шляпу), калі заходзіць у памяшканне; паклон жанчыны.

Тэма № 3. Тыпы маўленчых адзінак этыкету

Пытанні для абмеркавання

1. Маўленчаэтыкетныя формулы прывітання і развітання.
2. Маўленчаэтыкетныя формулы звароту, знаёмства і прадстаўлення.
3. Маўленчаэтыкетныя формулы прабачэння, падзякі і просьбы.
4. Маўленчаэтыкетныя формулы віншавання, зычэння і пажадання.

5. Маўленчаэтыкетныя формулы запрашэння.
6. Маўленчаэтыкетныя формулы згоды, адмовы і ўхвалення.
7. Маўленчаэтыкетныя формулы прапановы, парады і спагады.

Заданні для самастойнай работы

1. Падбярыце сінонімы да формул “Добры дзень”, “Прабачце”, “Дзякуй”, “Да пабачэння”.
2. Пры дапамозе жэстаў і мімікі прывітайцеся, развітайцеся, папрасіце прабачэння.
3. Вас запрасілі на канцэрт. Вы не зможаце пайсці. Адмоўцеся ветліва, патлумачыўшы прычыну.
4. Сакурснік вам дапамог выканаць кантрольную работу. Падзякуйце яму.
5. Ваша рэакцыя ў наступных сітуацыях:
 - а) у буфеце на вас вылілі шклянку чаю...
 - б) у аўтобусе вам наступілі на нагу...
 - в) пры ўваходзе ў інстытут вам адчынілі дзверы...
 - г) касір выдала вам няправільна рэшту (узяла грошай больш, чым каштуе пакупка)...
 - д) у перапоўнены аўтобус зайшоў падлетак з вялікім ранцам за плячыма...
6. Назавіце прывітальныя формулы падчас розных відаў работы.
7. Запрасіце Бабу Ягу на Новы год.
8. Ваша сяброўка сёння апранута ў сукенку, якая пасуе ёй. Скажыце камплімент.
9. У тэатры перад вамі сядзяць двое юнакоў, якія пастаянна перагаворваюцца і ядуць чыпсы. Ваша рэакцыя.
10. Выпішыце з казак ветлівыя формулы.
11. Пры ўваходзе ў гандлёвы цэнтр вісіць шыльда “*Запрашаем, калі ласка!*”. Пракаменціруйце правільнасць, дарэчнасць формулы.

Тэма № 4. Прывітанне. Запрашэнне. Развітанне

Пытанні для абмеркавання

1. Прывітанне, яго значэнне і функцыя.
2. Класіфікацыя прывітанняў паводле значэння.
3. Жэсты, міміка і прывітанне.
4. Тыпы адказаў на прывітанне.
5. Асаблівасці развітальнай сітуацыі.
6. Парадыгма развітальных формул.

Заданні для самастойнай работы

1. Падрыхтаваць паведамленне на тэму “Прывітанне і нямоўныя сродкі выражэння ў сістэме этыкету прадстаўнікоў розных народаў”.

2. Якія асаблівасці выкарыстання традыцыйных формул можна назваць пры вітанні са знаёмым і незнаёмым, пры запрашэнні сяброўскім і афіцыйным?

Тэма № 5. Зварот. Знаёмства. Прадстаўленне

Пытанні для абмеркавання

1. Зварот як этыкетная формула.
2. Функцыі зваротаў.
3. Звароты да знаёмага і незнаёмага адрасата.
4. Класіфікацыя зваротаў.
5. Формулы звароту.
6. “Ты” ці “Вы”?
7. Маўленчаэтыкетная сітуацыя знаёмства і прадстаўлення.

Заданні для самастойнай работы

1. Падрыхтаваць паведамленне на тэму “Маўленчыя паводзіны мужчыны/жанчыны і культура зносінаў пры знаёмстве і прадстаўленні”.

2. Складзіце і запішыце дыялог, выкарыстоўваючы розныя формулы зваротаў, паміж пакупніком і прадаўцом; выкладчыкам і студэнтам; калегамі.

3. Якімі зваротамі карыстаюцца часцей за ўсё на сучасным этапе? Якія звароты не выкарыстоўваюцца і чаму?

4. Як вы звернецеся на вуліцы:

1. Да школьніцы, каб даведацца, як прайсці да метро. 2. Да міліцыянера, каб спытаць, як праехаць да ўніверсітэта. 3. Да маладой жанчыны, каб даведацца, якая гадзіна. 4. Да бабулькі, каб прапанаваць ёй дапамагчы перайсці вуліцу. 5. Да юнака, каб даведацца, як прайсці да кінатэатра.

5. Ахарактарызуйце моўцу і сітуацыю, у якой выкарыстоўваліся такія звароты:

1. *Дзядзечка! Колькі часу?* 2. *Якія ўвайшлі грамадзяне! Своечасова аплачвайце праезд.* 3. *Слухай сябар! Запаліць няма?* 4. *Дарагі, да метро як прайсці?* 5. *Бабуля! Ідзіце сюды, сядайце!* 6. *Дачка! А кефір там ёсць?* 7. *Малады чалавек! Якая гадзіна, не скажаце?* 8. *Таварыш міліцыянер! Як*

праехаць на Чырвоны пляц? 9. Таварыш прадавец! Масла валагоцкае ёсць у вас? 10. Кіеў! Прайдзіце ў першую кабінку. 11. Хто з дзецьмі? Наперадзе ёсць вольныя месцы. 12. Татка, не скажаш, дзе метро? 13. З дзіцем! Прайдзіце наперад! 14. З валізкай! Ідзіце сюды, паставіць можна. 15. Дзяўчына! Не скажаце колькі часу? 16. Хлопчык! Як тут прайсці да Кіеўскага вакзала?

Тэма № 6. Узаемны ў розных этыкетных сітуацыях

Пытанні для абмеркавання

1. Вербальныя і невербальныя сродкі выражэння сітуацыі прабачэння.
2. Зычэнні.
3. Маўленчаэтыкетная сітуацыя ‘парада’, ‘абяцанне’.
4. Камплімент, яго віды і функцыі.
5. Падзяка.

Заданні для самастойнай работы

1. Падрыхтаваць паведамленні на тэму “Этыкет віншаванняў”, “Этыкет спачуванняў”.
2. Складзіфікаваць этыкетныя формулы прабачэння.
3. Папрасіце прабачэння за тое, што не прыйшлі на спатканне; спазніліся на дзелавую сустрэчу; не выканалі свайго абяцання.
4. Падбярэце прыметнікі-азначэнні да выразу “выказваю падзяку”.
5. Выпішыце са слоўнікаў прыказкі з пажаданнямі/зычэннямі.
6. Назваць рысы характару або знешнасці (станоўчыя/адмоўныя) на пачатковую літару імёнаў студэнтаў групы.

Тэма № 7. Правілы паводзінаў у маўленчай сітуацыі

Пытанні для абмеркавання

1. Кампаненты стварэння маўленчай сітуацыі.
2. Правілы паводзінаў прамойцы.
3. Правілы паводзінаў слухача.
4. Этыкет тэлефонных размоў.

Заданні для самастойнай работы

1. Падрыхтаваць паведамленні на тэму “Маўленчая культура і сістэма зносінаў у сям’і”, “Маўленчыя паводзіны і культура зносінаў у гасцях”, “Маўленчыя паводзіны гасцей”.

2. Хто з пары павінен першым заходзіць праз дзверы і выходзіць праз іх?

3. Зрабіце інсцэніроўку тэлефоннай размовы. Прааналізуйце дыялог.

4. Прааналізуйце наступную сітуацыю: Марына і Таццяна на перапынку абмяркоўваюць канцэрт гітарнай музыкі, на якім яны былі напярэдадні. Пеця праходзіў міма і пачуў іхнюю размову. Марына: – *Я не думала, што на гітары можна так віртуозна сыграць класіку.*

Пеця на хаду кідае рэпліку: – *Знайшлі віртуоза! Вулічны брэнькала!*

5. У якой маўленчай сітуацыі дарэчная рэакцыя на тэлефонны званок:

– *Алё! Так!*

– *Слухаю! Я слухаю; Вас слухаюць; Слухаю вас!*

– *Пятроў слухае; Паліклініка; Гасцініца; Смірнова ля тэлефона.*

Моўца запрашае да тэлефона:

– *Можна Васю? Вася дома?*

– *Можна запрасіць Кацю? Запрасіце, калі ласка, Кацю.*

– *Будзьце ласкавы, Алену Іванаўну; Калі ласка, Яўгенію Васільеўну.*

Адказы слухача:

Гэта я; Так, гэта я; Зараз ён (яна) падыдзе; Зараз я яго (яе) паклічу; Яго (яе) няма дома; Ён (яна) выйшаў (выйшла); Што яму (ёй) перадаць? Хто яго (яе) пытае? Патэлефануеце пазней; Прабачце, хто гаворыць (тэлефануе)?

Я вас слухаю.

З кім маю гонар?

Калі моўца няправільна набраў нумар:

Вы не туды патэлефанавалі; Вы памыліліся (нумарам); Тут такіх няма.

Тэма № 8. Этыкет ліставання

Пытанні для абмеркавання

1. Віды лістоў.

2. Структура ліста.

3. Этыкетныя маўленчыя формулы ў лістах.

4. Нацыянальная лістоўная традыцыя.

Заданні для самастойнай работы

1. Падрыхтаваць паведамленні на тэму: “Маўленчыя формулы ў лістах беларускіх пісьменнікаў”, “З гісторыі ліставання”.

2. Выпісаць прыклады пачатку і заканчэння лістоў (выкарыстайце эпісталярый з часопісаў “Маладосць”, “Полымя”, “Нёман”).

3. Складзіце і запішыце ліст-прабачэнне, ліст-паведамленне, ліст-віншаванне.

4. Прааналізуйце змест наступных лістоў:

а) *“Шматпаважаны Яўгені Сямёнавіч! Я вельмі дзякаваў бы табе, калі б ты прачытаў гэтае маё апавяданне. Можна і перакладзеш, калі спадабаецца. Паколькі яно звязана з сучаснасцю, то, бадай, можна паказаць якому-небудзь часопісу, ваеннаму ці нават “Огоньку” давайскавай тэмы. Цяпер я сяджу над ваеннай тэмай. Пішу раман і другую кнігу Казлова. Аповесць пра будаўнікоў напісаў ужо і надрукаваў у “Полымі”. Будаўнікамі займаюся яшчэ, але пазней. Жадаю табе светлага шчасця ў Новым годзе, вялікіх творчых поспехаў. Жадаю добрага здароўя і радасці тваёй жонцы. З сардэчным прывітаннем А. Кулакоўскі 12.І.60”.*

б) *“Мой любы браце і дружа! З Новым годам у тваю хату! Няхай абмінаюць яе ўсе нягоды і немачы і ідуць на сухія лясы! Няхай гудзе яна магутнымі галасамі весялосці і шчасця! Няхай яе сцены стануць шырэйшыя, а столь вышэйшаю, каб было дзе разгарнуцца ўсяму твайму роду! Цімох. 27. 12. 1971”.*

в) *“3 лістапада 1978. Мой дарагі эсэсавец, твае цудоўныя эсэ, якія ты пішаеш, вартыя ўсіх тых пакут, што ты трымаеш на адзіноце ў гэтую познюю восеньскую золь, калі ўсе важныя птахі разляцеліся па цёплых вырах. Абы, мой братко, табе пісаласо і ўдалося завяршыць замысленае. Сардэчна цябе абдымаю і дзякую, што ўспомніў ты мяне якраз у свой дзень. Ад усяе душы жадаю табе іх, гэтых слаўных дзён, многа-многа, і каб усе яны складаліся ў многія добрыя, працавітыя і шчаслівыя гады. Я толькі што вярнуўся з вельмі цікавай і прыемнай вандроўкі: быў у Польшчы на ўрачыстасцях, прысвечаных 100-годдзю Януша Корчака. Якраз стаяла цёплае, сонечнае надвор’е, спрыяючы і добраму настрою, і знаёмству з людзьмі, і вандроўкам па краіне. Пабачыў усе чатыры сталіцы Рэчы Паспалітай: Гнезна, Познань, Кракаў і Варшаву, бачыў і жахлівыя мясціны, якія можна і трэба паглядзець толькі раз – Трэблінку і Асвенцым. На ўрачыстасцях і ў навуковай канферэнцыі ўдзельнічалі дэлегацыі 20 краін, у тым ліку і наша, у якую ўваходзілі віцэ-прэзідэнт Акадэміі пед. навук СССР, вельмі цікавы і мілы чалавек Міхаіл Іванавіч Кандакоў, прафесар, спецыяліст па Корчаку Марыя Фёдараўна Шыбаева і, як пісалі нашы папярэднікі, ваш пакорны слуга. Дваццаць дзён праляцелі*

неўзаметку, настолькі былі запоўненыя, загрузаныя, што немагчыма было адхінуцца на якога паўдня на сваіх клопатах. «Ваш пакорны слуга» не змог нават патраціць усіх золтых, якія абмяняў на рублі. Цяпер, калі бог дасць яшчэ паехаць, буду пры гатовых капіталах. А пакуль што трымаю як сувенір. Уся наша праца ішла на высокім дзяржаўным узроўні, гасцей прымаў Рады Міністраў Ярашэвіч, з прывітаннем звярнуўся Эдвард Герэк. Усе гэтыя дні я яшчэ пад уражаннем паездкі. А ў Кракававе мы былі ў дні, калі кракаўскі кардынал Кароль Вайтыла нечакана і неспадзявана стаў Янам Паўлам II. Нашага друга Яна Першага (Брыля) я ўжо не застаў дома, бо ён, як і Ваша міласць, раскашуе ў Сочах на курорце, да свят мае вярнуцца. Так што тваіх прабачэнняў, усіх тваіх перажыванняў і пакут з-за нейкага выступлення ў аўдыторыі, якая штодня, я ўпэўнены, слухае адны і тыя ж прапісныя мудрасці, і сам не падзяляю і, спадзяюся, табе іх варта выкінуць з галавы. Што б ты там ні гаварыў, думаю, для любых тваіх слухачоў гэта можа быць цікавым, нават само гучанне жывога твайго слова. Якія мінскія навіны? Можна, ты іх і ведаеш. Самая галоўная ў нашым асяроддзі: Генадзь Бураўкін – старшыня дзяржаўнага камітэту па тэлебачанні і радыё, рэдактарам у «Маладосць», у апошнія дні гавораць больш упэўнена, ідзе Васіль Зуёнак, як мне думаецца, самая найлепшая кандыдатура. Быў справядчна-пэравыбарны сход партарганізацыі, новым сакратаром выбралі Яўгена Каршукова, які працаваў да гэтага зам. рэдактара часопіса «Вожык». Сёння ў Мінску ясны сонечны дзень, наогул, надвор'е стаіць харошае, і так асабліва адчуваецца і самы перадвеснавы настрой, сталіца ўбіраецца ў свае ўрачыстыя фарбы. Таму я і вінішую цябе, свайго лепшага і вернага друга, усімі яснымі і шчырымі пачуццямі душы са шчаслівым святам, з новым плёнам твайго таленту і чакаю цябе ў добрым здароўі і настроі. Пасылаю пісьмо авіяпоштай, хоць, мяркуючы па тваім, будзе ляцець яно аж цэлых трое сутак. Але думкамі і пачуццямі з табой, і яшчэ раз сардэчна абдымаю цябе, двойчы абдымаю, як Цімох і Васіль. Паклон і найлепшыя святочныя пажаданні перадаюць Вольга Рыгораўна і Юля. 10 верасня 1981. Дарагі мой браце! Рады гэтай нагодзе разам з рэцэнзіяй на тваіх «Шэметаў», надрукаванай сёння ў «Звездзе», паслаць табе самыя самыя сардэчныя пажаданні добра адпачыць, набрацца сіл і сонца, а гэтаксама і марское солі, каб твае ногі прутчэй і ўпраўней яшчэ доўгія леты вадзілі цябе па свеце і каб мы з табой, мой братко, яшчэ не раз пахадзілі па сваіх родных, мілых сцежках і дарогах. Асаблівых навін нямашака. Надвор'е ў нас, хваліць бога, усе гэтыя дні стаіць цёплае, сонечнае. На вячэрнія пагулянькі ў Купалаўскі парк і на ўзбярэжжа ракі шумнацечнай хаджу адзін, бо ўсё таварыства на курортах: Бачыла ў Друскеніках, Русецкі,

прашу прабачэння або са звiненнем Вас, у Пiцундзе, а Брыль яшчэ раскашуе на Нёмане. Прывiтанне табе ад усiх маiх сямейнікаў. Шчыра абдымаю цябе. Цiмох”.

Тэма № 9. Ветлівасць як аснова маўленчага этыкету і культуры зносінаў

Пытанні для абмеркавання

1. Асновы ветлівасці.
2. Формулы ветлівасці і іх роля.
3. Сітуацыі маўленчай культуры і сістэмы зносінаў.

Заданні для самастойнай работы

1. Падрыхтаваць паведамленне на тэму: “Маўленчая культура і сістэма зносінаў на працы”, “Маўленчая культура і сістэма зносінаў у тэатры, на канцэрце”, “Маўленчая культура і сістэма зносінаў у кафэ, рэстаране”, “Маўленчая культура і сістэма зносінаў у розных відах транспарту”, “Маўленчая культура і сістэма зносінаў на вуліцы”.

2. Назавіце моўныя звароты, якія выкарыстоўваем у наступных сітуацыях:

- а) дзякуеш чалавеку;
- б) вітаеш знаёмых людзей;
- в) просіш каго-небудзь дапамагчы;
- г) просіш прабачэння;
- д) пытаешся дазволу зрабіць што-небудзь.

3. Мы ведаем, што ўмоўны лад абазначае дзеянне нерэальнае, якое не можа быць здзейснена. Ці захоўваецца названае значэнне ў наступных рэпліках: *Я хацеў бы падзякаваць Вам!; Я хацеў бы запрасіць вас...; Я хацела б папрасіць прабачэння ў Вас. Ці можам мы даць у адказ рэпліку-дазвол: Ну дзякуй, калі хочаш...; Ну запрашай...*

4. Вызначце сацыяльную групу людзей, якая будзе звяртацца з выразамі:

- а) *Не адмоўце ў міласці...; Прабачце, што патурбаваў...; Калі Вам не цяжка...*
- б) *Салют, Лізка! Гуд байце вам! Малы, не таўчыся пад нагамі...*
- в) *Не штурхайся...; Не бычыце, што тут стаяць: хіба вочы на патыліцы?*

5. Ці варта лічыць ветлівымі выразы:

- а) *Вітаю вас!* (вітаецца інтэлігент);

- б) *Вітаю вас, дзеці мае!* (вітаецца падлетак у сваёй кампаніі);
в) *Я, недастойны, і мая нікчэмная жонка запрашаем Вас, блagarоднага і глыбокапаважанага, да нас у гасці* (муж запрашае сяброў да сябе ў гасці).

Ці можа лічыцца які-небудзь з выразаў ветлівым у іншай культуры?

Тэма № 10. Этыкет паводзін у грамадскіх месцах

Пытанні для абмеркавання

1. Паводзіны на вуліцы.
2. Паводзіны ў транспарце.
3. Паводзіны ў магазіне, рэстаране, тэатры, бібліятэцы і інш.

Заданне для самастойнай работы

1. Падрыхтаваць паведамленне на тэму: “Этыкет сустрэчы”, “Этыкет паводзін у сям’і”, “Этыкет паводзінаў гасцей”.

Тэма № 11. Нацыянальная спецыфіка маўленчага этыкету і культуры зносінаў

Пытанні для абмеркавання

1. Маўленчы этыкет беларусаў да 20-х г. XX ст.
2. Маўленчы этыкет беларусаў у савецкі час.
3. Маўленчы этыкет беларусаў на сучасным этапе.

Заданне для самастойнай работы

1. Падрыхтаваць паведамленне на тэму: “Маўленчы этыкет і культура зносінаў у краінах з нямецкай мовай”, “Маўленчы этыкет і культура зносінаў у краінах з англійскай мовай”, “Маўленчы этыкет і культура зносінаў у краінах з іспанскай мовай”, “Маўленчы этыкет і культура зносінаў у краінах з французскай мовай”, “Маўленчы этыкет і культура зносінаў у краінах Балтыкі”, “Маўленчы этыкет і культура зносінаў палякаў”, “Маўленчы этыкет і культура зносінаў у краінах Усходу”.

ПЫТАННІ ДЛІЯ КАНТРОЛЮ

1. Паняці ‘этыкет’, ‘маўленчы этыкет’, ‘культура зносінаў’, ‘культура паводзінаў’, ‘культура мовы і маўлення’, ‘моўная культура’ і інш. Моўны этыкет і культура мовы і маўлення.
2. З гісторыі развіцця этыкету як нарматыўнай сістэмы.
3. Маўленчы этыкет у зрэзе агульнага этыкету. Маўленчы этыкет як частка этыкетнай сістэмы.
4. Маўленчы этыкет і культура зносінаў як аснова агульнай культуры чалавека.
5. Знакавыя сістэмы этыкету. Адрозненне славеснага (вербальнага) этыкету ад неславеснага (невербальнага).
6. Маўленчаэтыкетныя сітуацыі (прывітанне, знаёмства, прадстаўленне, зварот, падзяка, развітанне, прабачэнне, перапрошванне, перасцярога, прапанова, запрашэнне, абяцанне, зычэнне, парада, просьба, віншаванне, спачуванне, спагада, абяцанне, ухваленне, адабрэнне, камплімент, згода, адмова, сумненне і інш.).
7. Славесныя (вербальныя) сродкі агульнага этыкету.
8. Неславесныя (невербальныя) сродкі этыкету.
9. Этыкетныя жэсты і іх функцыя.
10. Маўленчы этыкет і ветлівасць. Асновы ветлівасці.
11. Правілы паводзінаў у маўленчай сітуацыі.
12. Маўленчыя паводзіны чалавека як разнавіднасць яго сацыяльных паводзінаў.
13. Кампаненты стварэння маўленчай сітуацыі.
14. Правілы паводзінаў прамойцы.
15. Правілы паводзінаў слухача.
16. Правілы паводзінаў “трэцяга”.
17. Формулы ветлівасці і іх роля. Маўленчая культура і сістэма зносінаў у структуры народных выслоўяў.
18. Этыкемы ветлівасці і сістэма зносінаў у сям’і.
19. Маўленчая культура дзелавых стасункаў.
20. Маўленчая культура і сістэма зносінаў на працы.
21. Маўленчыя паводзіны гасцей.
22. Формулы ветлівасці і сістэма зносінаў у тэатры.
23. Формулы ветлівасці і сістэма зносінаў у краме, кафэ, рэстаране, у транспарце (аўтобус, цягнік, таксі і інш.).
24. Формулы ветлівасці і сістэма зносінаў на вуліцы.
25. Маўленчая культура і сістэма зносінаў у культурных збудаваннях.
26. Этыкет тэлефонных размоў.

27. Этыкет ліставання. Маўленчая культура ў сістэме сродкаў масавай інфармацыі (СМІ).

28. Віртуальная прастора і праблема маўленчага этыкету.

29. Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Прывітанне” ў сістэме агульнай культуры. Формулы прывітаньня, іх значэнне і функцыі.

30. З гісторыі развіцця і змянення формул прывітаньня. Асаблівасці выкарыстання этыкемаў прывітаньня.

31. Тыпы прывітаньняў паводле значэння.

32. Тыпы адказаў на прывітанні.

33. Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Прывітанне” і невербальныя сродкі яе выражэння ў сістэме этыкету прадстаўнікоў розных народаў.

34. Маўленчаэтыкетная сітуацыя “Развітанне” ў сістэме агульнай культуры.

35. Асаблівасці стварэння развітальнай сітуацыі. Класіфікацыя этыкемаў-развітаньняў.

36. Тыпы адказаў на развітанні. Невербальныя сродкі выражэння развітаньня. Сітуацыя развітаньня ў сістэме этыкету прадстаўнікоў розных народаў.

37. Зварот як моўная адзінка і як частка этыкетных знакаў. З гісторыі звароту.

38. Функцыі зваротаў. Тыпы зваротаў.

39. Звароты да знаёмага адрасата. Звароты да незнаёмага адрасата. “Ты” ці “вы”?

40. Звароты ў сістэме культуры зносінаў прадстаўнікоў розных народаў.

41. Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Знаёмства”, “Прадстаўленне”.

42. Маўленчыя паводзіны мужчыны і культура зносінаў пры знаёмстве і прадстаўленні.

43. “Запрашэнне” як этыкетная сітуацыя. Этыкемы “Запрашэння” і іх роля.

44. Падзяка як важны элемент культуры ўзаемінаў. Этыкетныя формулы выражэння сітуацыі “Падзяка” і іх функцыя.

45. Падзяка і адказы на яе.

46. Вербальныя і невербальныя сродкі выражэння сітуацыі “Прабачэнне” (“Перапрошванне”). Маўленчая сітуацыя “Просьба” і асаблівасці яе адлюстравання.

47. Этыкет віншаванняў. Сувязь маўленчаэтыкетнай сітуацыі “Зычэнне” з іншымі этыкетнымі сітуацыямі.

48. Класіфікацыя этыкемаў-зычэнняў. Этыкетная сітуацыя “Зычэнне” ў маўленчай культуры беларусаў.

49. Этыкетная сітуацыя “Спачуванне”. Спосабы выражэння спачування.

50. Камплімент у маўленчай сітуацыі. Функцыі выкарыстання кампліменту.

51. Тыпы і структура кампліменту. Камплімент і ўхваленне: агульнае і адрознае.

52. Ухваленне, захапленне і адабрэнне як важныя структурныя элементы сістэмы ўзаемянаў.

53. Маўленчая сітуацыя “Парада”, “Прапанова”, “Спагада”: структура і этыкетныя формулы.

54. Спосабы выражэння сумнення і ўпэўненасці. Маўленчая сітуацыя “Абяцанне” і яе асаблівасці.

55. Спосабы выражэння этыкетных сітуацый “Згода” і “Адмова”, “Дазвол” і “Забарона” і інш.

56. Невербальныя сродкі выражэння сітуацый “Згода” і “Адмова”, “Дазвол” і “Забарона”.

57. Маўленчы этыкет і культура ўзаемянаў беларусаў.

58. Варыянты маўленчых паводзінаў беларусаў на сучасным этапе.

59. Параўнальная характарыстыка маўленчых паводзінаў беларусаў і прадстаўнікоў іншых народаў. Маўленчы этыкет і культура зносінаў украінцаў і палякаў.

60. Маўленчы этыкет і культура зносінаў у краінах з англійскай мовай; з іспанскай мовай; з нямецкай мовай; з французскай мовай; з балтыйскімі мовамі; з італьянскай мовай; з балгарскай мовай; з вугорскай мовай і інш.

СПІС РЭКАМЕНДАВАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. Браим, И. Н. Этика делового общения / И. Н. Браим. – Минск : Экоперспектива, 1996. – 206 с.
2. Бяганская, Н. У. Асаблівасці маўленчых паводзін беларусаў: на аснове аналізу фальклору і фразеалагічных адзінак беларускай мовы / Н. У. Бяганская // Весн. Магілёўс. дзярж. уні-та імя А. А. Куляшова. – 2007. – № 4. – С. 135–139.
3. Важнік, С. Да анталогіі беларускага камплімента, або Просты спосаб навучыцца казаць кампліменты – 2 / С. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 10. – С. 66–70.
4. Важнік, С. Здароў! – Здароў, калі змалоў!: этыкетныя формулы вітання і развітання / С. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 3. – С. 53–56.
5. Важнік, С. Камплімент у сучаснай маўленчай практыцы, або Просты спосаб навучыцца казаць кампліменты – 3 / С. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 11. – С. 59–64.
6. Важнік, С. Малайчынка, Буслік! – Цудоўна, Цімоша!: спосабы выражэння захаплення, ухвалення і зычлівасці / С. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 8. – С. 51–55.
7. Важнік, С. Маленькія ключыкі да паспяховай камунікацыі: сітуацыі прыцягнення ўвагі, просьбы/прапановы, падзякі / С. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 4. – С. 48–51.
8. Важнік, С. Моўны этыкет беларусаў: ветлівыя звароты / С. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 2. – С. 50–51.
9. Важнік, С. Навука выбачаць, або Як правільна па-беларуску прасіць прабачэння і як выбачаць / С. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 6. – С. 56–59.
10. Важнік, С. Нацыянальная сінтаксічная ідыяматыка / С. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 1. – С. 65–66.
11. Важнік, С. Наш адказ Чэмберлену, або Як навучыцца ветліва пагаджацца і адмаўляцца / С. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 5. – С. 42–46.
12. Важнік, С. Сумняваюся, а значыць, жыву!: спосабы выражэння сумнення і ўпэўненасці / С. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 7. – С. 55–57.
13. Важнік, С. Усе так робяць, або Просты спосаб навучыцца казаць кампліменты / С. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 9. – С. 61–65.
14. Важнік, С. Эпістальярны этыкет беларусаў: нашаніўскі лістоўны стыль / С. Важнік // Роднае слова. – 2009. – № 3. – С. 46–49.
15. Важнік, С. А. Ветлівыя звароты ў беларускім сеціве / С. А. Важнік // Компьютерная лингвистика: научное направление и

учебная дисциплина : сб. науч. ст. / М-во образования Респ. Беларусь, Гомел. гос. ун-т им. Ф. Скорины, Науч.-метод. центр русистики. – Гомель, 2010. – Вып. 1. – С. 56–60.

16. Важнік, С. Сёння ў нашай хаце свята, або Этыкет святочных віншаванняў і пажаданняў для самых маленькіх і самых дарослых / С. Важнік // Роднае слова. – 2008. – № 12. – С. 61–63.

17. Важнік, С. А. Беларускі моўны этыкет у святле нацыянальнай сінтаксічнай ідыяматыкі: на матэрыяле эпісталаграфіі канца XIX – пачатку XX ст. / С. А. Важнік // Славянская фразеология и паремиология в XXI веке : сб. науч. ст. / Междунар. Ком. славистов, Комис. по славян. фразеологии. – Минск, 2010. – С. 293–303.

18. Важнік, С. А. Станаўленне і дынаміка эпістальнай нормы беларускай літаратурнай мовы : на матэрыяле эпісталаграфіі канца XIX – пачатку XX ст. / С. А. Важнік // Веснік БДУ. Сер. 4, Філалогія, журналістыка, педагогіка. – 2009. – № 2. – С. 65–70.

19. Важнік, С. А. Эпістальны этыкет беларусаў: да пытання станаўлення эпістальнай нормы беларускай мовы / С. А. Важнік // Роднае слова. – 2009. – № 2. – С. 54–56.

20. Васілевіч, В. Сітуацыя развіцця ў беларускім маўленчым этыкеце / В. Васілевіч, Т. Піваварчык // Роднае слова. – 2000. – № 1. – С. 31–34.

21. Васілевіч, В. Чаму і як мы вітаемся? / В. Васілевіч // Роднае слова. – 1999. – № 6. – С. 72–77.

22. Введенская, Л. А. Культура и искусство речи / Л. А. Введенская. – Ростов-н/Д : Феникс, 1998. – 573 с.

23. Вилсон, Г. Язык жестов. Путь к успеху / Г. Вилсон, К. Маклафлин. – СПб. : Питер, 2001. – 224 с.

24. Вуглік, І. Р. Застольны этыкет старабеларускай шляхты XVII–XVIII стст.: тыпалогія, гістарычныя змены / І. Р. Вуглік // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. 2, Гісторыя. Эканоміка. Права. – 2010. – № 2. – С. 22–26.

25. Гаева, В. С. Зваротак – самы яркі этыкетны знак. Функцыі зваротка: заклікальная, ацэначная, этыкетная: факультатыў “Гэты няпросты прасты сказ”, VIII клас / В. С. Гаева // Беларус. мова і літаратура : навук.-метад. часопіс. – 2013. – № 2. – С. 27–31.

26. Гребенщикова, Н. С. История русского приветствия (на восточнославянском фоне): монография / Н. С. Гребенщикова. – Гродно : ГрГУ, 2004. – 306 с.

27. Грымаць, А. А. Народная педагогіка беларусаў / А. А. Грымаць [і інш.]. – Мінск : Выд. У. М. Скакун, 1999. – 256 с.

28. Доўгаль, Д. А. Вербальныя і невербальныя кампаненты беларускага эпістальнага этыкету / Д. А. Доўгаль // Весн. БДУ. Сер. 4, Філалогія, журналістыка, педагогіка. – 2011. – № 3. – С. 43–46.

29. Доўгаль, Д. А. Сучасны стан даследавання беларускага вербальнага этыкету / Д. А. Доўгаль // Весн. Магілёўс. дзярж. ун-та імя А. А. Куляшова. Сер. А, Гуманітар. навукі. – 2011. – № 1. – С. 79–85.

30. Доўгаль, Д. Вербалізацыя этыкетных жэстаў у эпістальным тэксе: з ліставання Рыгора Барадуліна і Васіля Быкава / Д. Доўгаль // Роднае слова. – 2011. – № 4. – С. 48–51.

31. Каўрус, А. “Ну, будзьма ехаць!” – “Едзьма, браце!”: выражэнне загаду / А. Каўрус // Роднае слова. – 2009. – № 12. – С. 40–43.

32. Клундук, С. Маўленчы этыкет і культура зносінаў у сістэме народных выслоўяў / С. Клундук // Беларуская фразеалогія і еўрапейскі моўны кантэкст: зб. навук. арт.: у 2 т. / М-ва адукацыі Рэсп. Беларусь, Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна, Каф. гісторыі беларус. мовы і дыялекталогіі. – Брэст, 2009. – Т. 2. – С. 92–97.

33. Клундук, С. С. “Маўленчы этыкет і культура зносінаў” як навучальная дысцыпліна ў БрДУ імя А. С. Пушкіна / С. С. Клундук // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. Філал. навук. – 2006. – № 3 (6). – С. 75–78.

34. Клундук, С. С. Этыкетная сітуацыя “зычэнне” ў маўленчай культуры беларусаў / С. С. Клундук // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. філал. навук. – 2008. – № 2. – С. 98–104.

35. Клундук, С. С. Маўленчы этыкет і культура зносінаў: гістарыяграфія праблемы / С. С. Клундук // Славянские языки: системно-описательный и социокультурный аспекты исследования : материалы IV Междунар. науч.-метод. конф., Брест, 25–26 нояб. 2009 г. : в 2 ч. / Брест. гос. ун-т ; под общ. ред. О. Б. Переход. – Брест : БрГУ, 2010. – Ч. 1. – С. 108–112.

36. Клундук, С. С. Маўленчы этыкет і культура зносінаў : метаад. рэкамендацыі для слухачоў ІПК і ПКРС і студэнтаў філал. фак. / С. С. Клундук. – Брэст : БрДУ імя А. С. Пушкіна, 2007. – 35 с.

37. Кондаленко, Л. К. Национальный характер. Белорусский этикет / Л. К. Кондаленко // Культура этикета : пособие для педагогов. – Минск : Беларус. думка, 2002. – С. 156–177.

38. Коткова, Н. Ф. Обучение речевому этикету / Н. Ф. Коткова // Адукацыя і выхаванне. – 2002. – № 7. – С. 55–58.

39. Кривицкий, А. А. Белорусский язык для говорящих по-русски / А. А. Кривицкий, А. Е. Михневич, А. И. Подлужный. – Минск : Выш. шк., 1990. – 368 с.

40. Кузнецов, И. Н. Этикет : учебное пособие / И. Н. Кузнецов. – Минск : ТетраСистемс, 2003. – 416 с.
41. Михневич, А. Е. Русско-белорусский разговорник / А. Е. Михневич. – Минск : Выш. шк., 1991. – 335 с.
42. Міхневіч, А. Я. Англа-беларускі размоўнік / А. Я. Міхневіч, Н. М. Навічэнка. – Мінск : Выш. шк., 1992. – 240 с.
43. Пагірэ́йчык, Н. В. Выклічнік як часціна мовы. Дэфіс у выклічніках. Выклічнік і маўленчы этыкет : VII клас / Н. В. Пагірэ́йчык // Беларус. мова і літ. : навук.-метаад. часоп. – 2010. – № 3. – С. 28–31.
44. Перавалава, Н. “Уваходзьце, калі ласка!”: як правільна сказаць па-беларуску / Н. Перавалава // Роднае слова. – 2006. – № 3. – С. 28.
45. Піваварчык, Т. Ласкавае слова, як сонца, грэе: Пра ўжыванне ўстойлівых выказаў са словамі *ласка, ласкавы, ласкава* / Т. Піваварчык // Роднае слова. – 2002. – № 10. – С. 27–30.
46. Піваварчык, Т. Маўленчаэтыкетная сітуацыя “абяцанне”: жанравыя разнавіднасці / Т. Піваварчык // Роднае слова. – 2000. – № 7. – С. 46–49.
47. Піваварчык, Т. Маўленчаэтыкетная сітуацыя “абяцанне”: жанравыя разнавіднасці / Т. Піваварчык // Роднае слова. – 2000. – № 8. – С. 43–46.
48. Піваварчык, Т. Маўленчая сітуацыя “парада”: структура і этыкетныя формулы / Т. Піваварчык // Роднае слова. – 2001. – № 5. – С. 47–50.
49. Плотнікаў, Б. А. Кіраўніку аб мове / Б. А. Плотнікаў. – Мінск : Акад. кіравання пры Прэзідэнце Рэсп. Беларусь, 2001. – 126 с.
50. Салавянчык, Т. І. Культура пісьмовай дзелавой мовы дзяржаўнага служачага / Т. І. Салавянчык // Проблемы управления. – 2003. – № 1. – С. 80–85.
51. Симонова, И. С. История этиологического изучения традиционного этикета белорусов / И. С. Симонова // Вестн. Полес. гос. ун-та. Сер. обществ. и гуманитар. наук. – 2011. – № 1. – С. 34–39.
52. Солахаў, А. В. Навучанне маўленчаму этыкету. Даведачныя матэрыялы / А. В. Солахаў. – 2-е выд., выпр. і дап. – Мазыр : МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2016. – 84 с.
53. Старавойтава, Н. Гісторыя і сучаснасць беларускага слоўнага этыкету / Н. Старавойтава // Роднае слова. – 2006. – № 6. – С. 39–42.
54. Томчык, Д. С. Вербальныя адзінкі этыкетных зносін як частка маўленчага этыкету / Д. С. Томчык // Весн. Гродз. дзярж. ун-та імя Янкі Купалы. Сер. 3, Філалогія. Педагагіка. Псіхалогія. – 2010. – № 1. – С. 49–52.

55. Томчык, Д. С. Вербальныя спосабы звароту і прыцягнення ўвагі як сродкі ўсталявання кантакту ў маўленчым этыкеце беларусаў / Д. С. Томчык // Надзённыя праблемы лексікалогіі і анамастыкі славянскіх моў : матэрыялы II Міжнар. навук. канф., Мазыр, 22–23 крас. 2010 г. / рэдкал.: В. В. Шур [і інш.]. – Мазыр : МДПУ імя І. П. Шамякіна, 2010. – С. 63–65.

56. Томчык, Д. С. З гісторыі вывучэння этыкетных формаў зносін / Д. С. Томчык // Вес. БДПУ. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2009. – № 2. – С. 67–71.

57. Томчык, Д. С. Элементы ветлівасці ў вербальных адзінках этыкетных зносін беларускай мовы / Д. С. Томчык // Нацыянальная мова і нацыянальная культура: аспекты ўзаемадзеяння : зб. навук. арт. / рэдкал.: Д. В. Дзятко (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БДПУ, 2009. – С. 142–145.

58. Формановская, Н. И. Речевой этикет и культура общения / Н.И. Формановская. – М. : Высш. шк., 1989. – 159 с.

59. Язерская, С. А. Маўленчы этыкет. Праграма факультатыўных заняткаў для V класа: тлумачальная запіска / С. А. Язерская // Беларус. мова і літ. : навук.-метаад. часопіс. – 2007. – № 11. – С. 32–35.

60. Язерская, С. А. Этыка маўленчых узаемін: матэрыялы да курса на выбар “Асновы культуры маўлення” / С. А. Язерская // Беларус. мова і літ. : навук.-метаад. часопіс. – 2005. – № 4. – С. 20–26.

61. Язерская, С. А. Этыка маўленчых узаемін: метадычныя парады да курса на выбар “Асновы культуры маўлення” / С. А. Язерская // Беларус. мова і літ. : навук.-метаад. часопіс. – 2005. – № 9. – С. 47–56.

ДАДАТАК А

ВІНШАВАННІ

1. Віншаванні з днём нараджэння

Хай жыццё тваё будзе светлае, як з крыніцы вада,
Хай заўжды абыходзяць цябе гора і бяда!

Хай у душы тваёй не будзе смутку ценю,
А толькі радасці хвіліны і надзеі!

Хай доля гадоў табе выдасць багата,
Адпусціць здароўя, шчасця, добра!

Жыццё хай дорыць светлыя імгненні!
Здароўя, радасці, натхнення!

Жадаю шчасця поўныя далоні!
Хай будзе вечна на душы вясна!

Жадаю моцнага здароўя,
Святочнага настрою, дабрабыту,
Радасці і поспехаў у вучобе!

Няхай у тваёй душы заўжды пануюць
Шчасце, цеплыня і спакой!

Будзь самым шчаслівым на свеце,
Не гніся, калі разгуляецца вецер!

Няхай лёгка вучацца ўрокі!
Да мары рабі ўпэўненыя крокі!

Хай над табой заўсёды ззяе сонца!
Хай шчасце ракою льецца бясконца!

Жадаю ад сэрца добра і святла!
Каб радасць заўсёды сяброўкай была!

Жадаю табе весяліцца, гуляць,
Радасна свята сваё сустракаць,
Ніводнай хвіліначкі не сумаваць
І падарункаў шмат атрымаць!

Светлыя думкі, як промні льюцца,
Цёпла гарлачыкі сонцу смяюцца.
Ціха гайдаюцца ў садзе арэлі,
Ясна палаюць зямлі акварэлі.
Бачыш, як чмель па-над імі лятае,
Ён цябе з днём нараджэння вітае! (Г. Чарказян)

2. Вясельныя віншаванні

Дай жа, Божа,
Каб вам было гожа,
Весела жылося,
Шчасліва вялося:
У полі ўродзіста,
У гумне намеліста,
У клеці насыпіста,
У млыне намеліста,
У дзяжы падыходзіста.
На сталае ўедзіста!

Дай, Божа.
Каб Вы пілі, елі
І спераду гарбацелі!

...Дару каробачку гліны,
Штоб хутчэй клікалі на радзіны!

...Дару скрынку мукі,
Каб раджаліся сынкі!

...Колькі ў хаце сучкоў,
Каб столькі было сынкоў,
А колькі шчэлачак,
Каб столькі было дзевачак!

Дарую ветку з бярозы,
Штоб муж да жонкі
Заўсёды прыходзіў цвярозы!

Дай, Божа, каб у Вас
Заўсёды было і на хлеб, і на квас!
А я дару белачку,
Штоб маладая первую радзіла дзевачку,
Дару і зайчыка,
Штоб думалі пра другога мальчыка,
Дару і ваўка,
Штоб жыць Ваша была давольна і лёгка,
А яшчэ дару ласіныя рогі,
Каб маладая маладому
Часцей расстаўляла ногі!

Гэтыя грошы я сама зарабляла, хачу, каб маладая маладога пацалавала.

Дару букет бярозы, каб муж дахаты прыходзіў цвярозы.

Дару вам рубель, каб купілі карабель, днём каталіся, а ноччу цалаваліся.

Дару вянок цыбулі, каб не давалі (не паказвалі) адно аднаму дулі.

Дару грошы і кладу на канты, каб былі чатыры сыны і ўсе музыканты.

Дару грошы і пень, каб малады меў моц увечары і ўдзень.

Дару грошы, каб мужык быў харошы.

Дару дваццаць пятку, каб малады пацалаваў маладую ў пятку.

Дару капейку на шчаслівую сямейку, дару дзве, каб не жылі ў бядзе, а пятак, каб не давала за так.

Дару качан капусты, каб не дазваляў жонцы распусты.

Дару клубочкі, каб былі два сыны і дзве дочки.

Дару маладым міску, каб у хаце было многа піску.

Дару маркоўку, каб нявестка пацалавала свякроўку.

Дару ніткі, каб не заглядваў на чужыя лыткі.

Дару палена, каб малады маладой пацалаваў калена.

Дару рошчу, каб зяць пацалаваў цёшчу.

Дару суніцы, каб не хадзіў да другога маладзіцы, дару кош буракоў, каб не заглядала на чужых мужыкоў, і букет бярозы, каб мужык дадому прыходзіў цвярозы.

Дару шыла, каб усю ноч варушыла.

Каб здаровыя ды багатыя былі і гаршком грошы мералі.
Каб праўнукаў дачакалі ды гора не зналі.
Каб у нашым вуллі пчолы вяліся, каб у нашай хаце дзеці радзіліся,
каб мне даждаці вашых дзяцей пагадаваці.
Колькі ў лесе пянкоў, каб столькі вам сынкаў.
Колькі ў хаце падушак, каб гэтулькі было дачушак, колькі ў хаце
куточкаў, каб гэтулькі было сыночкаў.
Няхай вас Бог гадуе і лёс шыхуе.
Хай вас Бог благаславіць шчасцем, доляю і ўсім добрым.
Дару бытам добрым, векам доўгім і моцным здароўем.
Дару вязку цыбулі, каб не тыцкалі адно другому дулі.
Дару грошы бумажныя, каб маладыя былі паважныя.
Дару грошы медныя, каб ніколі не былі бедныя.
Дару грушаваю лыжкаю, яблыневаю міскаю і вярбоваю калыскаю, і
каб не была пустая.
Дару каробку гліны, штоб пазвалі на радзіны.
Дару місу гароху, каб на радзіны клікалі да року.
Дару скрынку мукі, каб раджаліся сынкі.
Дару торбу грэчкі, каб не было між маладымі ніколі спрэчкі.
Дару чатыры падушкі, каб мелі чатыры дачушкі.
Дарую цябе дугой, каб не хадзіў за другой.
Дарую цябе паперам, каб твой сын быў інжынерам.

3. Вішаванні-пажаданні (аўтар – М.М. Аляхновіч)

Расцвітай, як усмешка вясная,
Светлай будзь, як чаромхавы май,
І хлапца, нібы песню новую,
Шчыра, гарача пакахай!

Уся пяшчота сонечнага дня,
Акрыленаць душы, агонь надзей,
І дабрыня, і сэрцаў цеплыня
Хай будуць з Вамі ў гэты светлы дзень!

Хай кожны дзень Ваш будзе госцем,
Хай вочы радасцю іскрацца
І будзе вечна разгарацца
Агонь шчаслівай маладосці!

Ці свеціць Май, а ці дажджыць,
Няхай Вам будзе разам светла!
У згодзе, ладзе, шчасці жыць –
На кожны дзень –
мой запавет Вам!

Не шкадуў для жыцця весялосці,
Як і для весялосці – жыцця!
Хай трывожаць часцей цябе госці,
Будзь і сам ты жаданы ў гасцях!

Наперад крок і не дазволь
Шлях замятаць віхурам злосным,
Каб ні мароз, ні дождж, ні золь
Не азмрачалі тваіх вёснаў!

Убачыць Вас не спадзяюся.
Нязбытнай марай для мяне
Былі Вы ў радасці і ў скрусе...
Хай шчасце Вас не абміне!

Хай шчодрыцца і ясніцца Ваш дзень
І хай ніколі ён не будзе строгі.
Хай і слязінка болю не ўпадзе
На палатно жыццёвае дарогі!

Няхай здароўем поўніцца світанак,
Няхай жывуць здароўем дзень і ноч!
Жывіце ў шчасці, смела, апантана,
Каб смутак не туманіў Вашых воч!

Яднайце сэрцы Вашыя і душы
І вернасцю мацуйце светлы лёс...
Няхай адзінства гэтага не рушаць
Ні спёка злая, ні ліхі мароз!

Хай не марозіць студзень,
хай не студзіць
ні цела, ні душы,
ні думак весніх.

Вам цеплыню і шчырасць
Дораць людзі,
Што з Вамі ў лад
Жыцця спявалі песню.

ЗЫЧЭННІ

Дай, божа, вам лепей смяяцца, чым плакаць!
Дай, божа, вам прадаваць, а не купляць!
Дай, божа, не апошняе!
Дай, божа, спакойную старасць!
Каб здаровая знасіла і на другое зарабіла!
Каб на тваім вяселлі паскакаць!
Каб не хварэлі ды ўвесць хлеб паелі!
Каб праўнучкаў прыждалі і гора не зналі!
Каб бог доўгі век даў!
Каб твае словы ды богу ў вушы!
Дай бог чутае бачыць!
Каб цябе бог любіў!
Не гняві бога!
Няхай вам бог шчасце дае!
Радзі, божа, як мая галава!
Каб здаровыя спажывалі!
Чым багаты, тым і рады!
Вялікі расці, будзем за чуб трасці!
Вялікі расці, будзеш мак трасці!
Дай, божа, у добры час сказаць, а ў ліхі прамаўчаць!
А каб ты жыў-быў да здароў!
Барані, божа, ад буры, агню і благой жонкі.
Будзь багаты, як зямля!
Будзьце моцненькі, крэпанькі.
Вам шчасце-долю і хлеба ўволю!
Дай бог вам горасці не відаць і сладасці не цярпець.
Дай бог нашаму сідню семера ног.
Дай бог пахвараць у добрым здароўі.
Дай, божа, анельску сыць, а мядзвежу сілу.
Дай, божа, вам тое, што добрыя людзі жадаюць.
Дай, божа, здарова знасіць і на другое зарабіць.
Дай, божа, лепш смяяцца, чым плакаць.
Дай, божа, старым вочы, а маладым розум.

Жадаю ад сэрца вам усякага шчасця.
Жывіце дужанькі, здаровенькі.
Здаровенькі бегай.
Каб быў здароў, як вада, каб быў багаты, як зямля!
Каб вам яшчэ многа гадкоў смачна спалася і лёгка ўставалася!
Каб вы заўсёды мелі, уволю спажывалі і бедных надаралі.
Каб дзяды не ведалі бяды, а каб унукі не бачылі мукі!
Каб добрыя людзі на камені і пад каменем разжываліся, а ліхія каб і
на добрай раллі не раслі.
Каб ліха не зналі.
Каб не хварэлі ды ўвесь хлеб паелі.
Каб вочы свяцілі, а рукі рабілі.
Каб спажыць у карысці, у радасці, у добрым здароўі.
Каб табе ў маладосці розуму прыбывала, а ў старасці вочы свяцілі.
Каб цябе бог любіў.
Каб цябе ліха не спаткала.
Няхай бог пасылае.
Няхай вам бог дасць як найдаўжэй пажыць.
Няхай вас бог шчасцем і доляю спатыкае.
Няхай жывуць здаровыя.
Няхай ліха прападзе, няхай будзе добра.
Няхай табе галава не баліць.
Прадаўжы, божа, веку добраму чалавеку.
Хай здароўе і шчасце вас не пакідаюць.
Хай табе шчасціць у працы.
Я зычу вам таго, чаго сабе жадаю.

ДАДАТАК Б

ТОСТЫ

Бацьку ад дзяцей

Паважаныя і дарагія родзічы і госці!

Хіба можа быць для дзяцей урачыстасць больш прыемная, чым сённяшняя? Сёння мы святкуем дзень нараджэння нашага дарагога бацькі, які зараз сярод нас. Радасць і задавальненне ў яго паглядзе. А гэта ўжо шчасце як для яго, так і для нас. Гэтаксама вы, дарагія родзічы, звязаны з намі адной крывёю, сваёй прысутнасцю, сваёй весялосцю даказваеце, што далучаны да нашай радасці. На дадзены момант у нас адно сардэчнае пажаданне, каб нам было дазволена Богам сустракаць гэты дзень разам з нашым дарагім бацькам яшчэ многа, многа разоў у жыцці гэтаксама весела, гэтаксама ўтульна, сярод дарагіх родных і блізкіх і харошых знаёмых.

Маці ад дзяцей

Паважаныя госці!

Ці маглі б мы сёння выказаць карацей і лепш тое, што сёння хвалюе нашы сэрцы, як не паэтычнымі радкамі:

Мама дала жыццё,

Мужнасць і пачуццё,

Думку і дабрыню

Унутранага агню.

Вынесла з сэрца промень,

Каб не цямнела ў доме.

Мама зрабіла многа –

Сэрцам дала мне Бога...

З першага нашага ўздыху і да сённяшняга часу верная і пяшчотная мацярынская любоў апекавала нас: наша маці з намі радалася, з намі гаравала, пра нас клапацілася, турбавалася і малілася. Усё самае прыгожае, высакароднае і сардэчнае спалучаецца ў адным слове “маці”.

Дзеду на дзень нараджэння

Дарагія і мілыя родзічы!

Слаўная ўрачыстасць аб'яднала нас сёння на гасціне. Як цвёрда і проста заўсёды ішоў ён па дарозе жыцця, гэтаксама проста і цвёрда ён на дадзены момант стаіць на мяжы новага года. Ён ганарыцца тым, што яго не скрышылі жыццёвыя нягоды, і бадзёрасць у ім падтрымліваецца ўсведамленнем таго, што ён зрабіў, усведамленнем, што ён быў харошым сямейнікам і чалавекам. На маю думку, самы лепшы і прыемны падарунак з нашага боку, калі мы, унукі, будзем старацца пераймаць яго звычкі, якія спрыялі таму, што ён набыў сярод усіх тых, хто ведаў яго, любоў і павагу. Дык няхай і наша любоў, наша павага праявіцца ў пажаданні многіх гадоў нашаму дарагому дзядулю.

Бабулі ад унукаў

Паважаныя прысутныя!

Ці можа быць што-небудзь больш мілым, чым наша добрая, наша сардэчная бабуля?

Якую пяшчоту, якую ласку яна распаўсюджвала заўсёды вакол сябе на працягу ўсяго свайго доўгага жыцця, як клапацілася, як працавала яна з ранку да ночы для сваіх, усюды прымаючы асабісты ўдзел, заўсёды без стомы, заўсёды без адпачынку, паказваючы ідэал гасціннасці. З таго часу, як мы яе ведаем, успаміны захавалі яе светлы вобраз, яна запаланіла нашыя сэрцы і будзе заўсёды ўладарыць у іх.

Сённяшні дзень мы павінны прысвяціць ёй, думаецца, што самае прыемнае для яе – гэта ўдзячнасць за ўсё тое, кім яна была для нас да гэтага часу і кім застанеца яшчэ на доўгія гады.

Пажадаем дарагой бабулі, каб яна яшчэ шмат гадоў знаходзілася сярод нашых сямейнікаў, усюды прыносячы святло і бласлаўленне і радуючы тых, хто мае за шчасце быць побач з ёю.

На хрысцінах першанца

Паважаныя госці!

Трымаць і калыхаць на руках першае дзіця сапраўды вялікае шчасце, шчасце невытлумачальнае і невымоўнае. Пагэтаму няма нічога дзіўнага, калі бацькі штохвіліны кідаюць ласкавыя і пяшчотныя позірккі на такі скарб. Без сумневу, бацькі будуць берагчы сваё дзіця як зрэнку вока,

пажадаем ім, каб пад іх нястомнымі клопатамі дзіця мацнела і расло і каб яно было іх пастаянным гонарам і ўцехаю ў жыцці.

Новахрышчоному, бацькам, хрышчоным – многа гадоў!

На хрысцінах унука

Рэдкасць хрысцін, калі ў гаманкім коле бацькоў, родзічаў і гасцей, якія прысутнічалі пры святым акце хрышчэння і якія вітаюць з'яўленне маленькага жыхара, можна ўбачыць вясёлымі, здаровымі і бадзёрымі яшчэ тых, хто мае права і шчасце называць яго сваім унукам. Я гавару пра бабулю і дзядулю нашага хрышчомага. Мы поўнасцю падзяляем гэтае шчасце і сардэчна віншваем ганаровых бацькоў нашых паважаных гаспадароў з іх радасцю. На самой справе, радасць і шчасце – трымаць на каленях сваіх уласных дзяцей, але і не меншае шчасце закалыхваць сваіх унукаў.

Няхай гэтае шчасце будзе для іх шматгадовым.

На Дзень анёла

Дзень нараджэння і Дзень анёла – абодва іграюць вялікую ролю ў чалавечым жыцці. Адзін даў нам жыццё, прызваўшы да быцця, другі паказаў нам шлях у новае жыццё і, даўшы нам імя, надаў адрозненне ад іншых індывідаў.

Сёння мы якраз святкуем Дзень анёла ўсімі паважанага Кірыенкі Пятра Міхайлавіча.

Гаварыць пра важнасць для яго гэтага дня абазначала б гаварыць пра тое, што кожнаму даўно вядома. Дык не лепш за ўсё пажадаць імянінніку, каб гэты знакавы ў яго жыцці дзень шмат разоў паўтараўся ў дабрабыце і здароўі.

За маладых

Сёння мы сталі сведкамі ўрачыстага і святога акту, калі два сэрцы заключылі саюз біцца непарыўна і верна, як адно, на ўсё астатняе жыццё. Даўно яны ўжо сустрэліся, і даўно яны ўжо абмяняліся прызнаннем у каханні і цяпер аднолькава прыналежаць адно аднаму; і ў радасныя, і ў сумныя хвіліны нічога не разлучыць іх, яны такія шчаслівыя, якой непадробнай пяшчотай і асалодай свецяцца іх вочы! Яны толькі цяпер пачынаюць усведамляць, што такое жыццё.

Стоячы ў дадзены момант па парозе яго, яны ўпэўнены адно ў адным і смела і без страху глядзяць у будучыню. І гэтая будучыня спакусліва ім усміхаецца.

Няхай жа лёс, які ім да гэтага часу спрыяў, і наперад будзе іх добрым спадарожнікам, уплятаючы ў іх жыццёвую нітку толькі ружы.

За маладых, за іх шчаслівую будучыню!

Народныя тосты

Ад краю да краю ўсім дабра жадаю!

Вып'ем з наска, каб не ўзяла таска.

Вып'ем да дна, не астаўляем гэтаму дому зла.

Вып'ем стоячы да дна, каб ва ўсіх была думка адна.

Дай бог, каб не апошня, і да году даждацца!

Дай, божа, заўтра тожа, а цераз дзень на кожны дзень.

Каб пілося, елася ды яшчэ хацелася.

Жадаю табе разам трое: шчасця, долі і здароўя!

Жыць ды маладзец, багацце ды дабрэць!

За здароўечка ваша!

Каб бог даў табе здароўя ў ручкі, ножкі і жывату трошкі!

Каб было весела гуляць і ваша вяселле доўгія гады не забываць!

Каб вам шчасце і здароўе, і дзяціне, і сябрыне!

Каб вы заўсёды вясёлыя былі.

Каб высока падскаквалі.

Каб дачакалі цешыцца з унукаў і праўнукаў.

Каб доўгія лета жылі і здаровы былі і нас не забывалі!

Каб жылі ды красаваліся.

Каб здаровы былі ды багаты ды гаршком грошы мералі!

Каб здаровы ды багаты былі.

Каб любіліся, як галубкі ў гнязде!

Каб па табе хвала па ўсяму свету гула.

Каб у дамочку, у садочку, у хлявочку, у полечку ўсё радзіла і пладзіла!

Хай цябе ніколі не міне шчасце!

ДАДАТАК В

ПРАВІЛЫ ПАВОДЗІН У МАЎЛЕНЧАЙ СІТУАЦЫІ

I. Дыстанцыя паміж суразмоўцамі

Вылучаецца чатыры тыпы дыстанцыі паміж суразмоўцамі.

Інтымная дыстанцыя – адлегласць да 0,5 м, якая ўстанаўліваецца паміж асобамі з блізкімі, давяральнымі адносінамі. Без яе нельга абысціся ў некаторых відах спорту (парнае фігурнае катанне), танцах.

Міжасобная дыстанцыя – адлегласць ад 0,5 да 1,2 м, якая вытрымліваецца пры зносінах сяброў (з дакрананнем або без дакранання адно да аднаго).

Сацыяльная дыстанцыя – 1,2–3,7 м, мае месца пры нефармальных, сацыяльных і дзелавых зносінах.

Публічная дыстанцыя – адлегласць больш за 3,7 м.

II. Правілы паводзін прамоўцы

1. Добразычлівыя адносіны да субяседніка. Трэба пазбягаць негатыўнай ацэнкі субяседніка. Забараняецца моваю крыўдзіць, зневажаць.

2. Праяўленне ветлівасці – аснова стасункаў. Абавязковы элемент стварэння ветлівасці – улік полу, узросту, службовага і грамадскага становішча субяседніка. Што можна сказаць добра знаёмаму, маладзейшаму або роўнаму сабе ў прыватнай размове, тое нельга ў афіцыйных зносінах гаварыць старэйшаму, малазнаёмаму.

3. Нельга ставіць у цэнтры ўвагі сваё “я”. Не навязваць уласных думак і ацэнак, меркаванняў (гэта не значыць не пераконваць); умець прыняць погляд суразмоўцы. У размове пазбягаць празмернай катэгарычнасці. Выказваць патрабаванне лепш у форме просьбы. Своечасова дзякаваць і прасіць прабачэння, віншаваць і падтрымліваць.

4. Неабходна паставіць у цэнтр увагі суразмоўцу, улічваючы яго асобу і дасведчанасць у тэме. Не скупіцца на моўныя сродкі, падтрымліваць кантакт разуменнем, зацікаўленасцю (*вам, пэўна, цікава даведацца...; вы, канечне, ведаеце...*). Прамоўцу патрэбна глядзець на суразмоўцу, у яго вочы, не забываць пра субяседніка і не засяроджвацца на сабе.

5. Прамоўцу неабходна ўмела выбраць тэму для размовы, дарэчную ў гэтай сітуацыі, зразумелую для суразмоўцы (у розных краінах прыняты пэўныя тэмы для размовы падчас сустрэчы).

6. Прамоўца павінен лагічна развіваць тэкст, не пераскокваць з тэмы на тэму, з фразы на фразу.

7. Прамоўца павінен памятаць пра тое, што ўспрыманне слухача абмежаванае. Даказана, што вусная прамова можа доўжыцца не больш за 2 хвіліны (даўжыня фразы 7–9 слоў). Пры гэтым дайце магчымасць суразмоўцу адпачыць, перадыхнуць, г. зн. трэба рабіць у прамове кароткія паўзы.

Умець паставіць сябе на месца суразмоўцы, зірнуць на ўсё яго вачыма, адчуць яго стан і пазіцыю і ўлічыць гэта ў сваіх паводзінах.

8. Прамоўца павінен весці адбор моўных сродкаў у адпаведнасці са стылістычнай танальнасцю тэксту, арыентуючыся не толькі на суразмоўцу, але і на сітуацыю зносінаў увогуле, на афіцыйнасць або неафіцыйнасць абстаўіна.

9. Прамоўца павінен памятаць, што пры вусных непасрэдных зносінах слухач не толькі чуе, але і бачыць яго, а значыць прымае мноства нямоўных знакаў камунікацыі: жэсты, паставу, міміку, агульную культуру трымацца. Неабходна абмяжоўваць сваю жэстыкуляцыю, не размахваць рукамі і г. д. Магчымы толькі некаторыя добразычлівыя жэсты. Важна вытрымліваць дыстанцыю паміж сабою і слухачом.

10. Не ўступаць у размову з чалавекам, занятым якой-небудзь справай: у чытальнай зале бібліятэкі не адрываць ад кнігі сябра; на працы не турбаваць засяроджанага калегу.

III. Правілы паводзін слухача

1. Аддаваць перавагу слуханню. Калі да вас звярнуліся, то неабходна адкласці свае справы і ўважліва выслухаць. Аднак той, хто ўступае ў кантакт, таксама павінен разумець, этычна перапыняць чалавека ці не.

Слухаць уважліва і да канца, нават калі да вас звярнуліся не ў час. Асабліва ўважліва выслухаць маладзейшага.

2. Павага да прамоўцы – важнае правіла паводзінаў слухача. Добразычлівыя, паважлівыя і цяргімыя адносіны да прамоўцы; уменне выслухаць.

3. Не перабіваць, не збіваць з думкі, не ўстаўляць недарэчных заўваг. Не пераводзіць слуханне ў сваё гаварэнне.

4. Паставіць прамоўцу ў цэнтр увагі. Даць яму магчымасць праявіць сябе ў маўленні. Падкрэсліваць зацікаўленасць поглядам, мімікай, жэстамі, кіўкамі. Пацвярджаць кантакт увагай.

5. Не марудзіць з адказам, калі суразмоўца звярнуўся да вас з пытаннем. Умела спалучаць уменне слухаць і гаварыць.

6. Калі слухачоў больш, чым два, то не варта адказваць на пытанне, зададзенае другому суб'ядніку, рэагаваць на маўленне, скіраванае не на вас.

7. Задаваць суразмоўцу адкрытыя пытанні, што дазволіць яму паўней выказаць свае думкі і пачуцці, пакажа вашу зацікаўленасць размовай і зробіць гутарку больш змястоўнай. Аднак для падтрымання размовы не варта задаваць пытанні анкетнага характару.

8. Пры размове нельга ўстаўляць іранічныя заўвагі, таму што гэта можа збіць суразмоўцу з думкі і выклікаць у яго негатыўную рэакцыю да слухача.

9. Спалучаць ролю слухача і прамоўцы, г. зн. у час ацаніць мову прамоўцы, адказаць на пастаўленыя пытанні, згадзіцца з імі ці не. Аднак не займаць увесь час прамоўцы.

IV. Правілы паводзін трэцяга

1. Калі дыялог накіраваны на трэцяга, то прамоўца і слухач уключаюць трэцяга ў размову, у адваротнай сітуацыі яны хочуць пазбавіцца ад трэцяга. Калі той не разумее, то можна перанесці размову на іншы час.

2. Этыкетныя правілы патрабуюць ад трэцяга не цікавіцца размовай ці хаця б паказваць сваю незацікаўленасць (ягонья пастава, міміка, вочы, жэсты павінны паказваць, што ён не слухае і нічога не чуе).

3. Нярэдка сітуацыі, калі трэцяга асоба спецыяльна ўключаецца ў размову са словамі *даруйце, прабачце*. І гэта часам заахвочваецца, а часам успрымаецца негатыўна (*не ваша справа; не з вамі размаўляюць*).

4. Магчыма сітуацыя, спецыяльна накіраваная на трэцюю асобу (пахвала аднаго чалавека пры іншых, асабліва пры дзецях). Маўленне ў такім выпадку выдзяляецца з дапамогай інтанацыі, гучнасці, жэстаў.

5. Магчыма сітуацыя, якая патрабуе абавязковай прысутнасці трэцяга асобы (заклучэнне шлюбу, клятва вайскоўца). Інтымная ж сітуацыя (прызнанне ў каханні) не патрабуе прысутнасці трэцяга.

V. Правілы добрапрыстойнасці

Не прымаць выгляду ні вышэйшага, ні ніжэйшага за сваё становішча. Аказваць іншым увагу і павагу, на якую яны маюць права.

Не звяртацца з вясёлым выглядам да тых, якія (нам вядома) маюць прычыны быць сумнымі.

Не прымаць пагардлівага і ганарлівага выгляду.
Пазбягаць занадта вялікай колькасці слоў, тлумачэнняў, гэта выводзіць з цярпення слухачоў.
Гаварыць проста і ніколі не гарачыцца.
Заўсёды трымацца справядлівасці і праваты. Ніколі не авалодваць самому ўсёй размовай.
Даць магчымасць выказацца таму, хто гаворыць, і пачаць гаварыць не раней, чым субяседнік закончыць гаворку.
Не шаптацца.
Гаварыць мала, але дарэчна. Гаварун стамляе, маўчун наводзіць сум.
Не гаварыць пра самога сябе.
Калі хто-небудзь гаворыць, не глядзець на гадзіннік, не барабаніць пальцамі па стале, не напяваць самому сабе.

VI. Правілы размовы па тэлефоне

Не тэлефануйце з 22 гадзін вечара і да 9 гадзін раніцы. Выключэннем можа быць толькі тэрміновае паведамленне, а таксама званок, якога чакаюць.

Не тэлефануйце па асабістай справе без крайняй неабходнасці чалавеку, які знаходзіцца на працы.

Не набірайце нумар тэлефона па памяці, калі няма ўпэўненасці, што правільна яго набераце.

Спачатку прывітайцеся і назавіце сябе. Калі ў вас асабістая справа, пацікаўцеся, ці ёсць магчымасць гаварыць (прыватныя размовы нязручна весці ў прысутнасці іншых людзей), і толькі потым пачынайце размову.

З чалавекам, які знаходзіцца на працы, размаўляйце па тэлефоне нядоўга.

Размова па тэлефоне доўжыцца не больш за 5 хвілін.

Размову заканчвае той, хто патэлефанаваў.

Пры адключэнні тэлефона ў час размовы зноў тэлефануе той, хто тэлефанаваў.

На званок таго, хто памыліўся нумарам, адказвайце ветліва.

Абанемент, якому тэлефануюць, можа сябе не называць.

VII. Правілы паводзін у тэатры

Перад тым, як набываць квітку, вывучыце план залы, які вісіць побач з акенцам касы, і выберыце найбольш зручныя для вас месцы.

Прыходзьце ў этычнай вопратцы (мужчыны – у цёмным касцюме, жанчыны – у святочнай сукенцы).

Абачліва карыстайцеся духамі.

Паклапаціцеся, каб у руках не было вялікіх сумак і пакетаў.

Прыезджайце ў тэатр хвілін за 20–30 да пачатку.

Калі вашы месцы ў сярэдзіне рада – паспрабуйце заняць іх раней, каб не турбаваць тых, хто сядзіць.

Не трэба займаць абодва падлакотнікі.

Нельга прыносіць у залу шакалад, бутэрброды, яблыкі і г. д.

Захаванне цішыні падчас спектакля – галоўнае правіла.

Перад пачаткам дзеі адключыце мабільныя тэлефоны, яны замяняюць не толькі глядачам, але і акцёрам.

Фота- і відэаздымкі ў зале магчымыя толькі з дазволу адміністрацыі тэатра.

Калі вы захварэлі, устрымайцеся ад паходу ў тэатр: кашаль і чыханне перашкаджаюць глядачам і артыстам.

У фінале спектакля не варта бегчы ў гардэроб, каб першым атрымаць сваю вопратку.

Калі вы згубілі нумарок, давядзецца заплаціць штраф.

У выпадку замены або адмены спектакля можна вярнуць квіток у касу.

Калі вы хочаце падарыць кветкі акцёрам, перадайце іх праз адміністратара тэатра.

На вячэрнія спектаклі дзеці да 6 гадоў не дапускаюцца.

VIII. Правілы паводзін у грамадскім транспарце

Непрыгожа разглядваць пасажыраў у грамадскім транспарце.

Уваходзячы ў грамадскі транспарт, не трэба вітацца з усімі людзьмі, якія там знаходзяцца.

Праезд у грамадскім транспарце кожны пажыр аплачвае самастойна.

Чыстыя сумкі і заплечнікі можна ставіць на вольныя месцы, калі ў транспарце няма людзей, якія маглі б іх заняць.

Калі ў грамадскім транспарце хтосьці чытае кнігу ці газету, неэтычна зазіраць у яе.

Калі вы едзеце ў транспарце са сваім знаёмым і вам не церпіцца пагаварыць, можаце размаўляць, але ціха.

Калі вы едзеце ў грамадскім транспарце са сваімі дзецьмі, паклапаціцеся пра тое, каб яны паводзілі сябе ветліва: не шумелі, не штурхалі старонніх людзей.

Згодна з этыкетам, у транспарце нельга расчэсвацца, карыстацца нажніцамі або пілкай для пазногцяў, наносіць лак на пазногці, фарбавацца, перавозіць небяспечныя прадметы.

Нават у перапоўненым транспарце старайцеся быць ветлівымі: не абапірайцеся на іншых пасажыраў, не штурхайце іх пры выхадзе, не наступайце людзям на ногі.

У гарадскім транспарце прынята саступаць месца пасажырам з дзецьмі, інвалідам, пажылым людзям.

IX. Правілы паводзін студэнтаў

Павага да іншых. Не спрабуйце прымусіць іншых адчуваць сябе збянтэжанымі, не смейцеся з іншых, калі яны нешта кажуць.

Будзьце ветлівыя. Калі вы чыхаеце або кашляеце, адварніцеся і выкарыстайце насовачку. Скажыце дзякуй, калі хтосьці зрабіў для вас нешта добрае.

Трымайце усё, што вам трэба для навучання, пад рукой. Старайцеся не пазычаць. Калі ваша гумка або аловак заканчваецца, трэба падумаць пра новыя.

Будзьце арганізаванымі. Бруднае працоўнае месца можа адцягваць вашу ўвагу ад навучання, паспрабуйце ачысціць сваю ўласную прастору так, каб ваш беспарадак не перашкаджаў працы ў групе.

Не спазняйцеся на заняткі. Прыйсці пазней у аўдыторыю – гэта дрэнна для вас і для іншых. Старайцеся быць пунктуальнымі!

X. Правілы паводзін за сталом

Гаспадыня першая заходзіць у памяшканне, дзе накрыты стол, і паказвае гасцям іх месцы.

Гаспадыня сядзе за стол першай і прапануе сесці іншым.

Спачатку сядуць дамы, а мужчыны дапамагаюць ім.

Сядзячы за сталом, сачыце за сваёй паставай.

Сядзець патрэбна прама, але свабодна, стараючыся захоўваць адлегласць ад краю стала, якая не перавышае шырыні далоні.

Нельга выцягваць ногі пад сталом на ўсю даўжыню.

Рукі да пачатку яды і ў перапынках паміж ядою трэба трымаць на каленях або на падлакотніках крэсла. Не рэкамендуецца класці локці на стол і ў працэсе яды.

Калі вы падпіраеце падбародак або шчаку далонямі, то на мове жэстаў гэта гаворыць пра поўную абьякавасць, а то і пра непавагу да ўсіх прысутных.

Калі ў вас упалі сурвэтка, нож, відэлец і пад., то не варта падымаць іх. Трэба папрасіць другі прыбор.

Нельга аблізваць пальцы, есці з нажа, падбіраць хлебам з талеркі рэшткі соусу.

Не цягніцеся праз увесь стол за патрэбнай стравой, а папрасіце суседа перадаць яе вам.

Не трымайце лыжку ў шклянцы або кубачку з чаем ці кавай, а пакладзіце яе на сподачак.

Пастарайцеся не пакідаць на талерцы яды – гэта гаворыць аб нявыхаванасці.

Узяўшы бутэльку або збанок, спачатку прапануйце напой суседу.

Кожны раз чокацца неабавязкова. Можна толькі лёгкім рухам рукі з чаркай абазначыць чоканне. Чарка павінна падымацца да ўзроўню вачэй партнёра, яму трэба глядзець у вочы і ўсміхацца. Калі мужчына чокаецца з жанчынай, то апускае край чаркі трохі ніжэй за край чаркі жанчыны. Гэтаксама трэба чокацца з начальнікам і ганаровым госцем. Калі мужчына чокаецца з *роўным сабе*, то край чаркі павінны знаходзіцца на адным узроўні.

Ніколі не паварочвацца да суседа спінай.

Непрыстойна чытаць за сталом газеты, карэспандэнцыю ці sms-паведамленні.

Калі падаецца кава або чай, не прасіце сабе другую порцыю ў той час, як хтосьці з прысутных не атрымаў яшчэ першай.

Па заканчэнні абеду не прынята пакідаць крэсла адстаўленым.

Па заканчэнні абеду першыя з-за стала ўстаюць жанчыны, за імі – мужчыны.

Калі пасля “застоля” ўтварылася некалькі груп “па інтарэсах”, лепш, калі муж і жонка раздзеляцца і далучацца да розных груп.

Не трэба сыходзіць праз паўгадзіны пасля свайго паяўлення. Калі трэба тэрмінова сысці, абавязкова папрасіце прабачэння перад гаспадыняй. Знікаць так, каб гэтага ніхто не заўважыў, нельга.

Не злоўжывайце гасціннасцю гаспадароў працяглай прысутнасцю.

Першымі ўрачыстасць пакідаюць сталыя людзі. Пасля іх сыходзяць іншыя госці.

Развітваючыся, госць сам сабе адчыняе дзверы, каб не склалася ўражанне, што яго выганяюць. Як правіла, госці сыходзяць усе разам.

ЗМЕСТ

Уступ.....	3
Змест вучэбнага матэрыялу.....	5
<i>Тэарэтычны курс</i>	8
Маўленчы этыкет і культура зносінаў як асобная навучальная дысцыпліна.....	8
Паняцці маўленчага этыкету.....	13
Невербальныя сродкі зносінаў.....	25
Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Прывітанне”, “Развітанне”.....	36
Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Зварот”, “Знаёмства”, “Прадстаўленне”, “Запрашэнне”.....	41
Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Падзяка”, “Віншаванне”, “Зычэнне”... ..	49
Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Парада”, “Прабачэнне”, “Просьба”... ..	53
Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Камплімент”, “Сумненне”, “Захапленне”, “Адабрэнне”, “Упэўненасць”, “Прысяганне”.....	56
Маўленчаэтыкетныя сітуацыі “Абзыванне”, “Жарт”, “Спачуванне”.. ..	67
Стылі камунікатыўных паводзін.....	69
Ветлівасць як аснова маўленчага этыкету і культуры зносінаў.....	74
Этыкет ліставання.....	96
<i>Матэрыялы да практычных заняткаў</i>	108
Тэма № 1 Маўленчы этыкет і культура зносінаў як асобная навучальная дысцыпліна.....	108
Тэма № 2 Знакавая сістэма этыкету.....	109
Тэма № 3 Тыпы маўленчых адзінак этыкету.....	111
Тэма № 4 Прывітанне. Запрашэнне. Развітанне.....	112
Тэма № 5 Зварот. Знаёмства. Прадстаўленне.....	112
Тэма № 6 Узаемны ў розных этыкетных сітуацыях.....	113
Тэма № 7 Правілы паводзін у маўленчай сітуацыі.....	114
Тэма № 8 Этыкет ліставання.....	115
Тэма № 9 Ветлівасць як аснова маўленчага этыкету і культуры зносінаў.....	117
Тэма № 10 Этыкет паводзін у грамадскіх месцах.....	118
Тэма № 11 Нацыянальная спецыфіка маўленчага этыкету і культуры зносінаў.....	118
<i>Пытанні для кантролю</i>	120
Спіс рэкамендаванай літаратуры.....	123
Дадатак А. Віншаванні.....	130
Дадатак Б. Госты.....	134
Дадатак В. Правілы паводзін у маўленчай сітуацыі.....	141

